

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΡΑΗΣ»

Ιωάννης Φλάκας

Τα αναστάσιμα έωθινά δοξαστικά του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού.

Μελέτη φιλολογική

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2019

Ιωάννης Φλάκας

Τα αναστάσιμα έωθινά δοξαστικά του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού.

Μελέτη φιλολογική

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΟΠΤΙΣ: Θεοδώρα Αντωνοπούλου

**ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Κωνσταντίνος Παΐδας
Αντώνιος Παναγιώτου**

ΑΘΗΝΑ 2019

Copyright ©, Ιωάννης Φλάκας, 2019

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

<u>Περιεχόμενα</u>	4-5
<u>Εισαγωγή</u>	6
<u>1. Λέοντος ΣΤ΄ ημέρες και έργα. Από την εγκόσμια λύπη στην πνευματική λύτρωση</u>	7-13
1.1 Βίος.....	7
1.2 Συγγραφική δραστηριότητα (μη υμνογραφική).....	9
1.3 Υμνογραφικό corpus.....	11
<u>2. Αναστάσιμα έωθινά δοξαστικά. Το απόσταγμα της λεόντειας ποίησης</u>	14-68
2.1 Είδος: ιδιόμελα δοξαστικά.....	14
2.2 Περιεχόμενο και ονομασία: αναστάσιμα έωθινά.....	14
2.3 Αριθμός: ένδεκα.....	15
2.4 Θέση στη Λατρεία και τα εκκλησιαστικά βιβλία.....	16
2.5 Πατρότητα.....	18
2.6 Μέλος.....	19
2.7 Αφορμές και ενδεχόμενη χρονολογία σύνθεσης.....	20
2.8 Κριτήριο επιλογής βασικής πηγής.....	23
2.9 Μέχρι τώρα έρευνα.....	23
2.10 Κειμενική ανάλυση.....	24-68
i. <i>Α΄ έωθινόν</i>	25
ii. <i>Β΄ έωθινόν</i>	30
iii. <i>Γ΄ έωθινόν</i>	33
iv. <i>Δ΄ έωθινόν</i>	37
v. <i>Ε΄ έωθινόν</i>	42

vi.	<i>ΣΤ' έωθινόν</i>	47
vii.	<i>Ζ' έωθινόν</i>	51
viii.	<i>Η' έωθινόν</i>	54
ix.	<i>Θ' έωθινόν</i>	58
x.	<i>Ι' έωθινόν</i>	61
xi.	<i>ΙΑ' έωθινόν</i>	65
	<u>Επίλογος</u>	69-70
	<u>Βιβλιογραφία</u>	71-7
	Βραχυγραφίες	71
	Πηγές	71
	Δευτερεύουσα βιβλιογραφία	74
	<u>Διαδικτυακός τόπος</u>	77

Εισαγωγή

«Ίσοῦνται σου τὰ ρεύματα τῶν λόγων τῆ θαλάσσης / ἡ λύρα δὲ τῶν ὕμνων σου μέλιτος ἀποστάζει» υποστηρίζει ένα αφιερωμένο στον Λέοντα ΣΤ' τον Σοφό ποίημα του μαδριλένικου Κώδικα του Σκυλίτζη,¹ και εύλογα απορεί κάποιος για το αν όντως ο προλεχθείς αυτοκράτορας αξίζει τέτοιου είδους εγκωμιασμό. Ένα προσεκτικό, ωστόσο, βλέμμα στους πνευματικούς του απογόνους εξαφανίζει κάθε ίχνος αμφιβολίας και, συγχρόνως, διαλύει όποιο σύννεφο εμποδίζει – λόγω ακριβώς της περιορισμένης ερευνητικής δραστηριότητας γύρω από μερικούς εκ των απογόνων αυτών – την αποκάλυψη της πολύπτυχης δημιουργικής του λάμψης. Περίτρανο τεκμήριο της τελευταίας, τα αναστάσιμα *έωθινά* δοξαστικά του. Ένα αμάλγαμα ποιητικού κάλλους και συγγραφικής ωριμότητας, ένα δείγμα αντιπροσωπευτικό του δυναμισμού της πολυγραφότατης γραφίδας του.

Το προρρηθέν "βλέμμα" στα μέχρι και τις μέρες μας στερούμενα επιστημονικής προσέγγισης αυτά κείμενα ρίχνω εξονυχιστικά με την παρούσα εργασία. Ως οφρύες λειτουργούν οι αρχικές, συνοπτικές, πληροφορίες για τον κλυδωνισμένο βίο του Λέοντος. Τον ρόλο των βλεφάρων αναλαμβάνει η επισκόπηση της συγγραφικής του παραγωγής, υμνογραφικής και μη, με βάση τα πορίσματα της παλαιότερης αλλά και της νεότερης έρευνας. Η ίριδα δεν είναι άλλη από την ενδελεχή ενημέρωση σχετικά με το ετυμολογικό και το λειτουργικό περίγραμμα των ένδεκα *έωθινών*, την πατρότητα τόσο αυτών όσο και της μελιστάλακτης μελωδίας τους, τα βαθύτερα αίτια που οδήγησαν στη συγγραφή τους, και τον πιθανότερο χρόνο που η τελευταία διενεργήθηκε. Και, φυσικά, η – υπό το πρίσμα των άρρηκτα συνδεδεμένων με αυτά *έωθινών* ευαγγελικών περικοπών – φιλολογική προσέγγιση και ερμηνεία τους υποστασιάζει την κόρη. Το κλείσιμο, τέλος, του οφθαλμού που ατένισε το μεγαλείο τους δεν θα ήταν δυνατόν να επέλθει πριν εκείνος αντικρίσει συγκεντρωμένα τα ερευνητικά πονήματα που κατά τη διάρκεια του βλέμματός του ελήφθησαν υπόψη και συνέβαλαν στο να παραμείνει εποικοδομητικά άγρυπνος.

¹ Βλ. Ševčenko (1969/1970) 202.30-1 και Markopoulos (2004a) 193 (με τη σημ. 4).

1. Λέοντος ΣΤ΄ ημέρες και έργα.

Από την εγκόσμια λύπη στην πνευματική λύτρωση

1.1 Βίος

Επί των ημερών του Σεπτεμβρίου του έτους 866 μ.Χ. έρχεται στον κόσμο και τη βυζαντινή πραγματικότητα ο δεύτερος γιος του μετέπειτα αυτοκράτορα και ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας, Βασιλείου Α΄, ο Λέων ο ΣΤ΄. Λίγο η μεγάλη συμπάθεια του πατέρα στο πρώτο του παιδί – και μελλοντικό διάδοχο, τον Κωνσταντίνο – λίγο οι ψίθυροι που ακούγονται στην αυλή περί προέλευσης του νεογέννητου από την εξωσυζυγική σχέση της μητέρας του, Ευδοκίας Ιγγερίνας, με τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄,² στερούν από τον Λέοντα την πατρική θαλπωρή και αγάπη. Τα συναισθηματικά, ωστόσο, αυτά κενά αναπληρώνονται πλασματικά με την πλούσια παιδεία με την οποία γαλουχείται – στο πλευρό του Φωτίου κατά πάσα πιθανότητα –³ και η οποία έμελλε να επηρεάσει καθοριστικά τη ζωή του, αφενός καθιστώντας τον τον πρώτο, ουσιαστικά, μορφωμένο βασιλιά της προαναφερθείσης δυναστείας,⁴ αφετέρου συμβάλλοντας τα μέγιστα στο να επονομασθεί και να περάσει στην αιωνιότητα ως "Σοφός".⁵

Τα σαθρά θεμέλια της σχέσης του Λέοντος με τον γεννήτορά του καταρρέουν το καλοκαίρι του 883 μ.Χ., όταν ο δεύτερος πείθεται από τις διαβολές του φωτιανού Σανταβαρηνού και φυλακίζει τον δεκαεπτάχρονο, πια, γιο του. Τρία χρόνια αργότερα ο Λέων αποφυλακίζεται⁶ και ο συνδυασμός δύο πρόωρων θανάτων – του

² Βλ. Kazhdan (2006) 53-4.

³ Βλ. ό.π. σσ. 54, 58.

⁴ Βλ. Lemerle (2007) 185· ο μεγάλος Γάλλος βυζαντινολόγος, πάντως, σχεδόν αποσιωπά και οπωσδήποτε αδικεί τον Λέοντα στο μόλις εκ μέρους μου παραπεμφθέν πόνημά του. Βλ. σχετικά Antonopoulou (2017) 187-8· σημειωτέον, εδώ, ότι αυτό το άρθρο της Antonopoulou δύναται (και οφείλει) να αποτελέσει το, με την τελευταία λέξη της φιλολογίας ενημερωμένο, αλφαβητάρι κάθε επιθυμούντος να ασχοληθεί επιστημονικά και επισταμένως με την περίπτωση, την προσωπικότητα, την εργογραφία και την εποχή του Σοφού αυτοκράτορα.

⁵ Η περίφημη "σοφία" του Λέοντος έχει θεωρηθεί, μεταξύ άλλων, και ως απότοκο προπαγανδιστικών ενεργειών του ίδιου του αυτοκράτορα, βλ. Kazhdan (2006) 54 (με τη σημ. 3). Ελπίζω πως με την παρούσα εργασία συμβάλλω στην αποκάθαρση της φήμης της.

⁶ Για μια επισταμένη προσέγγιση του λεπτού αυτού ζητήματος βλ. Markopoulos (2004a) 198-201.

μεγαλύτερου αδερφού του και του πατέρα του – τον ανεβάζει στην βασιλική καθέδρα δικαιωματικά και ανεμπόδιστα. Σε μια προσπάθεια να σβήσει και τα τελευταία ίχνη του βασανιστικού του παρελθόντος, καθαιρεί τον Φώτιο – στον οποίο χρεώνει την τριετή κάθειρξή του – και ορίζει ως πατριάρχη τον αδελφό του, Στέφανο.⁷ Σε γενικές γραμμές, όμως, προσπαθεί να αναπτύξει μια αρκετά συμβιβαστική εσωτερική πολιτική, κάτι που αποδεικνύεται περίτρανα και από την εκ μέρους του διοργάνωση της λιτάνευσης του σκηνώματος του Μιχαήλ Γ΄ – τον οποίο είχε δολοφονήσει ο Βασίλειος Α΄ για να αναρριχηθεί στον θρόνο το 867 μ.Χ – στην Κωνσταντινούπολη.⁸ Αναφορικά με την εξωτερική πολιτική και τους σχετικούς χειρισμούς του, οι ατυχώς γι’ αυτόν συσσωρευμένες και επιτυχείς προελάσεις των Αράβων, των Βουλγάρων, των Λογγοβάρδων και των Ρώσων στα βυζαντινά εδάφη και ύδατα – με αποκορύφωμα την άλωση της Θεσσαλονίκης κατά το 904 μ.Χ. από τους υπό την αρχηγία και καθοδήγηση του αποστάτη Λέοντος του Τριπολίτη Σαρακηνούς – αποκαλύπτουν την ανικανότητά του να αντιμετωπίσει τέτοιας φύσεως ζητήματα επιτυχώς, παρά το ενεργό και έμπρακτο ενδιαφέρον του και γι’ αυτό το πεδίο αρμοδιοτήτων του.⁹

Ατενίζοντας τη διακυβέρνησή του στο σύνολό της, θα έλεγα πως η εξουσία δεν του επιφέρει την ευτυχία ούτε την ισορροπία που τόσο πολύ του έλειπαν παιδιόθεν κι άλλο τόσο επιθυμούσε να κατακτήσει στο διάβα της ζωής του. Το ίδιο συμβαίνει και με την οικογένεια. Τρεις αποτυχημένοι ή άδοξα και τραγικά λήξαντες γάμοι με τις Θεοφανώ, Ζωή Ζαούτσαινα και Ευδοκία Βαϊανή γεμίζουν την καρδιά του μόνο με θλίψη και πόνο για την απώλεια της εκάστοτε συντρόφου, τον χαμό των περισσότερων τέκνων και, κατ’ επέκταση, την αδυναμία να αποκτήσει άρρενα κληρονόμο του στέμματός του. Κυριευμένος από ένα αίσθημα υπαρξιακής αμηχανίας, βρίσκεται αντιμέτωπος με τις ίδιες του τις αρχές και εν τέλει τις παραβαίνει. Αυτός που στην εννεηκοστή του *Νεαρὰ* στρέφεται κατά του τρίτου γάμου¹⁰ (πόσο μάλλον του τέταρτου), συνάπτει τώρα σχέση και συζεί με τη Ζωή Καρβονοψίνα, βλέπει με ανακούφιση να έρχεται στη ζωή το 905 μ.Χ. ο πολυπόθητος

⁷ Βλ. Κωνσταντινίδη (1966) 267.

⁸ Βλ. Kazhdan & Cutler (1991) 1211.

⁹ Βλ. ό.π. και Κωνσταντινίδη (1966) 268 και Tougher (1997) 164-93.

¹⁰ Βλ. Τωμαδάκη (1961) 320. Για μια ενδιαφέρουσα ανασκόπηση της περί γάμου ιδεολογίας του Λέοντος βλ. Riedel (2018) 132-6.

γιος του και μελλοντικός βασιλιάς, Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος, και νυμφεύεται την προλεχθείσα. Η άρνηση, παρ' όλα αυτά, του πατριάρχη Νικολάου Μυστικού να επικυρώσει την αντιβαίνουσα στους εκκλησιαστικούς νόμους αυτή σύζευξη, πυροδοτεί την οργή του αυτοκράτορα – ο οποίος τον αντικαθιστά με τον πνευματικό του πατέρα, Ευθύμιο –¹¹ και προκαλεί την έκρηξη του ζητήματος της λεόντειας τετραγαμίας/τεταρτογαμίας, που συνέχισε να ταλανίζει την Εκκλησία και μετά τον θάνατο του Λέοντος το 912 μ.Χ.¹² Παρά το ότι το δέντρο της ζωής του δεύτερου Μακεδόνα ηγεμόνα καρποφόρησε για διάστημα μικρότερο από μισό αιώνα, οι καρποί του αποδείχθηκαν υπεραιωνόβιοι έως αθάνατοι.

1.2 Συγγραφική δραστηριότητα (μη υμνογραφική)

Η πνευματική ενασχόληση, εν γένει, και η συγγραφή, ειδικότερα, απάλυναν την πολυτάραχη βιοτή του Λέοντος και αποτέλεσαν διέξοδο όχι τόσο για τις ενοχές όσο για τη λύπη του.¹³ Παραδοσιακός λόγιος από τη μία μεριά και χλιαρός εγκυκλοπαιδιστής μα (χριστιανικά) θερμός ουμανιστής από την άλλη,¹⁴ λογοτεχνικά ταλαντούχος και γνώστης αλλά και τολμηρός χρήστης της εθνικής γραμματειακής κληρονομιάς αναμφίλεκτα,¹⁵ ο σοφός – και καλλιγράφος –¹⁶ βασιλιάς παρήγαγε πληθώρα συγγραμμάτων ποικίλης χροιάς, με τάσεις ανανέωσης της προγενέστερης (ακόμη και δικής του) γραμματείας και προσαρμογής της στις πρακτικές και αισθητικές ανάγκες της συγχρονίας του.¹⁷ Σε κάθε περίπτωση, πάντως, πρέπει να είμαστε αρκετά επιφυλακτικοί, καθώς δεν είναι λίγες οι φορές που χάρη

¹¹ Για το κοινωνικοπολιτικό υπόβαθρο της σύγκρουσης του Λέοντος με τον Νικόλαο βλ. Kazhdan (2006) 55-7.

¹² Βλ. Kazhdan & Cutler (1991) 1211.

¹³ Διαφωνώ με την άποψη του Τωμαδάκη – βλ. (1961) 322 – ότι οι εσωτερικές συγκρούσεις και η ενοχή του Λέοντος υπήρξαν η κινητήρια δύναμη της δημιουργικότητάς του. Η αίσθηση της λυτρωτικής ελευθερίας που αναβλύζει από τα *έωθινά* δοξαστικά του δεν είναι δυνατόν να γεννήθηκε από μια ενοχική γραφίδα. Και μιλώντας για "λύπη" εννοώ τη βαθειά εκείνη απελπισία που τα χτυπήματα της ζωής κυοφορούν στην καρδιά ακόμη και των φαινομενικά πιο χαρούμενων, αστείων και αισιόδοξων ανθρώπων· πβ. Antonopoulou (2017) 215, 220-1.

¹⁴ Βλ. Markopoulos (2004a) 194 και Antonopoulou (2017) 221-3.

¹⁵ Βλ. Αντωνοπούλου (2015) 352-3.

¹⁶ Βλ. Lemerle (2007) 185.

¹⁷ Βλ. Antonopoulou (2017) 205-9, 213-4.

αποκλειστικά στην αυτοκρατορική του ιδιότητα και φήμη τού αποδίδονται έργα, στα οποία η πραγματική συμβολή του είναι ελάχιστη ή μηδαμινή.¹⁸

Συνοπτικά αναφέρω τα χαρακτηριστικότερα κινήματα της πολυσχιδούς παιδείας και σκέψης του. Στο νομικό πεδίο – και το πλαίσιο της προσπάθειας του Λέοντος να ολοκληρώσει την πατρική ανακάθαρση των παλαιών νόμων – εντάσσονται τα εξήντα βιβλία των *Βασιλικῶν*, το *Ἐπαρχικὸν Βιβλίον*, οι περίπου 113 *Νεαραὶ* και ο *Πρόχειρος Νόμος* του.¹⁹ Με τα πεδία των μαχῶν ασχολούνται εντατικά τα *Προβλήματα* και τα *Τακτικά* του.²⁰ Αποστάγματα ρητορικής τέχνης είναι οι σαράντα δύο *Ὅμιλῳ*ι του, μεταξύ των οποίων συναντάμε και τον περίφημο επιτάφιο λόγο που αφιέρωσε ο αυτοκράτορας στους γονεῖς του με ἀπώτερο σκοπὸ την αποσπίλωση και τον καθαγιασμό τους.²¹ Με τον ιερὸ χώρο της ασκητικής, μοναστικής, ζωῆς συνυφαίνεται αρμονικά η πραγματεία του με τίτλο *Οἰακιστικὴ ψυχῶν ὑποτύπωσης*,²² ἐνῶ η πρωτοβουλία του να στιχουργήσει μία *Ὅμιλία* του – αὐτὴν που στον πυρήνα της ἔχει τον μαρτυρικό θάνατο του αγίου Κλήμεντος, επισκόπου Αγκύρας – επέφερε τη ρυμούλκηση της τελευταίας στα ὕδατα της θρησκευτικῆς ποίησης.²³ Στην κοσμική ποίηση, τώρα, περιλαμβάνονται τρία ανακρεόντεια ποιήματα σχετικά με τον ἀδελφὸ του, Αλέξανδρο, τον στασιαστὴ Ανδρόνικο Δούκα και την ὑπόθεση του τέταρτου γάμου του, οι τίτλοι ἢ ψήγματα μόνο των οποίων ἔχουν φθάσει στις μέρες μας.²⁴ Ἀκόμη και ἐπιστολές συνέταξε ο Λέων, δεν ἔχουν, ωστόσο, επιβιώσει σήμερα, δυστυχῶς, για να επιβεβαιώσουν τον κατὰ το Χρονικό του Σκυλίτζη διδακτικό και ἀρχαῖζοντα χαρακτήρα τους.²⁵ Τέλος, θα συνιστοῦσε παράλειψη η μη εκ μέρους μου

¹⁸ Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των δεκαῆξι χρησμών που συμβατικά μόνο τοποθετοῦνται στο λέοντειο *corpus* – βλ. Κυριακού (1988) 34, των δύο εν εἶδει ἐρωταποκρίσεων θεολογικῶν πραγματειῶν, με το νομικῆς φύσεως μόνο τμήμα της μίας εκ των οποίων συνδέεται ἴσως ο αυτοκράτορας – βλ. Antonopoulou (2015) 47, ἐνός ἀσχετου με τη γραφίδα του ἐπιστολαρίου – βλ. Antonopoulou (2017) 229 (με τη σημ. 206), ἀλλὰ και των καρκίνων, ὅπως ο «Νῶ ἔλατὰ μὴ ὄνητὰ σοφὸς ἄτη νοήματα λέων», τον οποίο ο Pétridès – βλ. (1909) 89-90 – προβάλλει ως πιθανότερη αἰτία της ἀπόδοσης στον Λέοντα της ιδιότητος του συγγραφέα καρκίνων.

¹⁹ Βλ. Pieler (2000) 327, 366-7, 207-9 και 331-3, 343.

²⁰ Βλ. Hunger (2000) 169-71.

²¹ Βλ. Αντωνοπούλου (2015) 342, 354-9.

²² Βλ. Antonopoulou (1997) 19.

²³ Βλ. Αντωνοπούλου (2015) 346.

²⁴ Βλ. Antonopoulou (1997) 21.

²⁵ Βλ. Kazhdan (2006) 58 και Markopoulos (2004a) 193.

αναφορά και της σχολιαστικής του δραστηριότητας τόσο στο στάδιο νεοδιαθηκικών χωρίων που αφορούν στο πρόσωπο του αποστόλου Παύλου όσο και στο αντίστοιχο της *Κλίμακος* του οσίου Ιωάννη του Σιναΐτη.²⁶

1.3 Υμνογραφικό corpus

Η χειρόγραφη και η (με τη μορφή των λειτουργικών βιβλίων) έντυπη παράδοση αποκαλύπτουν μια ευρύτατη υμνογραφική παραγωγή του Λέοντος ΣΤ΄(;) ,²⁷ σε μια επισκόπηση της οποίας θα προβώ στο παρόν υποκεφάλαιο της εργασίας μου, αφού πρώτα σημειώσω πως από τις κυριότερες αιτίες της προλεχθείσης ευρύτητας είναι το γεγονός ότι και μόνο η αίγλη του αυτοκρατορικού μανδύα που τον περιέβαλλε, προώθησε και εξασφάλισε την άμεση ένταξη στις λατρευτικές ακολουθίες της ορθόδοξης Εκκλησίας των υμνικών του πονημάτων²⁸ – ή, τουλάχιστον, όσων χωρούσαν σε αυτές.²⁹

Ο Λέων συγγράφει³⁰ στιχηρά *σταυροθεοτοκία* – όπου εκφράζει την οδύνη της Παναγίας στη θέα του σταυρωμένου γιου της, χρησιμοποιώντας ενίοτε δεκαπεντασύλλαβους στίχους – ³¹ έναν παρακλητικό *Κανόνα* αφιερωμένο στο πρόσωπο του Χριστού,³² τροπάρια για τους Αίνους δεσποτικών εορτών και της εορτής του Γενεθλίου της Θεοτόκου, (προσ)ευχές αναφορικά με τον Τίμιο Σταυρό, τη Θεία Κοινωνία και τον Ιησού,³³ τρία ποιήματα για τη Δευτέρα Παρουσία, εκ των

²⁶ Βλ. Antonopoulou (2017) 194.

²⁷ Την ανάγκη διερεύνησης του κατά πόσο χαρακτηρισμοί του τύπου ‘βασιλεύς’ ή ‘δεσπότης’ – που προσδιορίζουν το όνομα ‘Λέων’ στα χειρόγραφα – σχετίζονται με τον Λέοντα ΣΤ΄ ή κάποιο άλλο πρόσωπο, έχει αναδείξει ήδη η Antonopoulou – βλ. (1997) 20 (σημ. 97). Σε κάθε περίπτωση, απουσιάζει και απαιτείται μια σοβαρή, φιλολογική, μελέτη των ύμνων που αποδίδονται στον σοφό βασιλιά, για να διαπιστωθεί (και) η αληθινή πατρότητά τους.

²⁸ Βλ. Τωμαδάκη (1993) 73.

²⁹ Τόσο ογκώδες και ευρύ υπολογίζεται πως είναι το λεόντειο υμνογραφικό έργο. Βλ. Αλυγιζάκη (1991) 207-8 (σημ. 11).

³⁰ Για τα λεόντεια υμνογραφήματα αξιοποιώ κατά κύριο λόγο τις σσ. 74-81 του Ευστρατιάδη (1932). Όπου η νεότερη ή παλαιότερη έρευνα προσθέτει ή ενίσταται σε κάτι, παραπέμπω σχετικώς.

³¹ Βλ. Στάθη (1977) 31, 68-71.

³² Ανήκει όντως στον Λέοντα άραγε; Βλ. Antonopoulou (2017) 210-2.

³³ Έχουν διατυπωθεί ενστάσεις για την πατρότητα της τελευταίας, βλ. Antonopoulou (1997) 20 (με τη σημ. 98).

οποίων περισσότερο φημίζεται το ανακρεόντειο *Ψάριον κατανοκτικόν*,³⁴ στιχηρά προσόμοια με περιεχόμενο συνυφαινόμενο με τον *Μέγαν Κανόνα* του Ανδρέα, αρχιεπισκόπου Κρήτης, στιχηρά ιδιόμελα αναφερόμενα στην προδοσία, τις τελευταίες διδαχές και το εθελούσιο μαρτύριο του Κυρίου, *δοξαστικὸν* της τρίτης βασιλικῆς Ψρας της Μεγάλης Παρασκευῆς και άλλα λίγα στιχηρά προσόμοια σχετικά με την ήττα του θανάτου από τη σταυρική θυσία του Θεανθρώπου.³⁵ Επιπροσθέτως, σύμφωνα με το πρώτο βιβλίο της *Περὶ βασιλείου τάξεως*, τον Αρέθα και το *Κλητορολόγιον* του Φιλοθέου,³⁶ ο αυτοκράτορας συνέθεσε ύμνους προς τιμὴν του αγίου Δημητρίου και του προφήτη Ηλία, του διακομισθέντος στην Κωνσταντινούπολη λειψάνου του αγίου Λαζάρου και της εορτῆς των Θεοφανίων αντίστοιχα. Μέχρι και τα *ἔξαποστειλάρια* του Κωνσταντίνου Ζ΄ του Πορφυρογέννητου του αποδίδουν μερικοί Κώδικες.³⁷

Δεν θα μπορούσα, στη συνέχεια, να παραλείψω μερικά δείγματα ιδιόμελων λεόντειων ύμνων οι οποίοι καλύπτουν ὄλο σχεδόν το φάσμα του ενιαυτού, και εκ των οποίων οι περισσότεροι ἔχουν καταλάβει μια μόνιμη θέση στα λειτουργικά βιβλία της ορθόδοξης Εκκλησίας.³⁸ Από τις εορτές της Ὑψωσης του Σταυρού, του αγίου Δημητρίου και των Εισοδίων της Παναγίας ἕως αυτές του αγίου Γεωργίου, των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, του μάρτυρα Λεοντίου, της κοίμησης της Θεοτόκου και της Αποτομῆς της κεφαλῆς του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στα *Μηναῖα*,³⁹ και από το *Τριψάδιον* (τρίτη Κυριακή των Νηστειῶν, Παρασκευὴ πριν από την Κυριακή των Βαΐων, Σάββατο του Λαζάρου,⁴⁰ Μεγάλη Τρίτη και Μεγάλη Παρασκευὴ) ἕως το *Πεντηκοστάριον* (Κυριακή της Πεντηκοστῆς και Κυριακή των αγίων Πάντων), η ἀκάματη και καλλιτεχνική γραφίδα του αυτοκράτορα αφήνει το ποιητικό και θεολογικό στίγμα της.⁴¹ Τα ιδιόμελα, πάντως, τροπάρια εκείνα που ἐπρόκειτο να αναβαθμίσουν

³⁴ Βλ. ὁ.π. σσ. 19-20.

³⁵ Βλ. Detorakis (2015) 133-41 για τις τέσσερις αυτές κατηγορίες ύμνων που δεν είχαν μελετηθεῖ προηγουμένως.

³⁶ Για τις ακριβεῖς παραπομπές στα κείμενα αλλά και τις σχετικές πληροφορίες βλ. Antonopoulou (1997) 46 (με τις σημ. 63-6).

³⁷ Βλ. Ευστρατιάδη (1932) 74 (σημ. 1).

³⁸ Βλ. και Ἀλυγιζάκη (1991) 211.

³⁹ Βλ. και Antonopoulou (1997) 47 (σημ. 70).

⁴⁰ Βλ. και Emereau (1924) 285.

⁴¹ Βλ. Ἀλυγιζάκη (1991) 211-5.

την ποιητική του ποιότητα και να εξυψώσουν το υμνογραφικό του κύρος – φέρνοντας στο λογοτεχνικό φως την αφηγηματική δύναμη, την τόλμη, το βάθος, την οξύτητα και την καινοτομία της σκέψης του –⁴² δεν είναι άλλα από τα ένδεκα αναστάσιμα *έωθινά* δοξαστικά του.

⁴² Βλ. Tillyard (1928/1929 - 1929/1930) 89 και Άλγιζάκη (1991) 208, 212-3.

2. Αναστάσιμα έωθινά δοξαστικά.

Το απόσταγμα της λεόντειας ποίησης

Στη χαραυγή του παρόντος κεφαλαίου επικεντρώνομαι στην αναφορά βασικών πληροφοριών για το υμνογραφικό είδος όπου ανήκουν τα έωθινά του Λέοντος ΣΤ', την προέλευση του ονόματος και του αριθμού τους, τον χωροχρόνο εκτέλεσής τους στις εκκλησιαστικές ακολουθίες, τη θέση που διαχρονικά καταλαμβάνουν στα λειτουργικά βιβλία καθώς επίσης και την πατρότητά τους, προκειμένου να σχηματιστεί μια εποπτικότερη και ευκρινέστερη, ταυτόχρονα, εικόνα τους.

2.1 Είδος: ιδιόμελα δοξαστικά

Τα έωθινά υπάγονται στην κατηγορία των δοξαστικών τροπαρίων. Τα δοξαστικά είναι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ιδιόμελα – δεν προσομοιάζουν, δηλαδή, σε άλλα μουσικορυθμικά πρότυπα ούτε άλλα τροπάρια προσομοιάζουν σε αυτά, αλλά αναπτύσσουν δική τους μελωδία – και λαμβάνουν το όνομά τους από την αφιερωμένη στην Αγία Τριάδα δοξολογική φράση «Δόξα Πατρί και Υἱῷ και Αγίῳ Πνεύματι...», η οποία ψάλλεται ακριβώς πριν από αυτά.⁴³

2.2 Περιεχόμενο και ονομασία: αναστάσιμα έωθινά

Από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες μέχρι και τις μέρες μας, με τον όρο «έωθινά»⁴⁴ αποκαλούνται τα ευαγγελικά αναγνώσματα εκείνα τα οποία πραγματεύονται και μαρτυρούν την Ανάσταση του Κυρίου και τις εμφανίσεις του στους μαθητές του μετά από αυτήν και έως την Ανάληψή του στον ουρανό. Πρόκειται για τα εωθινά ευαγγέλια, που αρμόζονται με τα έωθινά δοξαστικά με δεσμούς ονομασίας (εωθινά), αριθμητικής ποσότητας (ένδεκα), θεματολογίας (αναστάσιμα) και λειτουργικής θέσης (ακολουθία του Όρθρου). Δεν θα μπορούσε, συνεπώς, κάποιος να μελετήσει και ερμηνεύσει τα δοξαστικά του Λέοντος χωρίς να

⁴³ Βλ. Δετοράκη (1992) 88.

⁴⁴ Βλ. LSJ⁹ (1940) για τα λήμματα "έωθίνος", "έως" και "ήως".

λάβει υπόψη του τα ομώνυμα ευαγγέλια. Υπάρχουν, τώρα, διάφορες πιθανές εκδοχές για τον λόγο που τα τελευταία, και κατ' επέκταση τα *έωθινά*, έλαβαν το όνομα αυτό. Μια είναι το γεγονός ότι η ανάγνωσή τους λαμβάνει χώρα στην πρωινή ακολουθία του Όρθρου. Μια άλλη – με την οποία θα μπορούσε να εξηγηθεί και ο λόγος που τοποθετήθηκαν στη συγκεκριμένη ακολουθία – το ότι στο επίκεντρο της αφήγησής τους βρίσκεται η κατά τις πρωινές ώρες της Κυριακής γνωστοποιηθείσα στις μαθήτριες και τους μαθητές Έγερση του Χριστού από τον Άδη.⁴⁵ Μια τρίτη – βαθυστόχαστη, αμιγώς θεολογική και ευρισκόμενη στην 23η Ομιλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά (*Εἰς τὸ δέκατον ἑωθινὸν εὐαγγέλιον*) – ότι η Ανάσταση, ο βασικός θεματικός τους άξονας υπενθυμίζω, *ἔω καὶ ὄρθρου λόγον ἐπέχει πρὸς τὴν ἡμέραν* της Δευτέρας Παρουσίας.⁴⁶

2.3 Αριθμός: ένδεκα

Περισσότερες της μιας είναι και οι υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί για την αιτία της αριθμητικής τους δύναμης. Η παλαιά άποψη πως είναι ένδεκα γιατί τόσες είναι βάσει των ευαγγελικών περικοπών και οι εμφανίσεις του Ιησού από την Ανάσταση έως την Ανάληψή του, δεν ισχύει, αφού μια προσεκτική μελέτη του βιβλικού κειμένου αποκαλύπτει αρκετά μεγαλύτερο αριθμό εμφανίσεων. Πιο λογική και πιθανή φαντάζει η αναζήτηση και εύρεση της αιτιολογίας του αριθμού 11 στην, κατόπιν της προδοσίας του Ιούδα, ισάριθμη χορεία των μαθητών του Χριστού που απόλαυσε το αναστάσιμο νέο και τη θέαση του αναστημένου Δασκάλου της. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, δεν είναι δυνατόν να μην σχετίζεται ο πολυσυζητημένος αυτός αριθμός και με το γεγονός ότι ένδεκα ήταν και τα εωθινά ευαγγέλια που από το Μεγάλο Σάββατο το βράδυ και μέχρι το τέλος της Διακαινήσιμης Εβδομάδας – μην ξεχνάμε ότι για την ορθόδοξη Εκκλησία και παράδοση η εβδομάδα αυτή ισοδυναμεί με μία μέρα, εκείνη

⁴⁵ Για τις δύο πρώτες εκδοχές βλ. Φουντούλη (1984) 246-8.

⁴⁶ Βλ. Χρήστου (1985b) 76.4 και Σκαλτσή (2011) 293. Αξιοσημείωτη και η αφορώσα στα *έωθινά* του Λέοντος σπάνια επιγραφή «Στιγηρὰ βασιλικά τὰ ια' τῶν εὐαγγελίων», την οποία φέρει ο Sinaiticus 1242 του 11ου αι., και η οποία αποδεικνύει μεν γι' ακόμη μία φορά τον παμπάλαιο συσχετισμό εωθινών ευαγγελίων και λεόντειων δοξαστικών, δεν δύναται δε να ταρακουνήσει την ονομασία *έωθινά* που διαβάζουμε στη συντριπτική πλειοψηφία της χειρόγραφης παράδοσης. Βλ. Άλυγιζάκη (1991) 260 για μια διαφωτιστική φωτογραφία του περι ου ο λόγος χειρογράφου.

της Ανάστασης – ακούγονταν στις εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης και, ακόμη παλαιότερα, των Ιεροσολύμων.⁴⁷

2.4 Θέση στη Λατρεία και τα εκκλησιαστικά βιβλία

Η στενή εξάρτηση των λεόντειων *έωθινῶν* από τα εωθινά ευαγγέλια επιβεβαιώνεται και από την αρχική θέση που τα πρώτα κατείχαν στην ακολουθία του Όρθρου. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Τυπικό του ναού της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα (12ος αι.) και άλλες μαρτυρίες χειρογράφων, τα αναστάσιμα δοξαστικά άδονταν ως επιστέγασμα των αντίστοιχων εωθινών ευαγγελίων, ευθύς κατόπιν της ανάγνωσης των τελευταίων.⁴⁸ Ο ιστορικός ρους, ωστόσο, φαίνεται πως τα παρέσυρε και μετατόπισε στο διάβα του. Σήμερα, ψάλλονται αμέσως μετά τα στιχηρά των Αίνων του Όρθρου⁴⁹ όλων των Κυριακών του έτους στις οποίες έχει προηγηθεί η ανάγνωση του αντίστοιχου εωθινού ευαγγελίου, εκτός από αυτές που συμπίπτουν με τον εορτασμό συγκεκριμένων, μεγάλων, αγίων (π.χ. των Πατέρων των Οικουμενικών Συνόδων) ή δεσποτικής ή θεομητορικής εορτής ή απόδοσής της, και από εκείνες του Τριωδίου και του Πεντηκοσταρίου⁵⁰ – με εξαιρέσεις την Κυριακή των Μυροφόρων, οπότε άδεται το, έχον στον θεματικό του πυρήνα τις εορτάζουσες τότε μαθήτριες του Ιησού, *B' έωθινόν*⁵¹ και την Κυριακή των Αγίων Πάντων, από την οποία και έπειτα ο τροχός των *έωθινῶν* επανέρχεται σε λειτουργία – μαζί με μερικές ακόμη, όπως αυτές που προηγούνται και έπονται της εορτής των Χριστουγέννων.⁵²

⁴⁷ Βλ. Φουντούλη (2003) 141 και Σκαλτσή (2011) 279-80 για τις σχετικές με τον αριθμό των εωθινών ευαγγελίων, και κατ' επέκταση των *έωθινῶν* δοξαστικών, πληροφορίες.

⁴⁸ Βλ. Σκαλτσή (2011) 290-1.

⁴⁹ Βλ. Ξύδη (1978) 277.

⁵⁰ Σύμφωνα με το Τυπικό της ιεράς μονής της Θεοτόκου Ευεργέτιδος στην Κωνσταντινούπολη, τα *έωθινά* ψάλλονταν αρχικά και μερικές Κυριακές της Σαρακοστής, ενώ σύμφωνα με το προ ολίγου μνημονευθέν ιεροσολυμιτικό Τυπικό, άδονταν και κατά τη Διακαινήσιμη Εβδομάδα. Βλ. Σκαλτσή (2011) 290.

⁵¹ Βλ. σ. 30 της παρούσης εργασίας.

⁵² Βλ. και Βιολάκη (1888) 25-6 για ενδελεχή επί του θέματος ενημέρωση. Πάντως, οι τυπικές διατάξεις που ενυπάρχουν σποραδικά στα ίδια τα λειτουργικά βιβλία – βλ., παραδειγμάτων χάριν, *Τριώδιον* (1879) 9 και *Πεντηκοστάριον* (1884) 56 και *Μηναῖα* (1902) 121 – ορίζουν ότι τις περισσότερες Κυριακές που τα *έωθινά* παραλείπονται ως δοξαστικά των Αίνων, πρέπει να ψάλλονται κατά τον

Έχει επικρατήσει, επίσης, η εκτός επίσημου Τυπικού συνήθεια το Ζ' έωθινόν⁵³ να ακούγεται στους περισσότερους ορθόδοξους ναούς και το Μεγάλο Σάββατο το βράδυ πριν το τροπάριο «Δεῦτε λάβετε φῶς...» και ενώ όλα τα φώτα του ναού έχουν σβήσει. Πρόκειται για έναν από τους πολλούς κλάδους της άγραφης λατρευτικής, εκκλησιαστικής παράδοσης, οι απαρχές του οποίου εντοπίζονται, κατά πάσα πιθανότητα, στο Άγιο Όρος ήδη από τον 18ο αιώνα. Το περιεχόμενο, πάντως, του αναφερθέντος έωθινού δεν ταιριάζει καθόλου με το αντίστοιχο του ευαγγελίου που αναγιώσκεται κατά τη διάρκεια της επόμενης τελετής της Αναστάσεως. Καθιερώθηκε η ψαλμώδησή του είτε σε συνάρτηση με τη συσκότιση που επικρατεί εκείνη την ώρα εντός του ναού, είτε με απώτερο σκοπό να οξυνθεί και λεκτικά η αντίθεση του σκότους με τη συνοδεύουσα το «Δεῦτε λάβετε φῶς...» επερχόμενη φωτοχυσία.⁵⁴

Ως προς τη θέση των έωθινών στα λειτουργικά βιβλία της ορθόδοξης Εκκλησίας, παρατηρούμε ότι ήδη τον 12ο αιώνα – και αυτό ισχύει και μέχρι τη δική μας εποχή – περιλαμβάνονται σαν παράρτημα στο τέλος του βιβλίου της *Παρακλητικής* (μαζί με μερικούς ακόμη ύμνους του Όρθρου, όπως τα *έξαποστειλάρια*), αδιάσειστο τεκμήριο της συγγραφής τους σε μεταγενέστερο στάδιο τόσο από την πρώτη (Ιωάννης Δαμασκηνός, 8ος αι.) όσο και τη δεύτερη (Ιωσήφ Υμνογράφος, 9ος αι.) επεξεργασία του προδρομικού της *Παρακλητικής* βιβλίου της *Όκταήχου*.⁵⁵ Η συμπληρωματική αυτή θέση των έωθινών στην *Παρακλητική* δεν μας επιτρέπει, πιστεύω, να είμαστε απόλυτα σίγουροι για το ακριβές χρονικό σημείο που προστέθηκαν αφενός εκεί αφετέρου στον Όρθρο της Κυριακής εν γένει,⁵⁶ αν και το πιθανότερο είναι να μην πέρασε αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα ανάμεσα στη σύνθεση και τη λειτουργική τους ενεργοποίηση.⁵⁷

λειτουργικό χρόνο που (οφείλει να) υπάρχει (αλλά δεν υπάρχει πια) ανάμεσα στην ολοκλήρωση του Όρθρου και την έναρξη της Θείας Λειτουργίας.

⁵³ Βλ. σ. 51 της παρούσης εργασίας.

⁵⁴ Βλ. σχετικά Φουντούλη (1994) 9-10 και Δεληδημο (2004) 399, 401-2.

⁵⁵ Βλ. Μπεκατώρο (1967) 28-38 για τις σχετικές με την *Παρακλητική* πληροφορίες.

⁵⁶ Δεν μπορούμε, επομένως, να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα ούτε ότι ο Λέων τα συνέθεσε προς τοποθέτηση στο αναφερθέν λειτουργικό βιβλίο ή/και λειτουργική πλαισίωση των εωθινών ευαγγελίων· πβ. Antonopoulou (2017) 213 και Zarras (2016) 258 και σσ. 20-2 της παρούσης εργασίας.

⁵⁷ Βλ. και σ. 11 της παρούσης εργασίας.

2.5 Πατρότητα

Με διακριτικές παραφωνίες τους Κώδικες 884 και 943 της Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος και τον πρώην Πέζαρο 43 του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης – που αποδίδουν τα *έωθινά* στον Λέοντα τον Μαθηματικό –⁵⁸ η χειρόγραφη παράδοση στο σύνολό της αναβιβάζει τον Λέοντα ΣΤ΄ τον Σοφό στον θρόνο της δημιουργίας των ιδιόμελων αναστάσιμων τροπαρίων. Ενδεικτικά – και ως επιχειρήματα επιβεβαιωτικά του πορίσματος της προηγούμενης πρότασής μου – καταγράφω τη μαρτυρία του Sinaiticus 1218 του 1177 μ.Χ. (*τὰ ἔνδεκα έωθινά, ποιήμα Λέοντος Δεσπότου*),⁵⁹ αλλά και τις πάμπολλες περιπτώσεις χειρογράφων βιβλιοθηκών αγιορείτικων μονών, όπως των Ξηροποτάμου (Κώδικες 269, 271, 279, 295, 307, 308, 313, 320, 333, 373, 376, 380), Δοχειαρίου (41, 314, 331, 338, 344, 353, 363, 376, 384, 396, 410, 1239), Κωνσταμονίτου (96), Ξενοφώντος (123, 128, 144, 156, 157), Παντελεήμονος (78, 919, 920, 936, 947, 954, 955, 958, 960, 966, 967, 969, 972, 982, 983, 984, 990, 994, 995, 1008, 1010, 1019), Σίμωνος Πέτρας (1), Γρηγορίου (20, 25, 52), Διονυσίου (564, 578), Αγίου Παύλου (14, 27, 83, 132), Κουτλουμουσίου (395, 396, 405, 411, 417, 425, 429, 437, 445, 446, 449, 456, 630), Καρακάλλου (232, 234, 237), Φιλοθέου (125), Σταυρονικήτα (165, 168), και Ιβήρων (947, 949, 950, 951, 955, 961, 968, 970, 974, 987, 1003, 1010, 1023, 1049, 1074, 1091, 1096, 1118, 1120, 1144, 1148, 1151, 1153, 1160, 1164, 1172, 1178, 1183, 1188, 1195, 1197, 1198, 1220, 1221, 1222, 1224, 1232, 1234, 1245, 1250, 1252, 1262, 1271, 1274, 1280, 1282, 1285, 1297).⁶⁰

⁵⁸ Βλ. Γιαννόπουλο (2011) 282-3.

⁵⁹ Βλ. Hadjisolomos (1986) 1 (με τη σημ. 4), 284 [όπου συναντάμε λίστα αρκετών, κατά βάση μουσικών, χειρογράφων που περιέχουν τα *έωθινά* του Λέοντος, μεταξύ των οποίων και το αξιοθαύμαστο Γ 67 της ιεράς μονής Μεγίστης Λαύρας, που χρονολογείται τον 10ο αιώνα· για επιπλέον χειρόγραφα βλ. και Tillyard (1928/1929 - 1929/1930) 90-1 και, κυρίως, <https://pinakes.irht.cnrs.fr>].

⁶⁰ Η αποδελτίωση μερικών από τους αγιορείτικους Κώδικες που εμφανίζουν τον Λέοντα ΣΤ΄ ως ποιητή των *έωθινών* έγινε με βάση το τετράτομο σχετικό πόνημα του Στάθη – βλ. (1975-2015).

2.6 Μέλος

Ξεδιπλώνω, στο σημείο αυτό της εργασίας μου, τα επιχειρήματα εκείνα που πιστοποιούν ότι ο Λέων εκτός από τη σύνταξη των κειμένων των *έωθινῶν* προέβη και στη σύνθεση της μουσικής βάσει της οποίας άδονταν. Επισημαίνω, επίσης, μερικά βασικά γνωρίσματα της λεόντειας μουσικής τεχνοτροπίας, όπως έχουν διαπιστωθεί και διατυπωθεί από τη μέχρι τώρα έρευνα.

Το ότι ο Λέων υπήρξε άριστος μουσικός – και δη μελοποιός – αποδεικνύεται από ποικίλες μαρτυρίες κειμένων σύγχρονων και μεταγενέστερων αυτού Βυζαντινών. Ήδη από τα χρόνια της βασιλείας του παρατηρούμε σε ένα προς τιμήν του επίγραμμα του πατρικίου Πέτρου τον έπαινο της *μουσουργίας* του καθώς και τον χαρακτηρισμό «ή τῶν ἀνάκτων πανσοφωτάτη λύρα»,⁶¹ που θυμίζει έντονα το εγκωμιαστικό περιεχόμενο του επίσης αφιερωμένου σε αυτόν ποιήματος του Κώδικα του Σκυλίτζη⁶² για το οποίο μίλησα στην εισαγωγή της εργασίας μου.⁶³ Αλλά και στο *Κλητορολόγιον* του Φιλοθέου βλέπουμε να γίνεται λόγος για κάποιον *ἱερὸν ᾄσμα...ἐκ μελισταγῶν χειλέων σταλάξαν*, έναν ύμνο *τοῦ σοφωτάτου...βασιλέως Λέοντος* όπως δηλώνεται ρητά λίγες γραμμές πιο πριν.⁶⁴ Καθόλου τυχαίο δεν είναι, τέλος, το γεγονός ότι ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος λίγους αιώνες αργότερα περιλαμβάνει τον σοφό αυτοκράτορα μεταξύ των ένδεκα υμνογράφων που ύφαναν τὰ

⁶¹ Βλ. Markopoulos (2004b) 34-5.

⁶² Βλ. ό.π. σ. 38.

⁶³ Βλ. σ. 6 της παρούσης εργασίας. Στο τελευταίο, διαβάζουμε το επίσης ενδεικτικό δίστιχο «Θαύμασον ὕμνον ἅπαντα καὶ αἰῶν μελωδίαν, ἕως ἂν τοῦ δεσπότη μου τοὺς ὕμνους ἐνωτίση». Βλ. Ševčenko (1969/1970) 202.26-7.

⁶⁴ Βλ. Oikonomidès (1972) 189.1-7 και Antonopoulou (1997) 46 (με τη σημ. 66) και Tillyard (1928/1929 - 1929/1930) 89 (με τη σημ. 3). Δεν συμφωνώ με την εκ μέρους του τελευταίου μετάφραση του συγκεκριμένου χωρίου του *Κλητορολογίου*, η οποία τον οδηγεί στο να αποδόσει στον Λέοντα την ιδιότητα του χοράρχη των εκτελεστών του ύμνου του. Στο ίδιο, εσφαλμένο, συμπέρασμα καταλήγει και ο Αλυγιζάκης – βλ. (1991) 207 (με τη σημ. 9). Στην πραγματικότητα, το χωρίο μας πληροφορεί γενικώς για τη μουσική επιτέλεση του ύμνου, χωρίς να περιλαμβάνει κάποια ένδειξη ότι ο Λέων χοραρχεί, παρά μόνο ότι τον συνέθεσε («Καὶ σὺν τῇ ἐπινεύσει καὶ εὐλογίᾳ τοῦ ἀγιωτάτου ἡμῶν πατριάρχου ἀπάρχεσθαι αὐτοὺς τὴν τιμίαν καὶ θεάρεστον αἴνεσιν τὴν ἐξ οἰκείων χειλέων τοῦ σοφωτάτου καὶ θεοπροβλήτου ἡμῶν βασιλέως Λέοντος ἐξυφανθεῖσαν· καὶ ἅμα τῇ αὐτῶν ἐκφωνήσει καὶ πολυτέχνῳ τῆς χειρονομίας κινήσει ὁμοθυμαδὸν ἅπαντας τοὺς ἀνακειμένους ἄδειν καὶ συμπάλλειν τὸ ῥηθὲν ἱερὸν ᾄσμα τὸ ἐκ μελισταγῶν χειλέων σταλάξαν ἅπασι τοῖς πιστοῖς ὑπηκόοις»).

μέλη... ὕμνων ἐνθέων.⁶⁵ Και ποιητής και μελουργός, επομένως, ο Λέων. Ὑμνογράφος μεστός και ολοκληρωμένος.

Το ότι, πιο συγκεκριμένα τώρα, ήταν αυτός ο πρώτος συνθέτης της μελωδίας των *έωθινῶν* του τεκμηριώνεται από μαρτυρίες της ίδιας της χειρόγραφής τους παράδοσης, με την προσδιορίζουσα αυτά (=«έωθινά») μετοχή «ποιηθέντα» να συνοδεύεται (=«καί») σε μερικούς Κώδικες από τη «μελισθέντα» και το ποιητικό αίτιο (=«παρά») να ακούει, φυσικά, στο όνομα του *Λέοντος* – με διάφορες παραλλαγές ανά περίπτωση ως προς την προρρηθείσα διατύπωση. Παραδείγματα επιβεβαιωτικά των παραπάνω συνιστούν ο *Barberinianus graecus 300* του 15ου αιώνα αλλά και οι Κώδικες των μονών Λειμώνος Λέσβου (240), Βατοπεδίου (1496), Δοχειαρίου (369), Διονυσίου (830-)⁶⁶ και Ιβήρων (1297).⁶⁷

Η μουσική τεχνοτροπία του Λέοντος, παραδοσιακή και ιδιαίτερη συγχρόνως, εμφορείται και διαπνέεται από την τάση του αυτοκράτορα να αξιοποιεί και να εναλλάσσει τους ποσοτικούς, ποιοτικούς και χρονικούς χαρακτήρες καθώς και τις μελωδικές γραμμές των οκτώ ήχων της εκκλησιαστικής μουσικής, με απώτατο σκοπό την ανάδειξη της σημασίας του γραμμένου σε ρυθμικό πεζό λόγο ὕμνογραφικού κειμένου του.⁶⁸ Η υψηλή ποιότητα της λεόντειας σύνθεσης αποδεικνύεται από το γεγονός ότι επικράτησε εξ αρχής και, παρά τις αναπόφευκτες παρεμβάσεις τρίτων και τις μεταγενέστερες μελοποιήσεις,⁶⁹ συνέχισε να ψάλλεται έως τον 18ο αιώνα.⁷⁰

2.7 Αφορμές και ενδεχόμενη χρονολογία σύνθεσης

Ποια ήταν, άραγε, η πηγή της σφοδρής επιθυμίας του Λέοντος να κηρύξει με απλά λόγια, ζήλο και πάθος και εκείνος, σαν άλλος μαθητής του Χριστού, την Ανάσταση του τελευταίου, τόσες αιώνες αργότερα από την τέλεσή της; Δεν ήταν, θεωρώ, άλλη από την ανησυχία και τον φόβο που του προκαλούσαν οι λύκοι που απειλούσαν το

⁶⁵ Βλ. Christ & Paraniikas (1871) XLI και Γωμαδάκη (1993) 66 (με τη σημ. 2).

⁶⁶ Βλ. Αλυγιζάκη (1991) 210-1 (σημ. 25).

⁶⁷ Βλ. Στάθη (2015) 805.

⁶⁸ Βλ. Hadjisolomos (1986) 2, 76-81, 245-6 και Tillyard (1928/1929 - 1929/1930) 88-9.

⁶⁹ Βλ. Αλυγιζάκη (1991) 208-11 για άλλα, πέραν του Λέοντος, ονόματα μελοποιών των *έωθινῶν* βάσει της χειρόγραφης παράδοσης.

⁷⁰ Βλ. Hadjisolomos (1986) 2, 5-8, 244.

ορθόδοξο ποίμνιο της εποχής του. Ειδικότερα, οι μόνο στρατιωτικά εξουδετερωμένοι Παυλικιανοί και οι διαρκώς και με γεωμετρική πρόοδο επεκτεινόμενοι μουσουλμάνοι Άραβες.⁷¹

Δεν αμφισβητείται το ότι, λίγες δεκαετίες προηγουμένως, ο Βασίλειος Α΄ κατατροπώνει στο πεδίο της μάχης τα υπό την στρατηγία του Χρυσόχειρος στρατεύματα των Παυλικιανών. Δεν κατορθώνει, ωστόσο, να αφανίσει και την αιρετική ιδεολογία και πίστη τους ή, για την ακρίβεια, δεν δείχνει να ενδιαφέρεται και τόσο για αυτήν. Μετά τον θάνατο του Χρυσόχειρος προσεταιρίζεται τον, στενό και πιστό συνεργάτη του, Διακονίτζη, τον οποίο βλέπουμε κατά τα επόμενα χρόνια να μάχεται στο πλευρό των Βυζαντινών στα ιταλικά εδάφη. Το γεγονός εκείνο που με οδηγεί με ασφάλεια και βεβαιότητα στο συμπέρασμα ότι, σε αντίθεση με τον πατέρα του, ο Λέων ΣΤ΄ επέδειξε έντονο ενδιαφέρον και για το αμιγώς θρησκευτικό σκέλος της αίρεσης των Παυλικιανών, δεν είναι άλλο από την αποφυγή του Σοφού αυτοκράτορα να αποδώσει στον Διακονίτζη στρατιωτικό τίτλο (*mensurator*) πριν ο τελευταίος βαπτιστεί χριστιανός Ορθόδοξος («ὄν Λέων ὁ ἀοίδιμος βασιλεὺς ἀλλοιωθέντα τὴν πρὸς τὸ κρεῖττον ἀλλοίωσιν ἐκ τῆς μυσσαρᾶς θρησκείας τῶν Παυλιανιστῶν, προεχειρίσατο μηνσουράτωρα»)⁷².

Τί πρεσβεύουν, όμως, οι επηρεασμένοι και από τις τελευταίες στάχτες των εικονομαχικών πεποιθήσεων (Νεο-) Παυλικιανοί – και οι βάσει μαρτυριών δυναμικά παρόντες στην εποχή του Φωτίου, ιδεολογικά συγγενείς με αυτούς, Μεσσαλιανοί/Ευχίτες – του 9ου αιώνα στο Βυζάντιο, που ο Λέων αντικρούει με ένα από τα *έωθινά* του κατά βάση;⁷³ Η δυϊστική αυτή αίρεση, μεταξύ άλλων, δεν αποδέχεται τον πραγματικό, σταυρικό, θάνατο του Θεανθρώπου, αλλά τείνει να ασπαστεί μια φαινομενική εκδοχή του.⁷⁴ Εάν κάτι τέτοιο, ωστόσο, ίσχυε, εάν,

⁷¹ Ο προβληματισμός που οι αραβικές εκστρατείες και επιθέσεις επέφεραν στον Λέοντα, διαφαίνεται και σε ένα από τα αφιερωμένα στον Τίμιο Σταυρό ιδιόμελά του («Δεῦτε, πιστοί, τὸ ζωοποιὸν ξύλον...»). Εκεί ο ποιητής, απευθυνόμενος σε πανηγυρικό τόνο στον Σταυρό του Κυρίου, γράφει την εξής, χαρακτηριστική, φράση: «ἐν σοὶ οἱ πιστότατοι βασιλεῖς ἡμῶν καυχῶνται, ὡς τῆ σῆ δυνάμει Ἰσμαηλίτην λαὸν κραταιῶς ὑποτάττοντες»· βλ. *Τριῶδιον* (1879) 362 και Follieri (1960) 293.

⁷² Τη λεπτομέρεια αυτήν διασώζει ο Ιωσήφ Γενέσιος στο τέταρτο βιβλίο του *Περὶ βασιλειῶν* του – βλ. Lesmueller-Werner & Thurn (1978) 88.58-62 και Αναστασίου (1959) 90-1.

⁷³ Βλ. την παράγραφο που μοιράζεται στις σσ. 49-50 της παρούσης εργασίας και αφορά στο *ΣΤ΄ έωθινόν*.

⁷⁴ Βλ. Αναστασίου (1959) 149-51, 171 και Garsoïan (1991) 1606.

δηλαδή, ο ίδιος ο Ιησούς δεν σταυρωνόταν όντως και δεν υπέφερε ως άνθρωπος πάνω στον Σταυρό αλλά δημιουργούσε απλώς στους παρόντες μια ψευδαίσθηση της σταύρωσής του, δεν θα ήταν εφικτή η λύτρωση του ανθρώπινου γένους από την αμαρτία. Την ίδια φαινομενικότητα – για να περάσω και στον έτερο, ακόμη μεγαλύτερο, κίνδυνο που αντιλαμβάνεται και αντιμάχεται ο Λέων διατρανώνοντας το ελπιδοφόρο γεγονός της Ανάστασης – συναντάμε και στο Ισλάμ. Οι οπαδοί του, στηριζόμενοι στο Κοράνι, αρνούνται τη Σταύρωση του Μεσσία αυτού καθ' εαυτόν και, κατά άμεση και λογική συνέπεια, απορρίπτουν και την Ανάστασή του – αφού δεν είναι δυνατόν να αναστηθεί κάποιος ο οποίος δεν απεβίωσε προηγουμένως.⁷⁵

Έχοντας τα παραπάνω κατά νου, πιστεύω πως η άλωση της χριστιανικής Θεσσαλονίκης από τους μουσουλμάνους Άραβες (904) – και η γενικότερη επέκταση των τελευταίων στη βυζαντινή γη και θάλασσα στα χρόνια της βασιλείας του Λέοντος – σε συνδυασμό με την πολύ πιθανή διάδοση των θεωριών του ώριμου πια (Νεο-) Παυλικιανισμού των αρχών του 10ου αιώνα στους υπηκόους της αυτοκρατορίας, αποτέλεσαν τη θρυαλλίδα της έκρηξης της λεόντειας γραφίδας. Με τα *έωθινά* του ο δεύτερος Μακεδόνας ηγεμόνας υψώνει το ορθόδοξο ανάστημά του και αντιστέκεται με τον δικό του, αγαπημένο, τρόπο στην ανορθόδοξη φαινομενικότητα του Πάθους και της Ανάστασης. Το πιθανότερο, μάλιστα, είναι να τα συνέθεσε πριν τις παρελκόμενες από τον τέταρτο γάμο του (906) περιπέτειές του – οι οποίες συνέβαλαν (και) στη μείωση ιδιαίτερος του θρησκευτικοποιμαντικού σκέλους της πνευματικής του παραγωγής, λόγω του ιδιόρρυθμου εκκλησιασμού του κατά τα χρόνια που ακολούθησαν.⁷⁶ Εάν, ακόμη, θεωρήσουμε την αισιοδοξία που στο σύνολό τους εκπέμπουν τα ιδιόμελα αυτά δοξαστικά του ως απότοκο ενός εξαιρετικά χαρούμενου ποιητή, το σχεδόν αναστάσιμα χαρμόσυνο για τον Λέοντα έτος 905 (γέννηση άρρενος διαδόχου) φαντάζει αρκετά πιθανός χρόνος συγγραφής τους.

⁷⁵ Βλ. Γιαννουλάτο (2006) 216-9.

⁷⁶ Βλ. Antonopoulou (2017) 225 (με τη σημ. 177).

2.8 Κριτήριο επιλογής βασικής πηγής

Ένα τελευταίο ερώτημα που με απασχόλησε πριν μεταβώ επιτέλους στα ίδια τα αναστάσιμα κείμενα, είναι το τί κινητοποίησε τον Σοφό αυτοκράτορα ώστε να επιλέξει τα εωθινά ευαγγέλια ως βασική πηγή της περιήγησης ο λόγος ποιητικής του σύνθεσης. Η απάντηση βρίσκεται, φυσικά, στην πολυπρισματικότητα αυτών των περικοπών, την ποικιλία, με άλλα λόγια, των σχετικών με το γεγονός της Ανάστασης οπτικών-αφηγήσεων των τεσσάρων ευαγγελιστών, που γοήτευσε το ανήσυχο πνεύμα του Λέοντος, το οποίο, με τη σειρά του, δεν δίστασε να πειραματιστεί ανανεωτικά ακόμη και με το ίδιο το θεόπνευστο βιβλικό κείμενο.⁷⁷

2.9 Μέχρι τώρα έρευνα

Σχετικά με τις υπάρχουσες εκδόσεις των *έωθινών* δοξαστικών, αρκεί – προκειμένου να μην επαναλάβω πληροφορίες ειπωμένες ήδη, ουσιαστικά και επαρκώς – να παραπέμψω στη δεύτερη υποσημείωση ενός άρθρου του Detorakis,⁷⁸ όπου αναφέρονται όλες χωρίς κάποιον περαιτέρω σχολιασμό για το περιεχόμενό τους. Πιο αξιόπιστη θεώρησα – και για τον λόγο αυτόν χρησιμοποίησα στην παρούσα εργασία – την των Christ & Paranikas.⁷⁹

Αναφορικά με τις έως σήμερα μεταφράσεις των αναστάσιμων ιδιόμελων, οφείλω να σημειώσω την, παρθενική στην αγγλική γλώσσα, του Tillyard,⁸⁰ καθώς επίσης και τις φιλότιμες προσπάθειες, νεοελληνικής απόδοσης, του νυν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Άνθιμου⁸¹ και των φιλόλογων Θωμά Ζήση⁸² και Ιωάννη Τσερεβελάκη.⁸³ Στον πρώτο συναντούμε και την πρώτη μουσικολογική προσέγγιση των *έωθινών* – η οποία επρόκειτο να λάβει πολύ μεγαλύτερες ερευνητικές διαστάσεις με τη, δημοσιευθείσα

⁷⁷ Βλ. και ό.π. σσ. 205-14 για τον αποδεδειγμένα φιλοποικόλο και γόνιμο για πειραματισμούς λεόντειο νου.

⁷⁸ Βλ. (2015) 131.

⁷⁹ Βλ. (1871) 105-9. Αλλάζω μόνο το γράμμα "c" της συγκεκριμένης έκδοσης σε "σ" ή "ς" ανάλογα με τη θέση του στην εκάστοτε λέξη.

⁸⁰ Βλ. (1928/1929 - 1929/1930) 93 και (1930/1931) 120-1.

⁸¹ Βλ. Ρούσσα (1973) 99-121.

⁸² Βλ. (2018) 62-72.

⁸³ Βλ. (2018) 33-51.

κατά το έτος 1986, σχετική μελέτη του Hadjisolomos. Στον δεύτερο παρατηρούμε μια περισσότερο ποιμαντική ερμηνεία και αξιοποίησή τους. Στους δύο τελευταίους δίνεται έμφαση στο καθαρά γλωσσικό κειμενικό επίπεδο, και ο όποιος σχολιασμός τους γύρω από αυτό περιστρέφεται. Η αξιολογή απόπειρα του Τσερεβελάκη να αναδείξει και πτυχές της ποιητικότητας των ένδεκα δοξαστικών⁸⁴ μοιάζει αρκετά ελλιπής μπροστά στο μεγαλείο ποιητικών αξιών τους που αποτυπώνω στις επόμενες σελίδες της παρούσης εργασίας.

2.10 Κειμενική ανάλυση

Προχωρώ τώρα στα κείμενα των *έωθινῶν* με διάθεση να αναδείξω και τις υπόλοιπες (πλην των εωθινῶν ευαγγελίων) πηγές και λεξιλογικές επιδράσεις του συγγραφέα τους, αλλά και τις μεταγενέστερες μαρτυρίες των γλωσσικών και ποιητικών του επιλογών. Για την απόδοση των ύμνων σε δόκιμα νέα ελληνικά και τον πλούσιο σχολιασμό τους, βασίστηκα κατά κύριο λόγο στα χωρία των αντίστοιχων εωθινῶν ευαγγελίων,⁸⁵ τα οποία είμαι βέβαιος ότι και ο Λέων είχε μπροστά του όταν συνέγραφε τα *έωθινά*. Απώτατος σκοπός μου δεν ήταν άλλος από την απόδειξη του ότι τα τελευταία δεν συνιστούν απλές συνόψεις των πρώτων, αλλά ποιητική αντανάκλαση και προέκτασή τους· τέκνα, συλλήβδην, εσωτερικής και υψηλής νοητικής διεργασίας του σοφού βασιλιά.

⁸⁴ Βλ. ό.π. σσ. 23-6.

⁸⁵ Ως προς τα κείμενα των εωθινῶν ευαγγελίων, για τις (παρ)όμοιες λέξεις των οποίων με τα *έωθινά* χρησιμοποίησα έντονους χαρακτήρες, εμπιστεύτηκα την κριτική έκδοση των Nestle *et al.* – βλ. (2012). Η χρήση έντονων χαρακτήρων και κάποιες εκ των παραγράφων του σχολιασμού που ακολουθεί έπειτα από κάθε ευαγγέλιο, αποσκοπούν σε μια παραστατική και εις βάθος σύγκριση *έωθινῶν*-ευαγγελικών περικοπών, ώστε να αναδύονται σε κάθε περίπτωση όχι μόνο οι επιφανειακές και σε επίπεδο νοήματος ομοιότητες και διαφορές τους [κάτι που ήδη, άλλωστε, θεράπευσε εν μέρει ο Τσερεβελάκης – βλ. (2018) 18-23], αλλά και τα, ποιητικώς πολύπλοκα και δυσδιάκριτα στο γυμνό αναγνωστικό μάτι, παιχνίδια του Λέοντος με τη βιβλική πηγή του.

Α' έωθινόν

Εἰς τὸ ὄρος τοῖς μαθηταῖς ἐπειγομένοις || διὰ τὴν χαμόθεν ἔπαρσιν⁸⁶ | ἐπέστη ὁ κύριος· || **καὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν** | καὶ τὴν **δοθεῖσαν ἐξουσίαν** || **πανταχοῦ διδαχθέντες** || εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐξ**απεστέλλοντο**, || κηρύξαι τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν || καὶ τὴν εἰς οὐρανούς ἀποκατάστασιν.⁸⁷ || οἷς καὶ συν**διαϊωνίζειν** | ὁ ἀψευδῆς ἐπηγγείλατο || Χριστὸς ὁ θεὸς⁸⁸ | καὶ σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

⁸⁶ Όλοι οι μέχρι σήμερα μελετητές και μεταφραστές του *Α' έωθινοῦ* θεώρησαν πως η "χαμόθεν ἔπαρσις" δηλώνει περιφραστικά την Ανάσταση ή την Ανάληψη του Ιησού. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει. Πίσω από τις δύο αυτές λέξεις κρύβεται η θεολογική ερμηνεία της συνήθους εντολής του Κυρίου στους μαθητές του να ανεβαίνουν σε υψηλότερα μέρη από αυτά όπου βρίσκονται όταν έπεται συνάντησή τους με το Θείο ή/και διδασκαλία από αυτό, προκειμένου πριν το συναντήσουν ή/και διδαχθούν από αυτό να υψωθούν και πνευματικά, απομακρυνόμενοι για λίγο από τις επίγειες μέριμνες και τα χαμαιζήλα πάθη. Η παρατήρησή μου αυτή προέκυψε από τον εντοπισμό της πηγής του Λέοντος για το συγκεκριμένο (και όχι μόνο) σημείο του ύμνου του. Πρόκειται για την 41η Ομιλία του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου (*Εἰς τὴν Πεντηκοστήν*), όπου μία από τις ερμηνείες που δίνονται για την επιλογή του υπερῶου ως τόπου επιφοίτησης των μαθητῶν είναι «**διὰ τὴν ἀνάβασιν τῶν δεξομένων, καὶ τὴν χαμόθεν ἔπαρσιν**» (PG τ. 36 445.14-5). Αλλά και ο ίδιος ο Λέων και σε άλλο σημείο της εργογραφίας του – και, συγκεκριμένα, στην 5η και με θέμα την Ανάληψη του Χριστού Ομιλία του – δείχνει να ασπάζεται το θεωρητικό πλαίσιο αυτής της ερμηνείας, υποστηρίζοντας πως η επιλογή του Δασκάλου να ανέβει με *τοὺς μαθητὰς*, προτού αναληφθεῖ, στην υψηλή πολιτεία του ὄρους *τῶν Ἐλαιῶν* διδάσκει σιωπηλά και ὅτι *χρῆναι τοὺς ὅσοι τῶν οὐρανίων ἀψίδων ἐπιβαίνειν ἔρωτα ἔχουσιν, τῶν περιγείων καὶ χαμαιζήλων ὑπεράνω γενέσθαι καὶ ὕψει βεβηκέναι τῆς ἀρετῆς* [Antonopoulou (2008) 62.33-63.44]. Για την περίπτωση του παρόντος *έωθινοῦ*, χρήσιμο είναι να υπακούσουμε πιστά και στην [κατά την 28η Ομιλία του (*Εἰς τὸ πρῶτον έωθινόν*)] παρακάτω (ανορθόγραφα εκδομένη) προτροπή του Θεοφάνους Κεραμέως: «Ἐπειδὴ γὰρ Γαλιλαία κατακυλιστὴ ἐρμηνεύεται, τὸ δὲ ὄρος τῆς Γαλιλαίας ὑπερανέστηκε, νοεῖτο ἂν Γαλιλαία ὁ κόσμος οὗτος ὁ ταῖς ἄλλαις ἐπαλλήλοις μεταβολαῖς συνεχῶς μεταπίπτων καὶ κυλιόμενος. Ὅρος δὲ ἡ ὑψηλοτέρα τοῦ βίου κατάστασις, ἦν ὁ Χριστὸς ἐνανθρωπήσας ἐπολιτεύσατο ἄτε τὸν κόσμον νενικηκῶς, καὶ τὸν κοσμοκράτορα» (PG τ. 132 609.22-9).

⁸⁷ Στη μνημονευθεῖσα Ομιλία του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου διαβάζουμε «μετὰ **τὴν εἰς οὐρανούς** Ἀνάβασιν, ἢ **ἀποκατάστασιν**, ἢ ὅ τι χρὴ λέγειν» (PG τ. 36 444.23-4). Πρόκειται, βέβαια, για μια ὀχι και τόσο σπάνια δηλωτική της Ανάληψης του Ιησού έκφραση, αλλά την παραθέτω ακριβῶς για να αναδείξω ἀκόμη πιο εμφανῶς την επίδραση που ἄσκησε στον Λέοντα αυτή η Ομιλία. Περισσότερο ἄξια σημείωσης είναι η μαρτυρία ολόκληρης της φράσης «**τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν καὶ τὴν εἰς οὐρανούς ἀποκατάστασιν**» [Χρήστου (1985a) 466.21-2] ἀπὸ τον Γρηγόριο τον Παλαμά στη 16η

Απόδοση

Εμφανίστηκε ο Κύριος στους μαθητές την ώρα που τρέχαν στο βουνό για ν' ανυψωθούν απ' τη χαμέρπεια. Και, αφού τον προσκύνησαν και τους εξήγησε την πάνω στα πάντα δοσμένη (σ' αυτόν) εξουσία, στέλνονταν στην υφήλιο για να διατρανώσουν την απ' τον τάφο Έγερση και την επάνοδο στον ουράνιο θρόνο. Και τους υποσχέθηκε ο Χριστός – η Αλήθεια, ο Θεός και ψυχοσώστης μας – ότι θα 'ναι στο πλευρό τους παντοτινά.

Κατὰ Ματθαῖον⁸⁹ 28.16-20

Οἱ δὲ ἕνδεκα **μαθηταὶ** ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν **εἰς τὸ ὄρος** οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, **καὶ** ἰδόντες αὐτὸν **προσεκύνησαν**,⁹⁰ οἱ δὲ ἐδίστασαν. Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς λέγων· **ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ** καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.⁹¹ Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, **διδάσκοντες** αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ **αἰῶνος**.

Ομιλία του (*Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἰκονομίας, καὶ τῶν δι' αὐτῆς κεχαρισμένων τοῖς ὡς ἀληθῶς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι*).

⁸⁸ Ακριβῶς το «**ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς θεὸς**» [Nestle *et al.* (2012) 650.2] εντοπίζουμε στο πρώτο κεφάλαιο της *Πρὸς Τίτον* επιστολῆς του αποστόλου Παύλου. Λίγους αἰῶνες αργότερα, ὁ ἅγιος Γρηγόριος στην αναφερθεῖσα Ομιλία του γράφει «ἡ **ἐπαγγελία**, ὡς δαυιλῆς, **συνδιαϊωνίζει** καὶ συμπαραμενεῖν, εἴτουν νῦν τοῖς κατὰ καιρὸν ἀξίοις, εἴτε...» (*PG* τ. 36 448.5-7). Ἄξια προσοχῆς καὶ ἡ μαρτυρία «**καὶ συνδιαϊωνίζει** ἡμῖν ὁ ἀψευδὴς ἐπηγγείλατο Λόγος» [Passarelli (1980) 125.46.8-9] του Μακαρίου του Χρυσοκέφαλου, επισκόπου Φιλαδέλφειας, στην αφιερωμένη *εἰς τὴν παγκόσμιον ἐορτὴν τῆς ὀρθοδοξίας* Ομιλία του.

⁸⁹ Βλ. Nestle *et al.* (2012) 1. *Inscriptio* cum apparato critico.

⁹⁰ Θεωρῶ πως ὁ Λέων – βάσει τῆς φράσης «καὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν» που χρησιμοποιεῖ στο *ἔωθινὸν* του – δεν εἶχε μπροστά του ακριβῶς τὴ γραφὴ «καὶ...προσεκύνησαν» που ἐν τέλει υιοθετοῦν οἱ Nestle *et al.* – βλ. (2012) 101.17 cum apparato critico – ἀλλὰ τὴν ἐκ τῶν του κριτικὸν τους υπομνήματος «καὶ...προσεκύνησαν **αὐτόν**».

⁹¹ Πιστεύω πως ὁ Λέων – βάσει του ρήματος «ἐξαπεστέλλοντο» που ἐπιλέγει – εἶχε μπροστά του καὶ τὴ φράση «Καθὼς ἀπέστειλέν με ὁ πατήρ, καγὼ **ἀποστελῶ** ὑμᾶς» που οἱ Nestle *et al.* – βλ. (2012) 101.18 cum apparato critico – παραθέτουν στο κριτικὸν τους υπόμνημα.

Σχολιασμός

Σε κανένα σημείο της ευαγγελικής περικοπής δεν γίνεται νύξη στην ανυπομονησία των μαθητών («έπειγομένοις») να συναντήσουν τον αναστημένο Δάσκαλό τους, ούτε, φυσικά, στη συμβολική διάσταση της ορεινής τοποθεσίας («διὰ τὴν χαμόθεν ἔπαρσιν»)⁹² όπου η πολυπόθητη έντευξη έμελλε να λάβει χώρα. Από την άλλη μεριά, οι κατά το ευαγγελικό χωρίο δισταγμοί κάποιων εκ των μαθητών («οἱ δὲ ἐδίστασαν») εμπρός στην αναστάσιμη λάμψη του Κυρίου δεν υπαινίσσονται στο *έωθινόν*. Το βασικότερο, όμως, είναι πως το περιεχόμενο της μέλλουσας διδασκαλίας των μαθητών, όπως αυτό ορίζεται από τον ίδιο τον Χριστό στο ευαγγέλιο, διαφοροποιείται ριζικά στο λεόντειο κείμενο. Στο επίκεντρό της τοποθετείται πια η κοσμοσωτήρια Ανάσταση⁹³ και η ολοκλήρωση της επίγειας βιοτής του Θεανθρώπου με την Ανάληψη στον ουρανό («κηρύξαι-ἀποκατάστασιν»), και όχι το βάπτισμα και οι χριστιανικές διδαχές («Πορευθέντες-ὑμῖν»)⁹⁴.

Ας παρατηρήσουμε, τώρα, τρεις χαρακτηριστικές περιπτώσεις παιγνιώδους πειραματισμού του ποιητή με την ευαγγελική περικοπή. Και οι τρεις περιλαμβάνονται στον στίχο «καὶ τὴν δοθεῖσαν ἐξουσίαν πανταχοῦ διδασθέντες εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐξαπεστέλλοντο». Πρώτα πρώτα, το ευαγγελικό «ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς» μεταμορφώνεται σε «τὴν δοθεῖσαν ἐξουσίαν πανταχοῦ». Το ενδιαφέρον είναι η τροπή του «πᾶσα» στο ομόρριζο «πανταχοῦ», το οποίο έρχεται να μετατοπίσει το κέντρο σημασιολογικού βάρους της θεϊκής εξουσίας από την εξουσία αυτήν καθ' εαυτήν στο εξουσιαζόμενο σύμπαν. Κατά δεύτερον, το ενεργητικό «διδάσκοντες» του ευαγγελίου μετατρέπεται στο παθητικό «διδασθέντες». Οι εκκολαπτόμενοι απόστολοι του Ιησού, λίγο πριν λάβουν και επίσημα τη σκυτάλη της διδασκαλίας, βιώνουν μια ακόμη μαθητική εμπειρία· μαθαίνουν από τον Δάσκαλο τα αχανή όρια της εξουσίας του. Το τρίτο παιχνίδι του υμνογράφου περιστρέφεται γύρω από το ευαγγελικό «ἐν οὐρανῷ», που το βλέπουμε να μεταπλάθεται «εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν». Η επουράνια πτυχή της απεριόριστης εξουσίας του Χριστού γίνεται στα

⁹² Βλ. σημ. 86 της παρούσης εργασίας.

⁹³ Το αναστάσιμο γεγονός δεσπόζει στα *έωθινά* και σε λεξιλογικό επίπεδο εκτός από νοηματικό. Χαρακτηριστικό είναι ότι η γραφή «ἀνάστασιν» περιλαμβάνεται – ενίοτε και δύο φορές στο καθένα – σε όλα τα αναστάσιμα αυτά τροπάρια πλην των Δ', ΣΤ' και Η' (στο Β' συναντάμε τη μορφή «ἀναστάντα»).

⁹⁴ Βλ. και Τσερεβελάκη (2018) 19-20.

ποιητικά χέρια πηλός από τον οποίο διαμορφώνεται η περιφραστική απόδοση του υπουράνιου, γήινου, χώρου ποιμαντικής δραστηριοποίησης των μαθητών.⁹⁵

Οι πρωτοβουλίες αυτές του υμνογράφου ενισχύονται από τη λακωνικότητα και περιεκτικότητα του λόγου του. Χρησιμοποιεί – ακολουθώντας τη διαχρονική ποιητική τακτική της τοποθέτησής τους προς το τέλος των (ημι)περιόδων – τρία μόνο ρήματα («ἐπέστη», «ἐξαπεστέλλοντο», «ἐπηγγείλατο»), αξιοποιώντας πλήρως τις ως προς την απόδοση νοήματος πυκνωτικές δυνατότητες της μετοχής («ἐπειγομένοις», «προσκυνήσαντες», «δοθεῖσαν», «διδαχθέντες») και του απαρεμφάτου («κηρύξαι», «συνδιαιωρίζειν» αντί για «ἐγὼ-αἰῶνος»). Επιπλέον, συνοδεύονται (οι πρωτοβουλίες του υμνογράφου) από συνεχείς αναστροφές της φυσιολογικής συντακτικής ροής («Εἰς τὸ ὄρος-κύριος» αντί για «Ὁ κύριος ἐπέστη τοῖς μαθηταῖς ἐπειγομένοις εἰς τὸ ὄρος διὰ τὴν χαμόθεν ἔπαρσιν) και υπερβατά («τὴν χαμόθεν ἔπαρσιν», «τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν», «τὴν εἰς οὐρανούς ἀποκατάστασιν», «ὁ ἀψευδὴς ἐπηγγείλατο Χριστὸς»), μέσω των οποίων αποτυπώνονται με τον πλέον ζωντανό τρόπο τα ταραγμένα συναισθήματα των ανθρώπων μπροστά στην υπέρλογη Ἐγερση και θέαση του Θεανθρώπου.⁹⁶ Επιπροσθέτως, καλλωπίζονται (οι πρωτοβουλίες του υμνογράφου) με τα σχήματα της αντίθεσης («χαμόθεν ἔπαρσιν»),⁹⁷ της περιφρασης («τὴν ὑπ' οὐρανὸν»), της παρονομασίας («ὕπ' οὐρανὸν» - «εἰς οὐρανούς»), του ομοιοτέλετου («ἀνάστασιν» - «ἀποκατάστασιν»)⁹⁸ και της επαγγελίας («ἐπηγγείλατο»).⁹⁹

⁹⁵ Σε ένα τέταρτο, παιζόμενο χιαστί, παιχνίδι θα μπορούσε να δίνει υπόσταση η εκ μέρους του ποιητή επιλογή της φράσης «κηρύξαι τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν καὶ τὴν εἰς οὐρανούς ἀποκατάστασιν», αν την αντιβάλουμε με την ευαγγελική ρήση «ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς» («τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν» - «ἐπὶ τῆς γῆς», «τὴν εἰς οὐρανούς ἀποκατάστασιν» - «ἐν οὐρανῷ»). Η ολοκληρωτική εξουσία που περιήλθε στα χέρια του Θεανθρώπου με τη νίκη του απέναντι στον επίγειο θάνατο του επιτρέπει να αναχωρήσει στην ἄνω Ἱερουσαλήμ έχοντας φέρει εις πέρας την αποστολή του.

⁹⁶ Πρόκειται για μια ποιητική τεχνική που εφαρμόζεται σε ὄλο το φάσμα των *ἑωθινῶν* αλλά, φυσικά, δεν συνιστά λεόντεια καινοτομία. Εν τούτοις, ο Λέων την εφαρμόζει αριστοτεχνικά.

⁹⁷ Ὅλο το ποίημα μοιάζει να κινείται συνεχῶς ἀπὸ κάτω («χαμόθεν», «προσκυνήσαντες», «ὕπ' οὐρανὸν», «νεκρῶν») προς τα πάνω («ὄρος», «ἔπαρσιν», «ἀνάστασιν», «εἰς οὐρανούς») και αντίστροφα.

⁹⁸ Βλ. Τσερεβελάκη (2018) 24.

⁹⁹ Για το διαδεδομένο στην Αγία Γραφή, την Ομιλητική και την υμνογραφία αυτό σχῆμα βλ. Κορακίδη (2006) 241-2.

Τέλος, είναι ευκαιρία να επισημάνω εδώ ότι το επιστέγασμα του μόλις αναλυθέντος *έωθινού* («Χριστός-ήμῶν») – αλλά και των υπολοίπων (πλην των Β' και Δ') – διακατέχεται από την παραδοσιακή τάση των υμνογράφων να κάνουν εμμέσως αισθητή την παρουσία τους, προσδίδοντας συγχρόνως στους ύμνους τους χαρακτήρα συλλογικής προσευχής, μέσω μιας εγκωμιαστικής, δοξολογικής, ευχαριστήριας ή ικετευτικής αναφοράς ή επίκλησης στον Θεό, εμποτισμένης ενίοτε με στοιχεία της γενικότερης θεματικής του εκάστοτε τροπαρίου τους.

Β' έωθινόν

Μετὰ μύρων προσελθούσαις || ταῖς περὶ τὴν **Μαριάμ**¹⁰⁰ γυναίξι || καὶ διαπορουμέναις,¹⁰¹ | πῶς ἔσται αὐταῖς τυχεῖν τοῦ ἔφετοῦ, || ὠράθη **ὁ λίθος** μετηρμένος || καὶ θεῖος **νεανίας** || καταστέλλων | τὸν θόρυβον αὐτῶν τῆς ψυχῆς.¹⁰² || **ἠγέρθη**, γάρ φησιν, | **Ἰησοῦς** ὁ κύριος· || διὸ κηρύξατε | **τοῖς** κήρυξιν **αὐτοῦ μαθηταῖς** || εἰς τὴν **Γαλιλαίαν** δραμεῖν || καὶ **ᾄψεσθαι αὐτὸν** | ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, || ὡς ζωοδότην καὶ κύριον.

Απόδοση

Καθὼς πλησίασαν με μύρα οι μαζί με τη Μαρία γυναίκες, κι εναγωνίως αναρωτιόνταν πῶς τον πόθο τους θα κατορθώσουν να εκπληρώσουν, είδαν τον βράχο μετακινημένο και νέο θεϊκό που γαληνεύει τον ψυχικό τους πανικό. Γιατί λέει ‘‘αναστήθηκε ο Ιησούς ο Κύριος. Γι’ αυτό στους μαθητές και διαδότες του διαδώστε να τρέξουν στη Γαλιλαία και να τον αντικρίσουν, ως Ζωογόνο κι Εξουσιαστή, νεκραναστημένο’’.

Κατὰ Μάρκον 16.1-8

Καὶ διαγενομένου τοῦ σαββάτου Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη ἠγόρασαν ἀρώματα ἵνα **ἔλθοῦσαι** ἀλείψωσιν αὐτόν. Καὶ λίαν πρωτὶ τῆ μιᾶ τῶν σαββάτων **ἔρχονται** ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου. Καὶ ἔλεγον πρὸς

¹⁰⁰ «Προλαβοῦσαι τὸν ὄρθρον **αἱ περὶ Μαριάμ** καὶ εὐροῦσαι **τὸν λίθον** ἀποκυλισθέντα τοῦ μνήματος» ἀναφέρει χαρακτηριστικά ο Ρωμανός ο Μελωδός στην αρχὴ τῆς Ὑπακοῆς τοῦ Ὁρθροῦ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα. Βλ. Εὐστρατιάδης (1939) 195 καὶ Follieri (1962) 356.

¹⁰¹ Βλ. σημ. 129 τῆς παρούσης εργασίας.

¹⁰² Στο πλαίσιο τῆς Ομιλίας τοῦ *Εἰς τὰ ὑπόλοιπα κατὰ αἰρετικῶν, καὶ περὶ κρίσεως καὶ ἐλεημοσύνης, καὶ εἰς τὴν αἴτησιν τῆς μητρὸς τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου*, καὶ λίγο πριν ἀπαντήσῃ σε μια θεολογικὴ ἀπορία τῶν σύγχρονων τοῦ χριστιανῶν, ο (ίσως ψευδο-) Χρυσόστομος Ἰωάννης γράφει «Ἴν’ οὖν καὶ τὴν **ἀπορίαν** λύσωμεν, καὶ **τὸν θόρυβον τῆς ψυχῆς κατευνάσωμεν**, συντείναιτέ μοι τὴν διάνοιαν» (PG τ. 48 772.58-60). Ἰδιαίτερος σημαντικὴ, ἐπίσης, εἶναι ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ἰωάννη Κιννάμου κατὰ λέξιν μαρτυρία-παράθεση τῆς φράσης «**ὠράθη ὁ λίθος μετηρμένος καὶ θεῖος νεανίας καταστέλλων τὸν θόρυβον αὐτῶν τῆς ψυχῆς**» [Meineke (1836) 25.22 cum apparato critico-26.2] σὴν *Ἐπιτομῇ* του.

ἐαυτάς· τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου; Καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα. Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιotoῖς περιβεβλημένον στολὴν λευκὴν, καὶ ἐξεθαμβήθησαν. Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς· μὴ ἐκθαμβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρητὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν. Ἀλλ' ὑπάγετε εἶπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν. Καὶ ἐξελθοῦσαι ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου, εἶχεν γὰρ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις· καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπαν· ἐφοβοῦντο γάρ.¹⁰³

Σχολιασμός

Λιτά, ἀπέριττα, με προτάσεις που διαδέχονται φυσικά και αβίαστα η μια την ἄλλη¹⁰⁴ και με την αμεσότητα του ευθέως λόγου («ἠγέρθη...Ἰησοῦς-κύριον») – ο οποίος ἐντεχνα τοποθετεῖται στο στόμα του αγγέλου («γάρ φησιν») –¹⁰⁵ ο ποιητής διηγείται

¹⁰³ Εάν υποθέσουμε πως ο Κώδικας που ο Λέων είχε μπροστά στα μάτια του περιλάμβανε, ίσως στο περιθώριό του, και το σωζόμενο σε μερικά χειρόγραφα διαφορετικό, σύντομο, τέλος του *Katà Mάρκον* ευαγγελίου, όπου αμέσως ακολουθεῖ η φράση «Πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν» – βλ. Nestle *et al.* (2012) 174-5.8 cum apparato critico – θα ἐξηγοῦταν ἕνα ἀκόμη ποιητικὸ παίγνιο («ταῖς περὶ τὴν Μαριάμ») με το βιβλικὸ κείμενο. Οι δύο συμμετέχουσες ομάδες δηλώνονται με την εμμεσότητα του σχήματος της περιφράσης και ἀπαρτίζονται ἡ μὲν ἀπὸ τους μαθητὲς του Χριστοῦ με ἀρχηγὸ τὸν Πέτρο, ἡ δε ἀπὸ τις γυναῖκες-ακολουθοῦσες του με ἡγέτιδα τὴ Μαγδαληνὴ Μαρία.

¹⁰⁴ Βλ. Ξύδη (1952) 5.

¹⁰⁵ Ο αγγελικὸς ευθὺς λόγος ὑπάρχει και στην ευαγγελικὴ περικοπὴ σε δύο, μάλιστα, ἐπίπεδα. Στο πρῶτο ἀνήκουν τα λόγια του αγγέλου πρὸς τις Μυροφόρες αὐτὲς καθ' ἑαυτὲς («μὴ ἐκθαμβεῖσθε-τῷ Πέτρῳ ὅτι»), στο δεῦτερο ὑπάρχουν ἐκεῖνα που οι γυναῖκες προστάζονται να μεταφέρουν, σαν φερέφωνα, κατὰ λέξη στους μαθητὲς του Ἰησοῦ («προάγει-ὑμῖν»). Με τὴ χρήση, ὅμως, των ἀπαρεμφάτων «δραμεῖν» – που, συν τοῖς ἄλλοις, κινούμενο στα ἴδια (υψηλά) ὄρια ταχύτητας με τὴ μετοχὴ «ἐπειγομένοις» του *Α' ἐωθινοῦ*, φέρνει στην ἐπιφάνεια τὴ λανθάνουσα ταχύτητα του ευαγγελικὸ «προάγει» – και «ὄψεσθαι» – που αν και ὁμοίηχο με τὸ «ὄψεσθε» του ευαγγελίου δεν εἶναι και γραμματικοσυντακτικὰ ὁμοειδὲς με αὐτό – ο ὑμνογράφος πλαγιάζει τὸ δεῦτερο σκέλος των λόγων του αγγέλου («προάγει-ὑμῖν») και ἐξομαλύνει τὴν ἰδιαίτερη ευαγγελικὴ ἀφήγηση, παρερμηνεύοντας τὴν ὁποία θα μπορούσε κάποιος να θεωρήσει ὅτι ὁ Κύριος ἀναμένει και τις μαθήτριες στη Γαλιλαία.

την έλευση¹⁰⁶ των Μυροφόρων στον Πανάγιο Τάφο. Δεν εστιάζει, ωστόσο, τόσο στο εξωτερικό, χωροχρονικό, πλαίσιο του αντίστοιχου ευαγγελικού αποσπάσματος¹⁰⁷ όσο στον εσωτερικό ανθρώπινο ψυχισμό, ειδικά στο πρώτο μισό του ποιήματος. Τη βαθειά απόγνωση των γυναικών για τη διαφανόμενη αδυναμία επίτευξης της ποθούμενης περιποίησης του σκηνώματος του κεκοιμημένου Κυρίου τους διαδέχεται η απροσδόκητη εικόνα του ανοικτού μνήματος και του νεαρού αγγελιαφόρου, ένα ιδανικό σκηνικό για τη συνταρακτική μεταφορά του ψυχικού τους θορύβου που κατευνάζεται από το αναστάσιμο μήνυμα («διαπορουμέναις-ψυχῆς»).

Η λεόντεια ποιητική ευφυΐα, όμως, αποκαλύπτει και μια πιο εγκεφαλική περσόνα της. Αν κάποιος δεν εντυπωσιάζεται από την – ευρισκόμενη, ελαφρώς παραλλαγμένη, και στο *Γ' έωθινόν* («πρὸς τὸ κήρυγμα ἀπεστέλλοντο· καὶ σὺ μὲν, κύριε...οἱ δὲ ἐκήρυττον») – εκτεταμένη παρονομασία («ὁ κύριος· διὸ κηρύξατε τοῖς κήρυξιν»),¹⁰⁸ δεν είναι δυνατόν να μη θαυμάσει τις παρηγήσεις των "μ" και "ρ" («μύρων», «Μαριὰμ», «διαπορουμέναις», «μετηρμένος») αλλά και του "θ" («ὠράθη», «λίθος», «θεῖος», «θόρυβον») που εντοπίζονται στο πρώτο τμήμα του *έωθινοῦ*. Και πιστεύω ότι η πρώτη εκ των δύο αποσκοπεί σε μια πλάγια και διακριτική αναφορά στην πρωινή μουρμούρα¹⁰⁹ των προβληματισμένων και αγχωμένων για το πώς θα εισέλθουν στο μνημείο μαθητριών.

¹⁰⁶ Με τη μετοχή «προσελθούσαις» που επιλέγει ο υμνογράφος για να εισάγει τις γυναίκες στο ποίημά του, διευρύνεται η σχετική με το ρήμα "έρχομαι" ποικιλία του ευαγγελίου («ἐλθοῦσαι», «ἔρχονται», «εἰσελθοῦσαι», «ἐξελθοῦσαι»).

¹⁰⁷ Χαρακτηριστική είναι, επίσης, η ατέρμονη προσπάθεια του ποιητή να διαφοροποιείται και λεξιλογικά από το ευαγγελικό κείμενο, αναζητώντας ακόμη και για τις πιο απλές ευαγγελικές λέξεις άλλες, συνώνυμες τους. Ενδεικτικά καταγράφω τις «νεανίσκον» και «λέγει» που αντικαθίστανται από τις «νεανίας» και «φησιν» αντίστοιχα.

¹⁰⁸ Η διά κηρύγματος διάδοση κατέχει τιμητική θέση εντός του σώματος των *έωθινῶν*, καθώς συναντάται με ποικίλες μορφές σε έξι από αυτά (*A', B', Γ', Δ', E', H'*). Εδώ, παρατηρούμε ότι λαμβάνει χώρα ακόμη ένα παιχνίδι με το εωθινό ευαγγέλιο. Το «εἶπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ» τρέπεται σε «κηρύξατε τοῖς κήρυξιν αὐτοῦ μαθηταῖς». Με τη μετατόπιση της ευαγγελικής γενικής κτητικής «αὐτοῦ» πριν το «μαθηταῖς» επιτυγχάνεται η τροποποίησή της σε γενική αντικειμενική και, κατά νοηματική συνέπεια, οι ἄρρενες ἀκόλουθοι του Ιησού από απλοί μαθητές του αναβαθμίζονται σε κήρυκές του.

¹⁰⁹ Βλ. Μπαμπινιώτη (2002) για τα λήμματα "μουρμούρα" και "μουρμουρίζω".

Γ' έωθινόν

Τῆς Μαγδαληνῆς Μαρίας || τὴν τοῦ σωτῆρος εὐαγγελιζομένης || ἐκ νεκρῶν
ἀνάστασιν | καὶ ἐμφάνειαν, || διαπιστοῦντες¹¹⁰ οἱ μαθηταὶ | ὠνειδίζοντο τὸ τῆς
καρδίας σκληρόν.¹¹¹ || ἀλλὰ τοῖς σημείοις | καθοπλισθέντες καὶ θαύμασι || πρὸς τὸ
κήρυγμα ἀπεστέλλοντο.¹¹² || καὶ σὺ μὲν, κύριε, πρὸς τὸν ἀρχίφωτον || ἀνελήφθης
πατέρα,¹¹³ || οἱ δὲ ἐκήρυττον | πανταχοῦ τὸν λόγον || τοῖς θαύμασι πιστούμενοι.¹¹⁴ ||

¹¹⁰ Θα μπορούσε ο ποιητής να έχει επηρεαστεί ως προς τις λεξιλογικές του επιλογές από την ερώτηση «Εἰ δὲ καὶ πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας ταῦτα προὔλεγον οἱ προφῆται, ποῖαν οὐκ ἂν εἰκότως τίσαιεν δίκην οἱ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν, καὶ τὰ τῶν ἀποστόλων κηρύγματα, διαπιστοῦντες τῷ λόγῳ τῆς ἀναστάσεως» (PG τ. 83 517-8.26-8), με την οποία ο Θεοδώρητος, ἐπίσκοπος Κύρου, ολοκληρώνει το 19ο κεφάλαιο (*Περὶ ἀναστάσεως*) του 5ου βιβλίου της ιστορικής του πραγματείας με τίτλο *Αἰρετικῆς κακομυθίας Ἐπιτομή*. Στο παρόν έωθινόν, βέβαια, βλέπουμε τους ίδιους τους μέλλοντες Αποστόλους να απορρίπτουν το αναστάσιμο κήρυγμα τῆς Μαγδαληνῆς Μαρίας. Πάντως, ο Λέων για να χαρακτηρίσει εμφατικά ἀπιστους τους μαθητές χρησιμοποιεῖ δύο φορές την ίδια μετοχή («διαπιστοῦντες») [Antonopoulou (2008) 38.214-9] και στην 3η και με θέμα τον Ενταφιασμό του Ιησού Ομιλία του. Να προσθέσω, ἀκόμη, ὅτι ο, γιος του, Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος αρχίζει το Γ' ἔξαποστειλάριό του με τη φράση «Ὅτι Χριστὸς ἐγγήγερται, μὴ τις διαπιστεῖτω» [Christ & Paraniakas (1871) 110.15 και Follieri (1962) 198], βαδίζοντας, προφανῶς, στα πατρικά ἴχνη.

¹¹¹ Την παραλλαγμένη – καθὼς στο βιβλικό χωρίο (*Ἱερεμίας* 4.4) διαβάζουμε «περιτέμεσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν» [Rahlfs (1979) 662 (v. II)] – παλαιοδιαθηκική εντολή «περιτέμεσθε τὸ σκληρόν τῆς καρδίας ὑμῶν» (PG τ. 46 220.5-6) περιλαμβάνει στο 11ο κεφάλαιο (*Περὶ τῆς περιτομῆς*) του δογματικού του πονήματος *Ἐκλογαὶ μαρτυριῶν πρὸς Ἰουδαίους* ο (ψευδο-) Γρηγόριος, ἐπίσκοπος Νύσσης. Αυτολεξεί «τὸ τῆς καρδίας σκληρόν» [Στεφανῆς (1996) 206.15-6] μαρτυρεῖ ο ἅγιος Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος στον 10ο λόγο του *περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐντολῶν*.

¹¹² «...ἔξαπεστέλλοντο, κηρύξαι...» (*Α' έωθινόν*).

¹¹³ Η υμνολογία που συνοδεύει τη δεσποτική εορτή της Αναλήψεως περιλαμβάνει μερικούς (σχεδόν) πανομοιότυπους στίχους. Κατὰ πρῶτον, στο δεύτερο τροπάριο («Ἐπέστης τοῖς ἐπὶ γῆς») της τρίτης ωδῆς του ἀδόμενου κατὰ την Τετάρτη της ἑκτῆς εβδομάδας μετὰ το Πάσχα (μία ἡμέρα πριν την Πέμπτη της Αναλήψεως) προεόρτιου Κανόνα του Στουδίτη Ἰωσήφ, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, διαβάζουμε «ἀνήλθης μετὰ δόξης πρὸς τὸν ἀρχίφωτον Πατέρα σου» [*Πεντηκοστάριον* (1884) 295 και Follieri (1960) 503 και Χρήστου (1992) 683]. Κατὰ δεύτερον, το δεύτερο τροπάριο («Βοῶ ἐμφανέστατα») της πρώτης ωδῆς του δευτέρου Κανόνος (ἐπίσης του μνημονευθέντος Ἰωσήφ) της κύριας ἡμέρας ολοκληρώνεται με το «καὶ πρὸς τὸν ἀρχίφωτον Πατέρα ἔφθασε» [*Πεντηκοστάριον* (1884) 314 και Follieri (1960) 234 και Χρήστου ὁ.π.]. Κατὰ τρίτον, στο υφανθέν ἀπὸ τον Ρωμανὸν τον Μελωδὸ ἔξαποστειλάριο της εορτῆς ψάλλουμε «Τῶν Μαθητῶν ὁρώντων σε, ἀνελήφθης, Χριστέ, πρὸς τὸν Πατέρα συνεδριάζων...ὁ Βασιλεὺς γὰρ ἀνήλθε πρὸς τὴν ἀρχίφωτον δόξαν» [*Πεντηκοστάριον* (1884) 323 και Follieri (1963) 348 και Εὐστρατιάδης (1939) 194].

διὸ οἱ φωτισθέντες δι' αὐτῶν || δοξάζομέν σου | τὴν ἐκ νεκρῶν **ἀνάστασιν**, ||
φιλάνθρωπε **κύριε**.

Ἀπόδοση

Φανατικά άπιστοι οι μαθητές, όταν η Μαρία η Μαγδαληνή γνωστοποιούσε τη χαρμόσυνη Επιστροφή απ' τον Άδη κι εμφάνιση του σωτήρα, και για τον λόγο αυτόν κατηγορούνταν για πέτρινη καρδιά. Αλλά με θαυμαστά σημάδια εξοπλισμένοι στέλνονταν να κηρύξουν. Κι εσύ, απ' τη μεριά σου, Κύριε, ανέβηκες στον πρωτόφωτο Πατέρα, ενώ εκείνοι κήρυτταν σ' όλη την οικουμένη πιστοποιώντας με θαύματα τα λόγια. Γι' αυτό εμείς, που μέσω εκείνων φωτιστήκαμε, μεγαλύνουμε την Ανάστασή σου απ' τους νεκρούς, Ηγέτη και Φίλε μας.

Κατὰ Μάρκον 16.9-20

Ἀναστὰς δὲ πρῶτῃ πρώτῃ σαββάτου **ἐφάνη** πρῶτον **Μαρία τῇ Μαγδαληνῇ**, παρ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. Ἐκείνη πορευθεῖσα **ἀπήγγειλεν** τοῖς μετ' αὐτοῦ¹¹⁵ γενομένοις πενθοῦσιν καὶ κλαίουσιν· κάκεινοι ἀκούσαντες ὅτι ζῆ καὶ ἐθεάθη ὑπ' αὐτῆς **ἠπίστησαν**. Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερῶθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ πορευομένοις εἰς ἀγρόν· κάκεινοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· **οὐδὲ** ἐκείνοις **ἐπίστευσαν**. Ὑστερον δὲ ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἔνδεκα ἐφανερῶθη καὶ **ὠνείδισεν** τὴν **ἀπιστίαν** αὐτῶν καὶ **σκληροκαρδίαν** ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγγεγερμένον **οὐκ ἐπίστευσαν**. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς· πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα **κηρύξατε** τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. Ὁ **πιστεύσας** καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ **ἀπιστήσας** κατακριθήσεται. **Σημεῖα** δὲ τοῖς **πιστεύσασιν** ταῦτα παρακολουθήσει·

¹¹⁴ Ὅχι μόνο μία – στον τίτλο της 3ης του Απολογίας – αλλά δύο – στον 1ο λόγο του *Κατὰ τοῦ Μωάμεθ* – φορές ο Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός μαρτυρεῖ ὅτι οἱ μαθητές του Κυρίου κήρυτταν **τοῖς θαύμασι πιστούμενοι** [Förstel (2005) 138.3, 254.205].

¹¹⁵ Κατὰ πάσα πιθανότητα ο Λέων εἶχε ἐμπροσθέν του τη γραφή «τοῖς **μαθηταῖς** αὐτοῦ» – βλ. Nestle *et al.* (2012) 175.10 cum apparato critico. Ἐνας υμνογράφος με τόση συμπάθεια στις περιφράσεις – ὅπως διαπιστώθηκε κατὰ την ἀνάλυση ἤδη των δύο προηγούμενων *ἑωθινῶν* («τὴν ὑπ' οὐρανόν», «ταῖς περὶ τὴν Μαριάμ γυναιξί») – δεν θα ἄφηγε ἀναξιοποίητη την εὐαγγελικὴ «τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις».

ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσιν, γλώσσαις λαλήσουσιν καιναῖς, καὶ ἐν ταῖς χερσὶν ὄφεις ἀροῦσιν κἄν θανάσιμόν τι πίωσιν οὐ μὴ αὐτοὺς βλάβῃ, ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσιν καὶ καλῶς ἔξουσιν. Ὁ μὲν οὖν κύριος Ἰησοῦς μετὰ τὸ λαλήσαι αὐτοῖς ἀνελήμφθη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ. Ἐκεῖνοι δὲ ἐξεληθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ κυρίου συνεργοῦντος καὶ τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων.

Σχολιασμός

Ο ποιητής δεν παρακολουθεῖ ἀμέτοχος και ανενεργός τη σφοδρὴ μάχη ἀπιστίας («ἠπίστησαν», «οὐδὲ...ἐπίστευσαν», «ἀπιστίαν», «οὐκ ἐπίστευσαν», «ἀπιστήσας») και πίστης («πιστεύσας», «πιστεύσασιν») που λαμβάνει χώρα στο πεδίο του εωθινού ευαγγελίου. Με την εμφορική μετοχή «διαπιστοῦντες»¹¹⁶ περιορίζει σε μία λέξη τον ευαγγελικό επιτονισμό της ἀπιστίας (και) των μαθητῶν – παραλείποντας, μεταξύ άλλων, ἐξ ολοκλήρου την εμφάνιση του Ἰησοῦ *δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν...πορευομένοις εἰς ἄγρον* – για να επικεντρωθεῖ στο σύνολο του ὕμνου του στο αισιόδοξο και χαρμόσυνο μήνυμα της Ἀνάστασης και την ἐξάπλωση του Θεοῦ λόγου πανταχοῦ. Ἐν τῷ μεταξύ, τον ρόλο του ευαγγελιστῆ Μάρκου υποδύεται για λίγο η Μαγδαληνὴ Μαρία (το ευαγγελικό «ἀπήγγειλεν» γίνεται «εὐαγγελιζομένης»), μια ευαγγελίστρια ἐντὸς του ευαγγελίου,¹¹⁷ ἐνῶ λίαν συντόμως –

¹¹⁶ Βλ. LSJ⁹ (1940) για το λήμμα "διαπιστέω". Ἀπὸ ολοκληρωτικά ἀπίστοι οἱ μαθητῆς μεταμορφώνονται στην πορεία του *έωθινού* σε πιστοποιητῆς («πιστούμενοι») του θεοῦ λόγου με ὄπλο – για να συνεχίσω την ἐκ μέρους του ὑμνογράφου μεταφορική ἀξιοποίηση του οπλισμοῦ («καθοπλισθέντες») ὡς προϋπόθεσης για την ἐπιτυχή υλοποίηση του χριστιανικοῦ κηρύγματος – τα θαύματα («τοῖς σημείοις...καὶ θαύμασι»). Το περιεχόμενο των τελευταίων, ὡπως ἀναλυτικὰ ξετυλίγεται κατὰ την ευαγγελική ἀφήγηση («δαιμόνια-ἔξουσιν»), ἀποσιωπάται ἐδῶ, με ἀπώτερο σκοπὸ να μην μειωθεῖ ἡ δόξα, ὁ ἔπαινος και ὁ ἐγκωμιασμός του μέγιστου θαύματος, της Ἀνάστασης του Χριστοῦ δηλαδὴ.

¹¹⁷ Παρόμοιο ρόλο ἀναλαμβάνει – μαζί με τις συμμαθήτριές της στο πρώτο – και στα *έωθινὰ Δ'* και *Η'*. Κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ ἐκ μέρους της ἐδῶ («εὐαγγελιζομένης») και των στο *Δ'* *έωθινόν* («τὰ ὀραθέντα ἐκήρυττον, ἀλλ' ἐδόκει λῆρος τὰ εὐαγγέλια») γενική και χωρὶς συγκεκριμένο ἀποδέκτη διάδοση της χαρμόσυνης εἰδησης της Ἀνάστασης – κάτι που δεν ἰσχύει για το *Η'* *έωθινόν*, καθὼς ἐκεῖ ρητὰ δηλώνεται πως το εὐχάριστο νέο μεταφέρεται μόνο στους μαθητῆς («οἷς εὐαγγέλια φέρουσα») – θα μπορούσε να ἀποτελεῖ ἕνα σχόλιο του ποιητῆ σχετικά με μια πιθανή αἰτία που γυναῖκες και ὄχι ἄνδρες ἔμαθαν πρώτες τὴν Ἐγερση του Κυρίου· χάρη στον ἐνθουσιασμό, τον αυθορμητισμό και τὴν

και χάρη στην επιείκεια, κατανόηση και μεγαλοκαρδία του Κυρίου, που κρύβονται πίσω από την εισαγόμενη με το «*ἀλλά*» αιφνιδιαστική αντίθεση – οι μαθητές αναλαμβάνουν τα αποστολικά τους («*ἀπεστέλλοντο*») καθήκοντα.

Από τη μέση μέχρι το τέλος του *έωθινοῦ*, τώρα, εμφανίζονται σαν ενθουσιώδεις αναλαμπές οι έμπλεες γλωσσικής καθαρότητας και δέους αποστροφές στο πρόσωπο του Ιησού («*καὶ σὺ-πατέρα*», «*δοξάζομέν σου-κύριε*»),¹¹⁸ ενώ σαν άστρα που ακτινοβολούν άπλετο άκτιστο φως φαντάζουν οι λέξεις που ο ποιητής επιλέγει για να προσδιορίσει τον Θεό και τους πιστούς χριστιανούς αντίστοιχα («*ἀρχίφωτον*», «*φωτισθέντες*»). Όλη αυτή η φωτοχυσία λαμβάνει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις αν αναλογιστούμε πως τα σημεία του ποιήματος που την προκαλούν δεν ενυπάρχουν στο αντίστοιχο ευαγγελικό χωρίο, και είναι, ίσως, εκείνη υπεύθυνη και για την αντανάκλαση του εκτεινόμενου από την αρχή έως το «*πατέρα*» τμήματος του *έωθινοῦ* στο υπόλοιπο αυτού μέρος («*τὴν...ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν*» - «*τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν*», «*διαπιστοῦντες*» - «*πιστούμενοι*», «*τοῖς...θαύμασι*» - «*τοῖς θαύμασι*», «*κήρυγμα*» - «*ἐκήρυττον*», «*κύριε*» - «*κύριε*»),¹¹⁹ «*ἀρχίφωτον*» - «*φωτισθέντες*»).

έμφυτη αγάπη τους να μοιράζονται και να γνωστοποιούν αμέσως τις κοινωνικές εξελίξεις, το αναστάσιμο γεγονός θα γινόταν γνωστό ταχέως και ευρέως.

¹¹⁸ Η αποστροφή στους πρωταγωνιστές των ύμνων, με ό,τι αυτή συνεπάγεται, είναι μια πάγια και διαχρονική πρακτική των υμνογράφων, όπως διαπιστώνει κάποιος αν ανοίξει ένα, οποιοδήποτε, λειτουργικό βιβλίο ή μια, οποιαδήποτε, υμνογραφική έκδοση. Επομένως, δεν είναι οι περιλαμβανόμενες σε όλα, πλην του *A'*, τα *έωθινά* αποστροφές αυτές οι οποίες τα εδραιώνουν στο ποιητικό στερέωμα ή τα κάνουν να λαμπυρίζουν φωτεινότερα σε αυτό· πβ. Τσερεβελάκη (2018) 24-5.

¹¹⁹ Περισσότερες από μία φορές εντός των *έωθινῶν* ο Θεάνθρωπος Μεσσίας χαρακτηρίζεται "Χριστός" (*έωθινά A', A', E', ΣΤ', Ζ', Η', Θ', I', IA'*), "κύριος" (*A', B', Γ', ΣΤ', Η', Θ', I'*), "σωτήρ" (*A', Γ', I', IA'*), "Ιησοῦς" (*B', Ζ', Η'*), "ζωοδότης" (*B', Ζ'*), "φιλάνθρωπος" (*Γ', I'*) και "δεσπότης" (*Η', I'*).

Δ' έωθινόν

Όρθρος ήν βαθός, | καί αί γυναίκες ήλθον || επί τὸ μνημά σου, Χριστέ, || ἀλλὰ τὸ
σῶμα οὐχ εὐρέθη || τὸ ποθούμενον αὐταῖς· || διὸ ἀπορουμέναις || οἱ ταῖς
ἀστραπτούσαις | ἐσθήσεσιν ἐπιστάντες,¹²⁰ || τί τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν |
ζητεῖτε, ἔλεγον· || ήγέρθη, ὡς προεῖπε·¹²¹ || τί ἀμνημονεῖτε τῶν ρημάτων αὐτοῦ;¹²²
|| Οἷς πεισθεῖσαι | τὰ ὀραθέντα ἐκήρυττον, || ἀλλ' ἐδόκει λήρος | τὰ εὐαγγέλια.¹²³ ||
οὕτως ήσαν ἔτι | νωθεῖς οἱ μαθηταί· || ἀλλ' ὁ Πέτρος ἔδραμε | καὶ ἰδὼν | ἐδόξασέ
σου || πρὸς ἑαυτὸν τὰ θαυμάσια.

Απόδοση

Άγρια ήταν χαράματα κι έφθασαν στον τάφο σου οι γυναίκες, Χριστέ, αλλά το πολυπόθητο γι' αυτές σώμα δεν βρήκαν. Γι' αυτό, ενώ σ' αμηχανία βρίσκονταν, εκείνοι που εμφανίστηκαν με υπέρλαμπρες στολές έλεγαν "γιατί τον ολοζώντανο μες στους νεκρούς αναζητεῖτε; Το 'πε και το 'κανε· αναστήθηκε. Γιατί τα λόγια του δεν θυμάστε;". Πεπεισμένες μονομιás από εκείνους διακήρυτταν όσα είδαν, μα τα καλά νέα ασυναρτησίς θεωρούνταν. Τόσο αποχαυνωμένοι ήταν ακόμη οι μαθητές. Ο Πέτρος, όμως, έτρεξε και, μόλις είδε, το θαύμα σου δόξασε προς το κατάλυμά του γυρνώντας.

¹²⁰ Του ευαγγελικού ρήματος «ἐπέστησαν» τη μετοχή «ἐπιστάντες» χρησιμοποιεῖ και ο Κωνσταντίνος Ζ' στο Δ' ἔξαποστειλάριό του («Ταῖς ἀρεταῖς ἀστράψαντες ἴδωμεν ἐπιστάντας») [Christ & Paraniikas (1871) 110.22 και Follieri (1963) 8].

¹²¹ Μοιάζει να συνομιλεῖ ο Λέων, στο σημείο αυτό, με τον Ρωμανό τον Μελωδό. Στον δεύτερο οἶκο του πρώτου αφιερωμένου στην Ανάσταση κοντακίου του μεγάλου υμνωδοῦ παρουσιάζονται οι μαθήτριες του Χριστοῦ να αναγνωρίζουν κατόπιν ώριμης σκέψης από μόνες τους – σε αντίθεση με την ευαγγελική αφήγηση και τον λεόντειο (εν αὐτῷ τῷ μέρει) ασπασμό της τελευταίας – πως «πολλάκις γάρ, ὡς πρόειπεν, ἐγήγγερται ὁ ἀθάνατος» [Grosdidier de Matons (1967) 384.12].

¹²² Κατά της ασθενούς μνήμης των Μυροφόρων αναφορικά με τα προφητικά περί της Ανάστασής του λόγια του Κυρίου ο Λέων στρέφεται και στην 3η Ομιλία του: «τί...τὸν τῆς ἀναστάσεως ἐπιλέλησθε λόγον» και «ὕμῖν δὲ πόθεν ἢ λήθη» και «τί οὖν ἐπιλαθόμεναι...» και «εἰς τὸ λαθεῖν ὑμᾶς τὴν ἀνάστασιν» [Antonopoulou (2008) 39.235-44].

¹²³ Στη μνημονευθεῖσα Ομιλία του ο Λέων χαρακτηρίζει επίσης «εὐαγγέλια» [Antonopoulou (2008) 38.211-3] τα ευχάριστα, αναστάσιμα, νέα των γυναικῶν που οι μαθητές αντιμετωπίζουν σαν *λήρον*.

Κατὰ Λουκᾶν 24.1-12

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων ὄρθρου βαθέως ἐπὶ τὸ μνήμα ἦλθον¹²⁴ φέρουσαι ἅ ἠτοίμασαν ἀρώματα. Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου, εἰσελθοῦσαι δὲ οὐχ εὔρον τὸ σῶμα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἀπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούση.¹²⁵ Ἐμφοβὸν δὲ γενομένων αὐτῶν καὶ κλινουσῶν τὰ πρόσωπα εἰς τὴν γῆν εἶπαν πρὸς αὐτάς· τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. Μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν ἔτι ὄν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ λέγων τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ὅτι δεῖ παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν καὶ σταυρωθῆναι καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ. Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα καὶ πᾶσιν τοῖς λοιποῖς. Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς. Ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα, καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς. Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον καὶ παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια μόνα, καὶ ἀπῆλθεν πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.

Σχολιασμός

Το Δ' ἑωθινὸν ἀναπτύσσει ἕναν ἰδιαιτέρως ἐντονό μα ἐποικοδομητικό διάλογο με το ἀντίστοιχο εωθινὸ εὐαγγέλιο. Στὴν εἰσαγωγή του, δεσπάζει το ἀπὸν ποθούμενον¹²⁶ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, ἡ δεσποτεία τοῦ ὁποίου ἀναγνωρίζεται καὶ υπογραμμίζεται με τὴν

¹²⁴ Δύο στίχους πρὶν, στο εὐαγγελικό κείμενο, συναντάμε καὶ το ὑποκείμενο «αἱ γυναῖκες» (κατὰ Λουκᾶν 23.55) ποῦ ἐδῶ παραλείπεται (ακριβῶς γιατί μόλις ἔχει ἀναφερθεῖ). Ο Λέων, πάντως, το ἀναφέρει ρητὰ στο ἑωθινὸν του.

¹²⁵ Θεωρῶ πως ο Λέων – βάσει τῶν ἐκφράσεων «διὸ ἀπορουμέναις» καὶ «ἀστραπτούσαις ἐσθήσεσιν» ποῦ ἐπιλέγει να ἐνσωματώσει στο κείμενό του – δὲν εἶχε μπροστὰ του τις μορφές «ἀπορεῖσθαι» καὶ «ἐσθῆτι ἀστραπτούση» ποῦ ἐν τέλει υιοθετοῦν οἱ Nestle *et al.* – βλ. (2012) 286-7.4 cum apparato critico – ἀλλὰ τις ἐκ τῶν τοῦ κριτικῆς τοῦς ὑπομνήματος «διαπορεῖσθαι» καὶ «ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις». Βλ. καὶ σημ. 129 τῆς παρούσης ἐργασίας.

¹²⁶ Ἡ προσθήκη αὐτῆ τοῦ ὑμνογράφου προσδίδει, ἀναμφίβολα, συναισθηματικὴτητα στον ὕμνο καὶ θυμίζει ἀρκετὰ το «τοῦ ἐφετοῦ» τοῦ Β' ἑωθινοῦ.

παθητική σύνταξη¹²⁷ που ο ποιητής επιλέγει («οὐχ εὐρέθη») απέναντι στην ευαγγελική ενεργητική («οὐχ εὔρον»). Λίγο πιο κάτω, παρατηρούμε την ευφυή μετουσίωση του ευαγγελικού «διαπορευῆσθαι» σε «διὸ¹²⁸ ἀπορουμέναις». ¹²⁹ Ακόμη παρακάτω, βλέπουμε δύο λεκτικές ρηματικές μορφές του ευαγγελίου να αλλάζουν με χιαστή μεθοδικότητα στόμα στο *έωθινόν*: το «εἶπαν» (ἄγγελοι) γίνεται «προεῖπε» (Ἰησοῦς) και το «λέγων» (Ἰησοῦς) γίνεται «ἔλεγον» (ἄγγελοι).

Στην καρδιά, τώρα, του ποιήματος εκδηλώνεται παράλληλα με τους αφορώντες στην ευαγγελική περικοπὴ πειραματισμούς του ποιητῆ μια πιο σκληρὴ – συγκριτικά με τα μέχρι τώρα *έωθινά* – στάση του απέναντι στις μαθήτριες και τους μαθητὲς του Χριστοῦ. Το παιχνίδι μνήμης που οικοδομεί η, απύσα από το ευαγγέλιο, γεμάτη παράπονο και αυστηρότητα δεύτερη ερώτηση των λαμπρόστολων ανδρῶν στις Μυροφόρες («τί ἀμνημονεῖτε-αὐτοῦ») αποκαλύπτει την εκ μέρους του υμνογράφου ορθολογική ψυχρότητα και επίκριση της λήθης τους – σε αντίθεση με τη συγκαταβατικότητα που αναβλύζει από τη διάθεση των ἀγγέλων του ευαγγελίου να τις υπενθυμίσουν τα αξιομνημόνευτα και μνημονευτέα προφητικά λόγια του Κυρίου («Μνήσθητε-ἀναστῆναι»).¹³⁰ Και ενώ οι ευκολόπιστες – αφού δεν χρειάζονται για να πειστούν («πεισθεῖσαι») την, παρούσα στο ευαγγέλιο, μόλις αναφερθεῖσα αναλυτικὴ

¹²⁷ Η συχνότατη χρήση της σε ὅλη την επιφάνεια του σώματος των *έωθινῶν* επιβεβαιώνεται από την ενεργὴ παρουσία της ἤδη στα τέσσερα πρώτα ἐξ αυτῶν. Ενδεικτικὰ παραθέτω ευθύς αμέσως τρεις εμφανίσεις της στα *A', B' και Γ' έωθινά* αντίστοιχα: «εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐξαπεστέλλοντο», «ὠράθη ὁ λίθος μετρημένος καὶ θεὸς νεανίας», «ὠνειδίζοντο τὸ τῆς καρδίας σκληρόν».

¹²⁸ Ο συγκεκριμένος σύνδεσμος εἶναι, αναντίλεκτα, ἀπὸ τους αγαπημένους του ποιητῆ, γι' αὐτὸ και τον χρησιμοποιεῖ σε ὅλα τα *έωθινά* πλὴν των *A', Z' και I'*. Το ἴδιο ἰσχύει και για τον «ἀλλὰ»/«ἀλλ'» πλὴν των *A', B' και IA'*.

¹²⁹ Εὐδηλὴ εἶναι ἡ σύνδεση με το «διαπορουμέναις» του *B' έωθινοῦ*. Το αντικείμενο ἀπορίας, ὁμως, των Μυροφόρων διαφέρει ἀνά περίπτωση. Εκεί ἀδυνατοῦν να βρουν λύση στο πρόβλημα της εισόδου στον Πανάγιο Τάφο, ἐδὼ ἔχουν μείνει ἀναυδες με την ἐξαφάνιση του σώματος του Δασκάλου τους. Μια ἀκόμη διαφορά των δύο περιπτώσεων ἐγκείται στο ὅτι ἐκεῖ ο ποιητῆς καινοτομεῖ ως προς την ἐπιλογή της περὶ ἧς ο λόγος μετοχῆς ἀφού στο ἀντίστοιχο ευαγγελικὸ χωρίο δεν ὑπάρχει κάποια σχετικὴ λέξη, ἐδὼ πρωτοπορεῖ ως προς τὴ διαχείριση του ἤδη παρόντος στο ευαγγέλιο ρηθέντος ἀπαρεμφάτου. Και στις δύο, πάντως, περιπτώσεις ἐπιτονίζεται ἡ ἀνθρώπινη ἀμηχανία μπροστὰ στα υπέρλογα ἀναστάσιμα δρώμενα.

¹³⁰ Ἰδιοφυές, ἐπίσης, το λογοπαίγνιο με το «μνήμα» που λαμβάνει σάρκα και οστά ἀπὸ την ἀντικατάσταση του ευαγγελικῶ «Μνήσθητε» με το «τί ἀμνημονεῖτε», ὅπως διαπιστώνουμε ἐάν προβούμε σε ἀναγραμματισμὸ των πέντε πρώτων γραμμάτων του ρήματος «ἀμνημονεῖτε» (=«μνήμα»).

υπενθύμιση τῶν ῥημάτων του Μεσσία, όπως προδίδει η επιλογή του ποιητή να αποσιωπήσει το περιεχόμενο των τελευταίων – γυναίκες διατυμπανίζοντας τὰ ὄραθέντα¹³¹ γλυκαίνουν και θερμαίνουν για λίγο το κλίμα του ύμνου, έρχεται το πρωτότυπο και κυνικά ειλικρινές σχόλιο και συμπέρασμα του ποιητή περί της νωθρότητας και βραδύνοιας των μαθητών («οὕτως ἦσαν ἔτι νωθεῖς οἱ μαθηταί») ¹³² να επικυρώσει την ορθότητα του πορίσματος της θεματικής περιόδου αυτής της παραγράφου μου.

Για το τέλος άφησα μια παρατήρηση ελπιδοφόρα και αισιόδοξη, όπως επιβάλλεται και από τις ευχάριστες και ζεστές αποχρώσεις του επιλόγου του ύμνου. Το ευαγγελικό ρήμα «εφάνησαν» αντικαθίσταται στο *έωθινόν* από το «εδόκει» προς επίτευξη ενός υπέροχου λογοπαίγνιου με το ομόρριζο αυτού «εδόξασε» που έπεται.¹³³ η πλανεμένη δόξα-γνώμη των μαθητών παραχωρεί με θαυμασμό τη θέση

¹³¹ Ξεκινά εδώ μια σειρά από οπτικά παιχνίδια με την ευαγγελική πηγή. Στη θέση του ουδέτερου και αόριστου ευαγγελικού «ταῦτα πάντα» τοποθετείται από τον υμνογράφο το αινιγματικό «τὰ ὄραθέντα», το οποίο περιλαμβάνει τόσο αυτό που οι μαθήτριες είδαν («οἱ ταῖς ἀστραπούσαις ἐσθήσεσιν ἐπιστάντες») όσο και εκείνο που δεν είδαν («τὸ σῶμα»). Ένα ακόμη τέτοιου είδους παίγνιο προκύπτει από την επιλογή του ποιητή να περιστρέψει το ευαγγελικό «ιδού» γύρω από τον Πέτρο αντικαθιστώντας με τη μετοχή «ιδών» το «βλέπει τὰ ὀθόνια μόνα» – διά του οποίου το ευαγγέλιο μας πληροφορεῖ αναλυτικά για το αντικείμενο της όρασης του Πρωτοκορυφαίου μαθητή. Η τελευταία αυτή πληροφορία παραλείπεται σαν περιττή στο ποίημα και, έτσι, υπερτονίζεται η αίσθηση της όρασης αυτή καθ' εαυτήν, για να επισημανθεί η ισχύς της και ο καθοριστικός ρόλος που έπαιξε στην εδραίωση της πίστης όλων (και όχι μόνο του Θωμά) στο γεγονός της Ανάστασης.

¹³² Βλ. και Τσερεβελάκη (2018) 20. Να συμπληρώσω πως το επίθετο «νωθεῖς» – με το οποίο ο υμνογράφος επιτίθεται στους μαθητές – θεωρώ πως εμπεριέχει υπαινιγμό στη βιβλικώς προηγηθείσα αδυναμία τους να αγρυπνήσουν και συμπροσευχηθούν με τον αγωνιόντα Δάσκαλό τους στο Όρος των Ελαιών λίγο πριν τη σύλληψη και το Πάθος του (*κατὰ Ματθαῖον* 26.36-46 και *κατὰ Μάρκον* 14.32-42 και *κατὰ Λουκᾶν* 22.39-46). Σαν να μην έχουν αποτινάξει ἔτι από τα μάτια τους την υπνηλία που τα βάρυνε εκεί, και μη έχοντας συνειδητοποιήσει τα με μεγάλη και απρόβλεπτη ταχύτητα τετελεσμένα γεγονότα, αδυνατούν να πιστέψουν την Ανάσταση και ψέγονται γι' αυτό. Σε αντίθεση με τις ενθουσιώδεις και ολοζώντανες γυναίκες μοιάζουν πια να έχουν ασθενήσει και πνευματικά. Η εναντίον τους μομφή του ποιητή υποβοηθείται, μάλιστα, και από τη λεξιλογική ύλη που το ευαγγέλιο προσφέρει, όπως τεκμηριώνει η, διαφορετική από την ευαγγελική, χρήση τού «ἦσαν»: το τελευταίο, δεν συνδέει τώρα απλώς πρόσωπα μεταξύ τους («ἡ Μαγδαληνή-αὐταῖς») αλλά γίνεται η γέφυρα για τη διά του κατηγορούμενου «νωθεῖς» πρόσαψη κατηγορίας στους μαθητές.

¹³³ Το ίδιο σχήμα εντοπίζουμε και στο *ΣΤ' έωθινόν* («δόξαντας...δόξα σοι»).

της στην εκ μέρους του Πέτρου συνειδητοποίηση της αλήθειας και δοξολογία της Ανάστασης.

Ε' έωθινόν

Ὡ τῶν σοφῶν σου | **κριμάτων, Χριστέ!**¹³⁴ || Πῶς **Πέτρο** μὲν **τοῖς ὀθονίοις μόνοις** ||
ἔδωκας ἐννοῆσαί σου τὴν ἀνάστασιν; || Λουκᾶ δὲ καὶ **Κλεόπα** | **συμπορευόμενος**
ὀμίλεις, || καὶ **ὀμιλῶν** | οὐκ εὐθέως ἑαυτὸν φανεροῖς· || διὸ καὶ ὀνειδίζη, || ὡς **μόνος**
παροικῶν ἐν **Ἱερουσαλήμ** || καὶ μὴ μετέχων | τῶν ἐν τέλει βουλευμάτων **αὐτῆς**.¹³⁵ ||
ἀλλ' ὁ **πάντα** | πρὸς τὸ τοῦ πλάσματος || συμφέρον οἰκονομῶν || καὶ **τὰς περὶ** σοῦ
προφητείας ἀνέπτυξας, || καὶ ἐν τῷ **εὐλογεῖν τὸν ἄρτον** || **ἐγνώσθης αὐτοῖς**, || ὧν
καὶ πρὸ τούτου **αἱ καρδίαι** || πρὸς γινῶσίν σου ἀνεφλέγοντο· || οἱ καὶ τοῖς μαθηταῖς
συνηθροισμένοις || **ἤδη** τρανῶς | ἐκήρυττόν σου τὴν ἀνάστασιν, || δι' ἧς ἐλέησον
ἡμᾶς.

Απόδοση

Πόσο σοφές, Χριστέ, οι αποφάσεις σου! Πώς, απ' τη μια μεριά, με το σκέτο σάβανο έδωσες στον Πέτρο να καταλάβει την Ανάστασή σου; Απ' την άλλη, συμπορευόσουν και μιλούσες με τον Λουκά και τον Κλεόπα και, παρά το ότι μιλούσες, δεν εμφανίζεις κατευθείαν το πραγματικό σου πρόσωπο. Γι' αυτό και ψέγεσαι σαν ο μοναδικός περαστικός απ' την Ιερουσαλήμ που δεν πήρε είδηση τα διατάγματα των αξιωματούχων της. Αλλά, ακόμη, εσύ που τα πάντα θέτεις στην υπηρεσία του δημιουργήματός σου, ξετύλιξες τις σχετικές με σένα προφητείες και κατά την αρτοκλασία αποκαλύφθηκες σ' εκείνους, των οποίων η καρδιά από πριν άρχιζε να καίγεται να σε αναγνωρίσει. Κι εκείνοι αμέσως διατράνωναν στους συγκεντρωμένους μαθητές την Ανάστασή σου, με την οποία ελέησέ μας.

¹³⁴ Ολόκληρη τη φράση αυτήν επαναλαμβάνουν οι Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός και (ψευδο-) Γεώργιος (Σ)Φραντζής. Ο πρώτος στον 8ο λόγο του *Κατὰ ἰουδαίων* [Σωτηρόπουλος (1985) 231.588], ο δεύτερος στο *Χρονικόν* του [Grecu (1966) 432.5].

¹³⁵ Βλ. Christ & Paranikas (1871) 107.56 cum apparato critico, όπως τεκμηριώνεται από την ευαγγελική φράση «οὐκ ἔγνωσ τὰ γενόμενα ἐν **αὐτῇ**» αλλά και την απουσία από το ευαγγέλιο κάποιας εκ μέρους του Κλεόπα μομφής εναντίον της μη συμμετοχής του πάροικου (Χριστού) στην εξέλιξη των γεγονότων μαζί με τους μαθητές.

Κατὰ Λουκᾶν 24.12-35

Ὁ δὲ **Πέτρος** ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον καὶ παρακύψας βλέπει **τὰ ὀθόνια μόνα**, καὶ ἀπῆλθεν πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός. Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ ἦσαν **πορευόμενοι** εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἐξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ἧ ὄνομα Ἐμμαοῦς, καὶ αὐτοὶ **ὠμίλουν** πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ **ὠμιλεῖν** αὐτοὺς καὶ συζητεῖν καὶ αὐτὸς Ἰησοῦς ἐγγίσας **συνεπορεύετο** αὐτοῖς, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν. Εἶπεν δὲ πρὸς αὐτούς· τίνες οἱ λόγοι οὗτοι οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες; Καὶ ἐστάθησαν σκυθρωποί. Ἀποκριθεὶς δὲ εἰς ὄνοματι **Κλεοπᾶς** εἶπεν πρὸς αὐτόν· σὺ **μόνος παροικεῖς Ἱερουσαλήμ** καὶ οὐκ ἔγνωσ τὰ γενόμενα ἐν **αὐτῇ** ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις; Καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ποῖα; Οἱ δὲ εἶπαν αὐτῷ· τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζαρηνοῦ, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅπως τε παρέδωκεν αὐτόν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς **κρίμα** θανάτου καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν. Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ· ἀλλὰ γε καὶ σὺν **πᾶσιν** τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο. Ἀλλὰ καὶ γυναῖκες τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὀρθριναὶ ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ ἦλθον λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακεῖναι, οἱ λέγουσιν αὐτόν ζῆν. Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον καὶ εὔρον οὕτως καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτόν δὲ οὐκ εἶδον. Καὶ αὐτὸς εἶπεν πρὸς αὐτούς· ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται· οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν **χριστὸν** καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ; Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωϋσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν **προφητῶν** διερμήνευσεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς **τὰ περὶ** ἑαυτοῦ. Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο, καὶ αὐτὸς προσεποιήσατο πορρώτερον πορεύεσθαι. Καὶ παρεβιάσαντο αὐτόν λέγοντες· μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἐσπέραν ἐστὶν καὶ κέκλικεν **ἤδη** ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθεν τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς. **Καὶ** ἐγένετο ἐν **τῷ** κατακλιθῆναι αὐτόν μετ' αὐτῶν λαβὼν **τὸν ἄρτον εὐλόγησεν** καὶ κλάσας ἐπέδιδου αὐτοῖς, αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. Καὶ εἶπαν πρὸς ἀλλήλους· οὐχὶ **ἡ καρδιά** ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς; Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ εὔρον ἠθροισμένους¹³⁶

¹³⁶ Το «**συνθηθροισμένους**» του κριτικού υπομνήματος των Nestle *et al.* – βλ. (2012) 289.33 cum apparatus critico – πρέπει να διάβαζε στον Κώδικά του ο Λέων όταν ἔγραφε «συνθηθροισμένους».

τούς ἔνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς, λέγοντας¹³⁷ ὅτι ὄντως ἠγέρθη ὁ κύριος καὶ ὤφθη Σίμωνι. Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδοῦ καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

Σχολιασμός

«Ὡ τῶν σοφῶν σου κριμάτων, Χριστέ» αναφωνεῖ ρητορικά ο ποιητής στην αρχὴ του ὕμνου του,¹³⁸ κορυφώνοντας τὴν ἐντάσῃ του καὶ καταδικάζοντας τὸ υπόλοιπό του σε μια πιο μετριοπαθὴ λυρική πορεία – ἀν ἐξαιρέσουμε τὴν στο φινάλε του ευρισκόμενη ἐξαρση που ἡ ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν περίτρανη διακήρυξη τῆς Ἀνάστασης («τρανωῶς ἐκήρυττόν σου τὴν ἀνάστασιν») πυροδοτεῖ. Κρύβονται ἐδῶ, ὡστόσο, καὶ δύο χαρακτηριστικά που ἐντοπίζοντάς τα διαπιστώνουμε γι' ἄλλη μια φορὰ τὸ μεγαλείο καὶ τὸ βάθος τῆς λεόντειας ποιητικῆς τεχνοτροπίας. Κατὰ πρῶτον, με μετριοπάθεια καὶ ταπείνωση ὁ αυτοκράτορας ἀποδίδει στὸν Θεὸ τὴν οὐσία τοῦ δικοῦ του προσωνυμίου («σοφῶν»)· ὁ Σοφὸς Λέων θαυμάζει τὸν πάνσοφο παντοκράτορα καὶ τὶς σοφές του, ἀν καὶ συχνὰ υπέρλογες γιὰ τὰ ἀνθρώπινα διανοητικὰ δεδομένα, ἀποφάσεις. Κατὰ δεῦτερον, δανεῖζεται τὸ οὐσιαστικὸ «κρίμα» ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο – ὅπου σημαίνει τὴ θανατικὴ ποινὴ καὶ καταδίκη τοῦ Μεσσία, ὅπως αὐτὴ ἐπήλθε ἀπὸ τὶς ἀμυαλές δικαστικὲς κρίσεις τῆς ἀρχουσας εβραϊκῆς τάξης – γιὰ νὰ δηλώσει με τὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ του («κριμάτων») τὸ ἀπειρο πλῆθος τῆς σοφίας που χαρακτηρίζει τὰ θεϊκὰ σχέδια.¹³⁹

¹³⁷ Ἐάν υποθέσουμε πως ὁ Λέων διάβαζε «λέγοντες» – βλ. Nestle *et al.* (2012) 289.34 cum apparato critico – θὰ δικαιολογοῦταν περισσότερο ἡ ἐπιλογή του νὰ δώσει στους δύο μαθητές, καὶ ὄχι στους υπόλοιπους ὅπως τὸ παγιωμένο βιβλικὸ κείμενο δηλώνει με τὴν αἰτιατικὴ τῆς ρηθείσης μετοχῆς, τὸν ρόλο τῶν επιβεβαιωτῶν τῆς Ἀνάστασης («οἱ-ἀνάστασιν»).

¹³⁸ Βλ. καὶ τὴν ἐκτενέστερη (συγκριτικὰ με τὰ υπόλοιπα *ἑωθινά*) ἀνάλυση τοῦ ποιήματος (καὶ τῆς σχέσης του με τὸ ἀντίστοιχο *ἑωθινὸ* εὐαγγέλιο) ἀπὸ τὸν Τσερεβελάκη – (2018) 18-9, 24, 39-40 (σημ. 15). Ἐπαναλαμβάνω πως στὴν παρούσα ἐργασία με ἀπασχολοῦν ζητήματα βαθύτερα ἀπὸ τὰ ἐμφανή.

¹³⁹ Μια ἐναλλακτικὴ ἐρμηνεῖα θὰ κατέληγε στὴν ἀντιμετώπιση τῶν *σοφῶν κριμάτων* τοῦ Χριστοῦ ὡς ἐνὸς οξύμωρου σχήματος λόγου. Πιο συγκεκριμένα, ἡ ἐκ μέρους τοῦ Κλεόπα ἐπόμενη κατηγορία («ὄνειδίζη») – με τὴν ὁποία, παρεμπιπτόντως, ὁ κατήγορος τῶν μαθητῶν στὸ *Γ' ἑωθινὸν* Ἰησοῦς («ὄνειδίζοντο») μετατρέπεται τῶρα σε κατηγορούμενο ἀπὸ ἐκείνους – ἐναντίον τῆς (δῆθεν) ἀγνοίας τοῦ πάροικου (Κυρίου) γιὰ τὰ Πάθη τοῦ Μεσσία θὰ μπορούσε νὰ χρωματίζει τὴ λέξη "κρίματα" (καὶ) με τὴ σημασία τῶν ἀστοχιῶν καὶ παραπτωμάτων που στὴ βυζαντινὴ περίοδο ἀποκτὰ – βλ. LBG (2001)

Ο πειραματισμός με το εωθινό ευαγγέλιο συνεχίζεται, φυσικά, σε όλη την έκταση του *έωθινοῦ*. Το «συμπορευόμενος» δεν είναι παρά ένας συμφυρμός των ευαγγελικών «πορευόμενοι» και «συνεπορευέτο», τα «ὠμίλεις» και «ὀμιλῶν» αφορμώνται από τα «ὠμίλου» και «ὀμιλεῖν» και χρησιμοποιούνται για να μεταφέρουν το κέντρο βάρους από την ομιλία των δύο μαθητών σε εκείνη του πρωταγωνιστή Χριστού, το «πάντα» συνιστά μετατροπή του «πᾶσιν» ώστε στη θέση του απαισιόδοξου παράπονου των μαθητών για την απουσία έντονων σημείων ζωής του Δασκάλου τους («Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν-ἐγένετο») να τοποθετηθεί η ελπιδοφόρα καθολική φροντίδα του Θεού για τα δημιουργήματά του («ὁ πάντα πρὸς τὸ τοῦ πλάσματος συμφέρον οἰκονομῶν»).

Επιπλέον, το «ἐν τῷ εὐλογεῖν τὸν ἄρτον» αποτελεί πιστή και άπιστη ταυτόχρονα – αφού υιοθετεί μεν το συντακτικό σχήμα του θεμελιωμένου πάνω σε έναρθρο απარέμφατο εμπρόθετου χρονικού προσδιορισμού όχι όμως και το απαρεμφατικό ρήμα του ευαγγελικού χωρίου – σύνοψη του «ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ’ αὐτῶν λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησεν», ενώ το αμέσως επόμενο «ἐγνώσθησιν αὐτοῖς» αντλείται ευφυῶς από την έσχατη ευαγγελική πρόταση («Καὶ αὐτοῖ-ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου»), η οποία παραλείπεται στο *έωθινόν* για να μην αφαιρεθεί το παραμικρό από τη δόξα του αναστάσιμου συμβάντος αυτού καθ’ εαυτό («οἱ-ἀνάστασιν»).

Επιπροσθέτως, ο υμνογράφος δεν αρκείται στον δανεισμό της ωραίας ευαγγελικής μεταφοράς της κατά την ακρόαση του Ιησού ζέουσας καρδιάς των μαθητών («ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν»), αλλά προβαίνει και σε ερμηνευτική προέκταση του νοήματος της («ῶν...αἱ καρδίαι πρὸς γινῶσίν σου ἀνεφλέγοντο»). Δεν εκλύεται πια μόνο η ζεστασιά της παρουσίας και τον λόγων του Κυρίου που μεταδίδεται στον ψυχικό κόσμο των συνοδοιπόρων του, αλλά και ο θερμός τους πόθος να δουν επιτέλους τον εδώ και τρεις ημέρες απόντα Αναστάντα που τρέφει την φλόγα του θετικού τους προαισθήματος.

Λίγο πιο κάτω, συναντάμε άλλο ένα παιχνίδι με την ευαγγελική πηγή. Το χρονικό επίρρημα «ἤδη» της παράκλησης των δύο μαθητών στον συμπορευόμενό τους να παραμείνει μαζί τους λόγω της επερχόμενης νύκτας («μεῖνον μεθ’ ἡμῶν, ὅτι πρὸς

για το λήμμα "κρίμα". Ένα σχόλιο του ποιητή, θα προέκυπτε με τον τρόπο αυτόν, πάνω στη συνήθεια των ανθρώπων να ενοχοποιούν το Θείο εξαιτίας κάποιων ανεπιθύμητων για τον πεπερασμένο τους νου αποφάσεών του.

ἐσπέραν ἐστὶν καὶ κέκλικεν ἤδη ἡ ἡμέρα») χρησιμοποιείται στο ποίημα στη θέση του ευαγγελικού «αὐτῇ τῇ ὥρᾳ», για να δηλωθεῖ ἡ κατόπιν τῆς αποκάλυψης του Θεανθρώπου ἀμεση ἐπιστροφή των Λουκά και Κλεόπα στον μαθητικό τόπο σύναξης («οἱ καὶ τοῖς μαθηταῖς συνηθροισμένοι ἤδη τρανωδῶς ἐκήρυττον σου τὴν ἀνάστασιν»). Επιτυγχάνεται, ἔτσι, ἓνα τρομερὸ σχόλιο ἐπὶ του ενθουσιασμοῦ των δύο μαθητῶν, ἀφοῦ προκειμένου να μοιραστοῦν με τους συμμαθητές τους τὴν ἀναστάσιμη ἐμπειρία τους ἀφηφούν τὴν ἤδη περασμένη ὥρα που οἱ ἴδιοι νωρίτερα χρησιμοποίησαν ὡς ἀνασταλτικὸ τῆς φυγῆς του πάροικου ἐπιχείρημα.

Και, τέλος, μια παρατήρηση τεχνικῆς, συντακτικῆς για τὴν ἀκρίβεια, φύσεως με ἀφορμὴ τὴν πρόταση «οἱ καὶ τοῖς μαθηταῖς-ἀνάστασιν». Ἡ ἐκ μέρους του ποιητῆ τοποθέτηση του ἐνικού ἢ/και του πληθυντικού ἀριθμοῦ τῆς ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας "ὄς" στὴν ἀρχὴ περιόδων και ἀκριβῶς ἔπειτα ἀπὸ τελικὸ σημεῖο στίξης – προκειμένου με τὸ δεικτικὸ ἔνδυμα που ἡ ἀντωνυμία καλύπτεται να ἐπιτυγχάνεται παραστατικὴ σύνδεση με τὰ προηγούμενα χωρὶς να εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐπαναλαμβανόμενη χρῆση ἰδίων λέξεων – πραγματοποιεῖται σε ὅλα τὰ ἐωθινὰ πλην των Β', Γ' και Θ'.

ΣΤ' έωθινόν

Ἡ ὄντως **εἰρήνη** σὺ, **Χριστέ**, || πρὸς ἀνθρώπους θεοῦ¹⁴⁰ | **εἰρήνην** τὴν σὴν διδοὺς || μετὰ τὴν ἔγερσιν μαθηταῖς, || **ἐμόφοβους ἔδειξας** αὐτοὺς | **δόξαντας πνεῦμα** ὄραν· || ἀλλὰ κατέστειλας | τὸν **τάραχον** αὐτῶν || τῆς ψυχῆς¹⁴¹ **δείξας τὰς χεῖρας** | **καὶ τοὺς πόδας** σου· || πλὴν **ἀπιστούντων ἔτι** | τῆ τῆς τροφῆς μεταλήψει || καὶ διδαχῶν ἀναμνήσει || **διήνοιξας αὐτῶν τὸν νοῦν** | **τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς**· || οἷς καὶ **τὴν πατρικὴν** | **ἐπαγγελίαν** καθυποσχόμενος || **καὶ εὐλόγησας αὐτοὺς** | **διέστης** πρὸς **οὐρανόν**· || διὸ σὺν **αὐτοῖς προσκυνουμέν** σε, || κύριε, δόξα σοι.

Απόδοση

Εσύ, Χριστέ, η προσωποποίηση της θεϊκής ειρήνης για τους ανθρώπους, αν και μοίραζες την ειρήνη σου μετά την Ανάσταση στους μαθητές, έδειξες ότι ήταν βυθισμένοι στον φόβο καθώς νόμισαν πως φάντασμα βλέπαν. Αλλά γαλήνευες την ψυχική τους ταραχή δείχνοντας τα χέρια και τα πόδια σου. Επειδή παρ' όλα αυτά άπιστοι παρέμεναν, με το νας φας από το φαγητό τους και το να ξαναθυμίσεις τις διδαχές διεύρυνες τους πνευματικούς τους ορίζοντες για να καταλαβαίνουν τις Γραφές. Και, αφού τους διαβεβαίωσες για την πατρική υπόσχεση και τους ευλόγησες,

¹⁴⁰ Από όλους τους μέχρι σήμερα μελετητές και μεταφραστές του ΣΤ' έωθινοῦ μόνο ο Tillyard – βλ. (1930/1931) 120 – εντοπίζει το υπερβατό «εἰρήνη...θεοῦ» και δεν παραπλανάται από τη λεόντεια οφθαλμαπάτη «ἀνθρώπους θεοῦ». Η θέση του ενισχύεται από την πιθανότερη πηγή του Λέοντος για τη φράση αυτήν· στο πλαίσιο της 1ης σχετικής με το περιεχόμενο τῆς πρὸς Κορινθίους πρώτης ἐπιστολῆς Ομιλίας του ο (ίσως ψευδο-) Χρυσόστομος Ιωάννης γράφει «Ἡ γὰρ ὄντως χάρις, ἡ ὄντως εἰρήνη, παρὰ τοῦ Θεοῦ» (PG τ. 61 14.28-9).

¹⁴¹ Βλ. Christ & Paranikas (1871) 107.71 cum apparato critico, κατ' αναλογία με το «καταστέλλων τὸν θόρυβον αὐτῶν τῆς ψυχῆς» του Β' έωθινοῦ. Επιπροσθέτως, παρατηρούμε ότι μέχρι το σημείο αυτό του ύμνου του ο Λέων προβαίνει και σε νύξη στα προ του Πάθους και της Ανάστασης – και, συγκεκριμένα, κατά τον Μυστικό Δείπνο ειπωμένα – λόγια του Ιησού προς τους μαθητές του «**Εἰρήνην** ἀφίημι ὑμῖν, **εἰρήνην τὴν** ἐμὴν **δίδωμι** ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. Μὴ **ταρσασέσθω** ὑμῶν ἡ καρδία μηδὲ δειλιάτω» (κατὰ Ἰωάννην 14.27)· βλ. Τσερεβελάκη (2018) 21 (σημ. 11) για την παραπομπή στο συγκεκριμένο ευαγγελικό χωρίο. Βλ. και σημ. 132 της παρούσης εργασίας μου προς απόδειξη του ότι δεν είναι η πρώτη φορά που ο ποιητής διενεργεί τέτοιου είδους υπαινιγμό.

διαχωρίστηκες με κατεύθυνση τον ουρανό. Γι' αυτό, Αφέντη, μαζί τους σε προσκυνούμε δοξάζοντάς σε.

Κατὰ Λουκᾶν 24.36-53

Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων αὐτὸς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ λέγει αὐτοῖς· **εἰρήνη** ὑμῖν. Πτοηθέντες δὲ καὶ **ἔμβοβοι** γενόμενοι **ἐδόκουν πνεῦμα** θεωρεῖν. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τί **τεταραγμένοι** ἐστὲ καὶ διὰ τί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν; Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου ὅτι ἐγὼ εἰμι αὐτός· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα. Καὶ τοῦτο εἰπὼν **ἔδειξεν** αὐτοῖς **τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας**. Ἔτι δὲ **ἀπιστούντων** αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων εἶπεν αὐτοῖς· ἔχετε τι βρώσιμον ἐνθάδε; Οἱ δὲ **ἐπέδωκαν** αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος· καὶ **λαβὼν** ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν. Εἶπεν δὲ πρὸς αὐτούς· οὗτοι οἱ λόγοι μου οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὧν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωϋσέως καὶ τοῖς προφήταις καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ. Τότε **διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς**· καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὅτι οὕτως γέγραπται παθεῖν τὸν **χριστὸν** καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν εἰς ἅφεςιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Ἀρξάμενοι ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ὑμεῖς μάρτυρες τούτων. Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω **τὴν ἐπαγγελίαν** τοῦ **πατρὸς** μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει ἕως οὗ ἐνδύσησθε ἐξ ὕψους δύναμιν. Ἐξήγαγεν δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως πρὸς Βηθανίαν, **καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας** αὐτοῦ **εὐλόγησεν αὐτούς**. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς **διέστη** ἀπ' αὐτῶν καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν **οὐρανόν**. Καὶ **αὐτοὶ προσκυνήσαντες** αὐτὸν ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης καὶ ἦσαν διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ εὐλογοῦντες τὸν θεόν.

Σχολιασμός

Δεν αρκεί να αναφέρουμε απλώς πως η εναρκτήρια φράση του ποιήματος («Ἡ ὄντως εἰρήνη σὺ, Χριστέ, πρὸς ἀνθρώπους θεοῦ») δίνει υπόσταση σε ένα σχόλιο του ποιητῆ ἢ πως ο τελευταῖος λίγο παρακάτω αποκρύπτει τον, παρόντα στην ευαγγελικὴ περικοπὴ («Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς»), βαθύτερο λόγο που οι

μαθητές συνέχιζαν να δυσπιστούν,¹⁴² αλλά οφείλουμε να τα σχολιάσουμε εκτενέστερα και υπό το πρίσμα των προηγούμενων *έωθινῶν*. Ως προς την πρώτη, παρατηρούμε ότι συνεχίζει την έκφραση της, μόλις στο *Ε΄ έωθινὸν* εμφανισθείσης,¹⁴³ διάθεσης του υμνογράφου να εγκωμιάσει (και) στο λυκαυγές των ύμνων του με αφορμώμενους από το αντίστοιχο εωθινό ευαγγέλιο («εἰρήνη ὑμῖν») χαρακτηρισμούς τον Χριστό για κάποιο χαρακτηριστικό του γνώρισμα, όπως η απόλυτη και μόνη αληθινή ειρήνη που ενσαρκώνει («εἰρήνη») και εκπέμπει («εἰρήνην»). Ως προς το δεύτερο, διαπιστώνουμε ότι επιβεβαιώνει την, στο *Δ΄ έωθινὸν* παρατηρηθείσα,¹⁴⁴ αυστηρή αντιμετώπιση του μαθητικού κύκλου του Δασκάλου εκ μέρους του ποιητή.¹⁴⁵

Κεντρική θέση λαμβάνει στο ποίημα η εκ μέρους του Κυρίου έκθεση των πληγωμένων από τα σταυρικά καρφιά άκρων του («δείξας τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας») στους φοβισμένους και δύσπιστους μαθητές, ως τεκμηρίων του φρικτού του

¹⁴² Πβ. Τσερεβελάκη (2018) 21.

¹⁴³ Βλ. σ. 44 της παρούσης εργασίας.

¹⁴⁴ Βλ. την παράγραφο που μοιράζεται στις σσ. 39-40 της παρούσης εργασίας.

¹⁴⁵ Με το «διδαχῶν ἀναμνήσει», μάλιστα, που έπεται του επιτονισμού της ανεξήγητης απιστίας των μαθητῶν («πλὴν ἀπιστούντων ἔτι»), μέμφεται γι' ακόμη μια φορά το ασθενές μαθητικό μνημονικό – ο Κύριος υπενθυμίζει σχετικές με τα έσχατα γεγονότα του επίγειου βίου του πτυχές της προ των γεγονότων αυτῶν διδασκαλίας του στους μαθητές, άρα εκείνοι τις είχαν ξεχάσει. Για την ακρίβεια, είναι η δεύτερη φορά που συναντάμε τέτοιου είδους μομφή στο σώμα των *έωθινῶν*. Η πρώτη λαμβάνει χώρα στο αναφερθέν *Δ΄* («τί ἀμνημονεῖτε τῶν ῥημάτων αὐτοῦ»), η τρίτη και τελευταία στο *Ζ΄* («καὶ ἀνεμνήσθησαν τῆς περὶ τούτου γραφῆς» – θυμήθηκαν καθυστερημένα άρα). Η επιλογή, τώρα, του ποιητή να δημιουργήσει σχέση εξάρτησης της εκ μέρους του Μεσσία βρώσης και διδασκαλίας («τῆ τῆς τροφῆς μεταλήψει καὶ διδαχῶν ἀναμνήσει») με το κατά το ευαγγέλιο υπερφυσικό άνοιγμα του μυαλού των μαθητῶν («Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς») επιφέρει μια ασυνήθιστη για τα *έωθινά* νοηματική απομάκρυνση από τον ασφαλή βιβλικό χώρο· οι μαθητές δεν παρουσιάζονται πια να είναι σε θέση να αντιληφθούν τις προφητείες χάρη στον υπέρλογο φωτισμό τους, αλλά στη φυσική και λογική ικανότητα του ανθρώπου να εξάγει συμπεράσματα με βάση τα δεδομένα των αισθήσεών του. Ακόμη πιο ξένη καθίσταται στον ερευνητή των *έωθινῶν* αυτή η ποιητική πρωτοβουλία αν την παραβάσει με μια παρόμοια περίπτωση του *Ε΄ έωθινοῦ*, καθώς εκεί ο υμνογράφος συμπορεύεται με την ευαγγελική πληροφορία της υπερφυσικής αποκάλυψης του πραγματικού προσώπου του Χριστού στους μαθητές κατά τον καθαγιασμό του ψωμιού («Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν λαβῶν τὸν ἄρτον εὐλόγησεν καὶ κλάσας ἐπέδιδου αὐτοῖς, αὐτῶν δὲ διηνοιχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν» - «καὶ ἐν τῷ εὐλογεῖν τὸν ἄρτον ἐγνώσθησαν αὐτοῖς»).

σωματικού Πάθους. Πρόκειται για μια εικόνα που αντικρίζουμε και στο εωθινό ευαγγέλιο («ἔδειξεν... τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας»). Όπως, όμως, έχουμε δει μέχρι τώρα, δεν περιλαμβάνεται στις συνήθειες του ποιητή η αυτούσια επανάληψη του ευαγγελικού περιεχομένου, παρά μόνο σε περιπτώσεις που επιθυμεί να του δώσει έμφαση.¹⁴⁶ Και η πιθανότερη πηγή αυτής του της επιθυμίας στη συγκεκριμένη περίπτωση σχετίζεται με τη σύγκρουσή του με την αίρεση των (Νεο-) Παυλικιανών για την οποία μίλησα ήδη στο εισαγωγικό μέρος της παρούσης εργασίας.¹⁴⁷

Έχοντας μόλις ξεπεράσει το μέσο του συνόλου των *έωθινῶν* θα ήθελα να παραθέσω τώρα μια γενική παρατήρηση τεχνικής, συντακτικής για την ακρίβεια, φύσεως. Η συχνότητα με την οποία ο ποιητής χρησιμοποιεί τον σύνδεσμο «καὶ» δείχνει ότι πραγματικά λατρεύει την παρατακτική σύνδεση των προτάσεων και λέξεων μεταξύ τους: με εξαίρεση τα *ΙΑ'* και *Δ'* *έωθινὰ* που εμφανίζουν τον ρηθέντα σύνδεσμο μία και δύο φορές αντίστοιχα, σε καθένα από τα υπόλοιπα τον εντοπίζουμε από τρεις έως οκτώ φορές (3 στο *Γ'*, 4 στα *Β'*, *ΣΤ'* και *Η'*, 5 στο *Α'*, 6 στα *Ζ'* και *Θ'*, 8 στα *Ε'* και *Ι'*), συνιστώντας, κατά συνέπεια, δομικό συστατικό της ανάπτυξής τους.

¹⁴⁶ Βέβαια, ακόμη κι εδώ, η επαναλαμβανόμενη ευαγγελική πρώτη ύλη επεξεργάζεται έτσι ώστε να λάβει υπόσταση μια όμορφη παρονομασία: το «δείξας» γίνεται η αφορμή να εμπνευσθεί το προηγούμενο και υπερτονίζον τον αντιτιθέμενο στη θεϊκή ειρήνη φόβο των μαθητών «ἔδειξας», το οποίο, με τη σειρά του, αντιλαλεί στο επερχόμενο «δόξαντας». Άλλο ένα άξιο σημείωσης σχήμα λόγου που βρίσκουμε στο ποίημα είναι το ομοιοτέλετο των λέξεων «μεταλήψει» και «ἀναμνήσει»: βλ. Τσερεβελάκη (2018) 24 για το τελευταίο.

¹⁴⁷ Βλ. σσ. 20-2.

Z' έωθινόν

Ίδου, **σκοτία** καὶ **πρωῖ**, || καὶ τί πρὸς τὸ **μνημεῖον**, **Μαρία**, ἔστηκας || πολὺ σκότος ἔχουσα ταῖς φρεσίν; || Ὑφ' οὗ **ποῦ** **τέθειται** ζητεῖς ὁ **Ἰησοῦς**; || ἀλλ' ὄρα τοὺς **συντρέχοντας μαθητάς**, || πῶς **τοῖς ὀθονίοις καὶ τῷ σουδαρίῳ** || τὴν **ἀνάστασιν** ἐτεκμήραντο, || καὶ ἀνεμνήσθησαν | **τῆς** περὶ τούτου **γραφῆς**; || μεθ' ὧν καὶ δι' ὧν | καὶ ἡμεῖς **πιστεύσαντες** || ἀνυμνοῦμέν σε | τὸν ζωοδότην Χριστόν.

Απόδοση

Να! Δεν ἔχει ἀκόμη ὁ ἥλιος βγεῖ, κι ἐσύ γιατί, **Μαρία**, στάθηκες πρὸς τὸν τάφο μ' ἀνήλιαγο μυαλό; Μες στὴ σκοτοδίνη τοῦ πού ὁ Ἰησοῦς ἔχει τεθεῖ ἀναζητεῖς. **Μα** κοίτα τοὺς μαθητές που πλάι πλάι τρέχουν, πῶς τὰ νεκρικά ἐνδύματα τεκμήρια τῆς Ἀνάστασης θεώρησαν, καὶ ξαναθυμήθηκαν τὴ σχετικὴ προφητεία. Ἐπειδὴ μαζί μ' ἐκείνους καὶ **απ'** ἐκείνους πιστέψαμε κι ἐμεῖς, **Ζωοπάροχε Χριστέ**, σε ἐξυμνοῦμε.

Κατὰ Ἰωάννην 20.1-10

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων **Μαρία** ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται **πρωῖ σκοτίας** ἔτι οὐσης εἰς **τὸ μνημεῖον** καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου. Τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει ὁ **Ἰησοῦς** καὶ λέγει αὐτοῖς· ἦραν τὸν κύριον ἐκ τοῦ μνημείου καὶ οὐκ οἶδαμεν **ποῦ ἔθηκαν** αὐτόν. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος **μαθητῆς** καὶ ἦρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον. Ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ· καὶ ὁ ἄλλος μαθητῆς προέδραμεν τάχιον τοῦ Πέτρου καὶ ἦλθεν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα **τὰ ὀθόνια**, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν. Ἐρχεται οὖν καὶ Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ **τὰ ὀθόνια** κείμενα, **καὶ τὸ σουδάριον**, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ **τῶν ὀθονίων** κείμενον ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἓνα τόπον. Τότε οὖν εἰσῆλθεν καὶ ὁ ἄλλος μαθητῆς ὁ ἑλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον καὶ εἶδεν καὶ **ἐπίστευσεν**· οὐδέπω γὰρ ἤδεισαν **τὴν γραφὴν** ὅτι δεῖ αὐτόν ἐκ νεκρῶν **ἀναστῆναι**. Ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς αὐτοὺς οἱ μαθηταί.

Σχολιασμός

Δεν είναι τυχαίο το ότι ακόμη και ο Ρορον – παρά τη γενικότερη, αρνητική, στάση του απέναντι στον Λέοντα – ¹⁴⁸ αναγνωρίζει και εξαίρει την αξία των *Z'* και *I' έωθινῶν*.¹⁴⁹ Για την, προεκτείνουσα το ευαγγελικό «σκοτίας», υπέροχη μεταφορά του σκοτισμένου νου της Μαγδαληνής Μαρίας («Ἰδοῦ-Ἰησοῦς») έχουν μιλήσει κι άλλοι πριν από εμένα.¹⁵⁰ Όχι όμως και για το ομοιοκάταρκο «Ἰδοῦ... Ὑφ' οὔ», το ερωτηματικό «τί» που αποκτά ακόμη ισχυρότερη δυναμική ευρισκόμενο και στο εσωτερικό του προηγηθέντος ουσιαστικού «σκοτία», το αρκετά συναφές άκουσμα των «άνεμνήσθησαν» και «άνυμνοῦμέν σε», και τις τέσσερις – μία ευθεία και τρεις πλάγιες – ερωτήσεις («τί-φρεσίν», «ποῦ τέθειται... ὁ Ἰησοῦς», «πῶς-έτεκμήραντο», «πῶς... άνεμνήσθησαν-γραφῆς») που συνέχουν το ποίημα και του προσδίδουν αμεσότητα και παραστατικότητα.

¹⁴⁸ Απορώ και διαφωνώ με την αδικαιολόγητη άποψή του περί λογοτεχνικού ερασιτεχνισμού του Λέοντος – βλ. Tillyard (1928/1929 - 1929/1930) 87-8 (με τη σημ. 2) – στην οποία, πιθανότατα, βασίστηκε ασταθώς και η αντίστοιχη του Rosenqvist – βλ. (2008) 130. Η παρούσα εργασία τις αναφέρει ολοκληρωτικά.

¹⁴⁹ Βλ. Tillyard (1928/1929 - 1929/1930) 89.

¹⁵⁰ Για έναν περίεργο λόγο, ωστόσο, δεν επισημαίνουν το λεχθέν σχήμα λόγου· βλ. Ξύδη (1952) 5 και Τσερεβελάκη (2018) 21, 43 (σημ. 20). Ο πρώτος παρατηρεί πολύ εύστοχα τη, σχεδόν ρομαντική θα έλεγα, προέκταση των δεδομένων του αισθητού περιβάλλοντος («σκοτία») στον εσωτερικό, ψυχικό, κόσμο της Μαρίας («σκότος»), ο δεύτερος πέφτει σε αντίφαση για την αιτία που η Μαρία ψέγεται. Ως προς το τελευταίο, η δική μου άποψη είναι ότι ο ποιητής επικρίνει τη μαθήτριά γιατί επισκέπτεται αναστατωμένη και μέσα στα άγρια χαράματα τον Πανάγιο Τάφο και, ως εκ τούτου, δεν σκέπτεται καν να εισέλθει στο μνήμα – όπως και το ευαγγελικό κείμενο υπονοεί («Τῆ δὲ μιᾶ τῶν σαββάτων-πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν») – αλλά στέκεται απλώς έξω από αυτό («τί πρὸς τὸ μνημεῖον, Μαρία, ἔστηκας»). Συνέπεια αυτής της στάσης της είναι η αδυναμία της να διαπιστώσει από τα εντός του μνήματος ευρισκόμενα τεκμήρια την Ανάσταση του Κυρίου. Η αφηγηματική τόλμη, η υποτίμηση και η αυστηρότητα με τις οποίες ο υμνογράφος την αντιμετωπίζει κορυφώνονται με την προσταγή του να ανοίξει τα μάτια της («ὄρα») και να παραδειγματιστεί από τους δύο μαθητές που με την είσοδό τους στον τάφο *τὴν ἀνάστασιν ἐτεκμήραντο*. Σε τελική ανάλυση, η μετατροπή του ευαγγελικού «πρωὶ σκοτίας ἔτι οὐσης» σε «σκοτία καὶ πρωὶ» ίσως να έγινε με σκοπό, πέρα από τη δήλωση του χρονικού πλαισίου, την αναγγελία της διαίρεσης του ποιήματος σε δύο τμήματα: στο πρώτο πρωταγωνιστεί το σκοτεινό, δύσπιστο και απαισιόδοξο πρόσωπο της Μαρίας («καὶ τί πρὸς τὸ μνημεῖον-ὁ Ἰησοῦς»), στο δεύτερο το φωτεινό πρότυπο των μαθητών, το αισιόδοξο σύνολο των μετέπειτα πιστών και το ελπιδοφόρο πρόσωπο του αναστημένου Θεανθρώπου («ἀλλ' ὄρα-τὸν ζωοδότην Χριστόν»).

Επίσης, σε ακόμη ένα έωθινόν είναι εμφανής η τάση του υμνογράφου να αξιοποιεί ποικιλοτρόπως το λεξιλόγιο του αντίστοιχου εωθινού ευαγγελίου, τοποθετώντας το ενίοτε και σε σημεία διαφορετικά από ή/και νοηματικώς άσχετα με τη θέση που κατείχε προηγουμένως στη βιβλική αφηγηματική ροή.¹⁵¹ Έτσι εξηγείται η μετακίνηση του Ιησού («ὁ Ἰησοῦς») από σήμα κατατεθέν του Ιωάννη («πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει») σε φορέα του αγνοούμενου από τη Μαгдаληνή Μαρία σώματος («ποῦ τέθειται»), και έτσι ερμηνεύεται ο δανεισμός του ρήματος "πιστεύω" και η διάβαση αυτού από την ατόμικη («ἐπίστευσεν») στην καθόλικη («πιστεύσαντες») σφαίρα· την εκ μέρους του Ιωάννη διαπίστωση και αποδοχή του αναστάσιμου γεγονότος συμμερίζονται ὅλοι οι μεταγενέστεροι ορθόδοξοι χριστιανοί.

¹⁵¹ Πβ. σημ. 107 της παρούσης εργασίας.

Η' έωθινόν

Τὰ τῆς **Μαρίας** δάκρυα¹⁵² | οὐ μάτην χεῖται θερμῶς· || ἰδοὺ γὰρ κατηξίωται | καὶ
διδασκῶν τῶν **ἀγγέλων** || καὶ τῆς ὄψεως **αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ**· || ἀλλ' ἔτι πρόσγεια
φρονεῖ,¹⁵³ | οἷα **γυνὴ ἀσθενής**.¹⁵⁴ || διὸ καὶ ἀποπέμπεται | **μὴ** προσψαῦσαί σοι, Χριστέ·
|| ἀλλ' ὁμως κήρυξ πέμπεται | **τοῖς** σοῖς **μαθηταῖς**, || οἷς εὐαγγέλια φέρουσα || τὴν
πρὸς τὸν πατρῶον κληρὸν | ἄνοδον **ἀπαγγέλλει** σου· || μεθ' ἧς ἀξίωσον καὶ ἡμᾶς ||
τῆς ἐμφανείας σου, δέσποτα **κύριε**.

Απόδοση

Τα δάκρυα της Μαρίας χύνονται με θερμὴ και πᾶνουν τόπο. Γιατί, να! Ἐχει κριθεῖ
ἀξία και αγγελικῶν ἐξηγήσεων¹⁵⁵ και της θεϊκῆς αυτοψίας. Ἀλλά, ως γυναίκα

¹⁵² Ἀκριβῶς το ἴδιο υπερβατό χρησιμοποιεῖ και ο Δημήτριος Χωματηνός/Χωματιανός στο 17ο Πόνημά του (*Περὶ ἀνδρομανούντων και ὅτι διὰ τοῦτο διαζεύγνυνται*), ἐξηγώντας ὅτι η ἀδυναμία ὑπαρξης μαρτύρων σε μερικῆς, ἰδιαιτέρως, περιπτώσεις αἴτησης διαζυγίου εκ μέρους ενός συζύγου δεν δύναται να αποκλείει την αποδοχή και ἐγκρισή της (στη συγκεκριμένη περίπτωση κάποια Μαρία ἐπιθυμεῖ να χωρίσει κάποιον *Ἀλμυριώτην Νικόλαον* λόγω της πίεσης που της ασκεῖ για να ἐνδώσει σε *παρὰ φύσιν* σεξουαλική ἐπαφή, ἀλλά δεν μπορεί, για εὐνόητους λόγους, να το ἀποδείξει, παρά μόνο με τον ὄρκο της)· βλ. Prinzing (2002) 70.34-5.

¹⁵³ Ο Μελέτιος ο Γαλισιώτης, ἐμφανῶς ἐπηρεασμένος ἀπὸ την περί ης η παραπομπή φράση, γράφει στο 75ο κεφάλαιο του *Ἀλφαβηταλφαβήτου* του «ἔτι και **πρόσγεια φρονεῖς**» [Σιμόπουλος (1978) 287.27].

¹⁵⁴ Ἐανὰ ο Δημήτριος Χωματηνός/Χωματιανός – αὐτὴν τη φορά στο 12ο Πόνημά του (*Πρὸς τὸν Πελαγονίας. Περὶ διαζυγίου ἐξ ἡλιθιότητος*) – μαρτυρεῖ φράση του παρόντος *έωθινού*, δικαιολογώντας κάποια γυναίκα ονόματι (και πάλι) Μαρία που ἐξαιτίας της τριετοῦς σεξουαλικῆς ἀδράνειας και ἀποχής του συζύγου της *τὸν τοσοῦτον χρόνον οὐκ ἀντέχει, ἀτονοῦσα πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς σαρκὸς εἰς ἡδονὴν ταύτης λαθραῖαν ὠλίσθησεν, οἷα γυνὴ ἀσθενής* [Prinzing (2002) 60.11-3]. Η Μαγδαληνὴ Μαρία χαρακτηρίζεται «*γυνὴ ἀσθενής*» [Γιάγκου (1999) 360.271] και ἀπὸ τον ἅγιο Νεόφυτο τον Ἐγκλειστο στον 19ο λόγο (*εἰς τὴν Σύναξιν τῶν θείων Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ και Γαβριὴλ και τῶν λοιπῶν Ἀσωμάτων*) του πρώτου ἀπὸ τους τρεῖς τόμους της *Πανηγυρικῆς βίβλου* του.

¹⁵⁵ Προφανῶς ο Λέων ἔχει στον νου του τις συναντήσεις της Μαρίας και των συμμαθητριῶν της με τον/τους ἀγγελο/αγγέλους – και τα ἀντίστοιχα βιβλικὰ χωρία που τις ἀναφέρουν (*κατὰ Ματθαῖον* 28.2-7 και *κατὰ Μάρκον* 16.5-7 και *κατὰ Λουκᾶν* 24.4-7) – κατὰ τις ὁποῖες ἀφενὸς τις ἐξηγήθηκε η γύρω ἀπὸ τον Πανάγιο Τάφο περιέργη δραστηριότητα μετὰ την Ἀνάσταση, ἀφετέρου καθοδηγήθηκαν για το πῶς να δράσουν στη συνέχεια. Η ἀπλή ἐρώτηση «γύναι, τί κλαίεις» των ἀγγέλων του παρόντος εὐαγγελικῶ ἀποσπάσματος δεν δύναται να δικαιολογήσει το «*διδασκῶν τῶν ἀγγέλων*» του *έωθινού*.

αδύναμη, γήινες σκέψεις κάνει ακόμη. Γι' αυτό και ξαποστέλλεται, Χριστέ, ώστε να μην σ' αγγίξει. Εν τούτοις, ως αγγελιαφόρος στέλνεται στους μαθητές σου, στους οποίους, τα καλά νέα αφού φέρει, την ανάβασή σου προς την πατρική γη ανακοινώνει. Μαζί μ' εκείνη κάνε κι εμάς άξιους της εμφάνισής σου, Άρχοντα και Αρχηγέ μας.

Κατὰ Ἰωάννην 20.11-18

Μαρία δὲ εἰστήκει πρὸς τῶ μνημείῳ ἔξω κλαίουσα. Ὡς οὖν ἔκλαιεν, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἓνα πρὸς τῇ κεφαλῇ καὶ ἓνα πρὸς τοῖς ποσίν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι· **γύναι**, τί κλαίεις; Λέγει αὐτοῖς ὅτι ἤραν τὸν κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. Ταῦτα εἰπούσα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἐστῶτα καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι Ἰησοῦς ἐστίν. Λέγει αὐτῇ Ἰησοῦς· **γύναι**, τί κλαίεις; Τίνα ζητεῖς; Ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστίν λέγει αὐτῶ· κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας **αὐτόν**, εἰπέ μοι ποῦ ἔθηκας **αὐτόν**, καὶ γὰρ **αὐτόν** ἀρῶ. Λέγει αὐτῇ Ἰησοῦς· Μαριάμ. Στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῶ Ἑβραϊστὶ· ραββουνι, ὃ λέγεται διδάσκαλε. Λέγει αὐτῇ Ἰησοῦς· **μὴ** μου ἅπτου, οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου καὶ εἰπέ αὐτοῖς· ἀναβαίνω **πρὸς τὸν πατέρα** μου καὶ πατέρα ὑμῶν καὶ θεὸν μου καὶ θεὸν ὑμῶν. Ἔρχεται Μαριάμ ἡ Μαγδαληνὴ ἀγγέλλουσα¹⁵⁶ **τοῖς μαθηταῖς** ὅτι ἐώρακα τὸν **κύριον**, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.

Σχολιασμός

Ὡς προς τη διαχείριση της ευαγγελικής περικοπής από τον ποιητή, επιθυμώ να εστιάσω σε δύο σημεία.¹⁵⁷ Το ένα είναι το παιχνίδι που στήνεται με φόντο τις δύο

¹⁵⁶ Εξαιρετικά πιθανή θεωρώ τη λεόντεια ανάγνωση της γραφής «ἀπαγγέλλουσα» – βλ. Nestle *et al.* (2012) 373.18 cum apparato critico – που αρκετοί βυζαντινοί Κώδικες φέρουν· γι' αυτό και επιλέγεται στο ποίημα το ρήμα «ἀπαγγέλλει», του οποίου, μάλιστα, ο συνδυασμός με την αμέσως επόμενη αντωνυμία «σου» θυμίζει έντονα το άκουσμα της θηλυκού γένους ευαγγελικής μετοχής.

¹⁵⁷ Ἢδη ἔχει σχολιαστεί επιτυχῶς ἡ πρωτότυπη, σε σχέση με τὸ ευαγγελικὸ κείμενο, ἀντιμετώπιση τοῦ κλάματος τῆς Μαρίας ὡς τῆς αἰτίας ποῦ οἱ ἄγγελοι καὶ ὁ Κύριος τῆς ἐμφανίστηκαν καὶ μίλησαν μαζί τῆς («Τὰ τῆς Μαρίας δάκρυα-Ἰησοῦ»)· βλ. Τσερεβελάκη (2018) 21.

χρήσεις της αντωνυμίας "αὐτός". Συγκεκριμένα, με αφορμή την τριπλή επανάληψη της επαναληπτικής της πτυχής στα λόγια της Μαγδαληνής Μαρίας προς τον κηπουρό (Ιησού) «κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτόν, εἰπέ μοι ποῦ ἔθηκας αὐτόν, κἀγὼ αὐτόν ἄρῶ» ο υμνογράφος χρησιμοποιεί την οριστική πτυχή της στη φράση «ἰδοὺ γὰρ κατηξίωται...καὶ τῆς ὄψεως αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ», προς επιτονισμό του γεγονότος ὅτι η μαθήτρια αξιώθηκε να δει τον Χριστό αὐτόν καθαυτόν.

Το δεύτερο σχετίζεται με τις προτάσεις «ἀλλ' ἔτι πρόσγεια φρονεῖ, οἷα γυνὴ ἀσθενής· διὸ καὶ ἀποπέμπεται μὴ προσπαῦσαί σοι, Χριστέ». Εδώ ο ποιητὴς αποδεικνύει την εκ μέρους του εἰς θεολογικὸ βάθος κατανόηση του ευαγγελίου. Ως λόγος που ο μέχρι πρότινος νεκρὸς Δάσκαλος αποτρέπει τὴ Μαρία ἀπὸ το να τον ακουμπήσει, προβάλλεται ἡ κοσμικὴ καὶ λογικὴ στάση τῆς μαθήτριας ἀπέναντι στο μεταφυσικὸ στοιχείο – καὶ ὄχι ἡ ασθένεια του φύλου τῆς,¹⁵⁸ ὅπως λανθασμένα ἔχει υποστηριχθεῖ.¹⁵⁹ Δεν πέφτει, συνεπῶς, ο υμνογράφος στην παγίδα του ευαγγελικὸ «οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα» που φαινομενικὰ ἐξηγεῖ τὴν απομάκρυνση τῆς μαθήτριας («μὴ μου ἄπτου») σε συνάρτηση με το ὅτι δεν εἶχε ἀκόμη ἀναληφθεῖ ο Μεσσίας, ἀλλὰ ἀντιλαμβάνεται ὅτι «Τοῦτο συνηρημένον μὲν ἐστὶ τοῖς ἐξῆς πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ λόγοις, ὅτι ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου, οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα. Λέγει δὲ τοῦτο, ἐμμερίμους αὐτοὺς ποιῶν καὶ σπουδαιότερους, καὶ διεγείρων πρὸς ἐπιπόθησίν τε καὶ ζήτησιν τῆς αὐτοῦ θέας».¹⁶⁰

Ὡς προς τὴν ποιητικὴτητα του ὕμνου, παρατηροῦμε μια κατακόρυφη ἀνοδο τῆς θερμοκρασίας τῆς. Ἀν δεν ελκύουν τὴν προσοχὴ μας οἱ τρεῖς παρονομασίες που ἐντοπίζουμε («κατηξίωται» - «ἀξίωσον», «ἀποπέμπεται» - «πέμπεται», «εὐαγγέλια» - «ἀπαγγέλλει»), δεν γίνεται να μὴν προκαλέσουν τὸν θαυμασμό μας ἀπὸ τὴν μὴ μεριά οἱ μεταφορὲς τῆς ἐνθερμῆς δακρύρροιας («Τὰ τῆς Μαρίας δάκρυα-θερμῶς») – ἐντὸς τῆς ὁποίας βρίσκεται καὶ τὸ σχῆμα λιτότητας «οὐ μάτην» – καὶ τῶν γήινων σκέψεων

¹⁵⁸ Παρεμπιπτόντως, δεν εἶναι ἡ πρώτη φορά που ο Λέων παρασύρεται ἀπὸ το υποτιμητικὸ για τὸ γυναικεῖο φύλο ρεῦμα τῆς ἐποχῆς του· βλ. σχετικά Antonopoulou (2017) 218.

¹⁵⁹ Πβ. Τσερεβελάκη (2018) 44 (σημ. 27). Ἡ ἀποψὴ μου αὐτὴ ερεῖδεται στὴν 20ῃ Ομιλίᾳ του ἁγίου Γρηγορίου του Παλαμά (*Εἰς τὸ κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ὄγδοον*) ὅπου διαβάζουμε τα ἐξῆς: «ἐπειδὴ γὰρ, φησὶν, ἡ σὴ διάνοια τοῦ ὕψους οὐχ ἦψατο τοῦ κατ' ἐμὲ μυστηρίου, ὅτι Θεὸς ὢν, ἐν σώματι νῦν ὀρῶμαι διὰ σέ, καὶ τούτῳ νῦν μάλιστα θεοοιδεῖ, διὰ τοῦτο, μὴ μου ἄπτου» [Χρήστου (1985a) 586.9-12].

¹⁶⁰ Βλ. Χρήστου (1985a) 586.18-22 για τὸ διασαφητικὸ αὐτὸ χωρίο τῆς μόλις παραπεμφθείσης παλαμικῆς Ομιλίας.

(«πρόσγεια φρονεῖ»)¹⁶¹ της Μαρίας της Μαγδαληνής, από την άλλη η διά του «ιδού» έμμεση σύνδεση με το Ζ' έωθινόν, το οποίο μόλις προηγήθηκε και στο οποίο επίσης πρωταγωνιστεί η Μαρία.

¹⁶¹ Καλλιτεχνικά ο υμνογράφος αποτυπώνει με τη συγκεκριμένη μεταφορά την, παρούσα στη βιβλική αφήγηση, αρχική πεποίθηση της Μαρίας πως συνομιλεί με κάποιον κηπουρό («Έκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστίν»)· ο μεν κηπουρός ασχολείται συνεχώς με τη γη, ο δε λογισμός της Μαρίας παραμένει προσγειωμένος και, ως εκ τούτου, αδυνατεί να συλλάβει το αναστάσιμο θαύμα.

Θ' έωθινόν

Ὡς ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων | οὔσης ὀνίας σαββάτου || ἐφίστασαι τοῖς φίλοις,
Χριστέ, || καὶ θαύματι θαῦμα βεβαιοῖς,¹⁶² || τῇ κεκλεισμένη εἰσόδῳ τῶν θυρῶν || τὴν
ἐκ νεκρῶν σου ἀνάστασιν· || ἀλλ' ἔπλησας χαρᾶς τοὺς μαθητὰς,¹⁶³ || καὶ πνεύματος
ἁγίου μετέδωκας αὐτοῖς, || καὶ ἐξουσίαν ἔνειμας | ἀφέσεως ἁμαρτιῶν, || καὶ τὸν
Θωμᾶν οὐ κατέλιπες || τῷ τῆς ἀπιστίας | καταβαπτίζεσθαι κλύδωνι.¹⁶⁴ || διὸ
παράσχου καὶ ἡμῖν | γνῶσιν ἀληθῆ || καὶ ἄφεσιν πταισμάτων, | εὖσπλαγχνε κύριε.

Απόδοση

Σαν στα έσχατα τα χρόνια εμφανίζεσαι, Χριστέ, σαββατόβραδο στους φίλους, και το θαύμα με θαύμα επικυρώνεις, την απ' τον Άδη Άνοδό σου με την από κλειστή πόρτα είσοδο. Και γέμισες χαρά τους μαθητές, κι Άγιο Πνεύμα τους μετέδωσες, και να συγχωρούν αμαρτίες εξουσιοδότησες, και τον Θωμά δεν παράτησες στα κύματα της

¹⁶² Στην ελληνική γραμματεία η αναφορά σε διαδοχικά θαυμαστά γεγονότα διά της επανάληψης της λέξης "θαύμα" σε διαφορετικές πτώσεις – και η παρευθής επεξηγηματική παρουσίαση του περιεχομένου των γεγονότων αυτών (βλ. εδώ «τῇ κεκλεισμένη-ἀνάστασιν») – αποτελεί αρκετά συχνό φαινόμενο· για παράδειγμα, ο ίδιος ο Λέων στην 41η και με θέμα *τὴν ἐπάνοδον τοῦ τιμίου λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* Ομιλία του γράφει «**θαῦμα ἐν θαύμασι γίνεται**» [Antonopoulou (2008) 582.240]. Εν τούτοις, η, παρούσα στο *έωθινόν*, επιβεβαίωση ενός θαύματος από ένα άλλο διά της ρηθείσης επανάληψης είναι, αναμφισβήτητα, κάτι ασυνήθιστο.

¹⁶³ Το ίδιο ακριβώς ρήμα (άρα και παρόμοιο, μεταφορικό πάντως, σχήμα λόγου), στον ίδιο χρόνο και το ίδιο πρόσωπο, με (νοηματικῶς) ἴδιο ἄμεσο αντικείμενο ἀλλά ἄλλο ἔμμεσο χρησιμοποιεῖ και ο Κωνσταντίνος Ζ' στο Θ' *έξαποστειλάριό* του («Συγκεκλεισμένων, δέσποτα, τῶν θυρῶν»), στη φράση «**τοὺς ἀποστόλους ἔπλησας πνεύματος παναγίου**» [Christ & Pararikas (1871) 111.58 και Follieri (1962) 558].

¹⁶⁴ Διαχρονικά πολυαγαπημένη από τους ελληνόφωνους συγγραφείς είναι η μεταφορική πρόσληψη του φόβου του θαλάσσιου πνιγμού στην υπηρεσία της ολέθριας εμβύθισης του ανθρώπου στην αμαρτία· ο ίδιος ο Λέων, παραδείγματος χάριν, στην 21η και με θέμα τον ἅγιο Νικόλαο Ομιλία του γράφει «τῆς μὲν (ενν. νόσου πικρᾶς) **καταβαπτίζειν** φιλονεικούσης καθάπερ **κλύδωνος** τὸν λογισμόν» [Antonopoulou (2008) 296.456-7]. Πηγή του, ωστόσο, για την περί ης η παραπομπή φράση του Θ' *έωθινοῦ* ἦταν, πιθανότατα, το πρώτο τροπάριο της έκτης ωδῆς του αδόμενου κατά τον Ὁρθρο της Κυριακῆς του Αντίπασχα/Θωμά Κανόνα του Ἰωάννη του Δαμασκηνού, το οποίο ἔχει ως εξής: «**Τὸν Θωμᾶν οὐ κατέλιπες βαπτιζόμενον**, δέσποτα, βυθῷ **ἀπιστίας**, παλάμας προτεινάς εἰς ἔρευναν» [Christ & Pararikas (1871) 224.68-70 και Follieri (1963) 212].

απιστίας να βουλιάζει. Γι' αυτό δώρισε και σ' εμάς τεκμηριωμένη γνώση και παραγραφή πταισμάτων, μεγαλόκαρδε Ηγεμόνα.

Κατὰ Ἰωάννην 20.19-31

Οὔσης οὖν **ὀψίας** τῆ ἡμέρα ἐκείνη τῆ μιᾷ **σαββάτων** καὶ **τῶν θυρῶν κεκλεισμένων** ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ **ἔστη** εἰς τὸ μέσον καὶ λέγει αὐτοῖς· εἰρήνη ὑμῖν. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῖς. **Ἐχάρησαν** οὖν **οἱ μαθηταὶ** ἰδόντες τὸν κύριον. Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς **πάλιν**· εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέν με ὁ πατήρ, καὶ γὰρ πέμπω ὑμᾶς. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησεν καὶ λέγει αὐτοῖς· λάβετε **πνεῦμα ἅγιον**· ἂν τινων **ἀφῆτε** τὰς **ἁμαρτίας ἀφέωνται** αὐτοῖς, ἂν τινων κρατῆτε κεκράτηνται. **Θωμᾶς** δὲ εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν Ἰησοῦς. Ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταί· ἐώρακαμεν τὸν κύριον. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων καὶ βάλω μου τὴν χεῖρα εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω. Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ **πάλιν** ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ **Θωμᾶς** μετ' αὐτῶν. Ἐρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων καὶ **ἔστη** εἰς τὸ μέσον καὶ εἶπεν· εἰρήνη ὑμῖν. Εἶτα λέγει τῷ **Θωμᾷ**· φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου καὶ βάλε εἰς τὴν πλευρὰν μου, καὶ μὴ γίνου **ἄπιστος** ἀλλὰ πιστός. Ἀπεκρίθη **Θωμᾶς** καὶ εἶπεν αὐτῷ· ὁ **κύριός** μου καὶ ὁ θεός μου. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ὅτι ἐώρακάς με **πεπίστευκας**; **Μακάριοι** οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστιν γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ· ταῦτα δὲ **γέγραπται** ἵνα πιστεύσητε ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ **χριστὸς** ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

Σχολιασμός

Ἡ ἐκ μέρους τοῦ ποιητῆ (απαρατήρητη ἕως σήμερα μα ξεκάθαρη) παρανόηση τοῦ ευαγγελικοῦ χρονικοῦ πλαισίου τῆς πρώτης ἀπὸ τις δύο ξαφνικῆς – καὶ γι' αὐτὸ ομοιάζουσες στον ἐσχάτο καιρὸ τῆς Κρίσης («Ὡς ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων») –¹⁶⁵

¹⁶⁵ Βλ. καὶ Τσερεβελάκη (2018) 46 (σημ. 30).

εμφανίσεις του αναστημένου Θεανθρώπου στους αγαπημένους τους μαθητές («ἐφίστασαι τοῖς φίλοις, Χριστέ») δεν επισκιάζει την ποιητική αξία του ύμνου. Με πιο σαφή λόγια, το ότι ο υμνογράφος θεωρεί πως η αναφερθείσα εμφάνιση έλαβε χώρα ημέρα Σάββατο («οὔσης ὀψίας σαββάτου») αντί για το δειλινό της Κυριακής που η ευαγγελική περικοπή ρητά δηλώνει («Οὔσης οὖν ὀψίας τῆ ἡμέρα ἐκείνη τῆ μιᾶ σαββάτων») σύντομα περνάει στη λήθη του ακροατή ή/και αναγνώστη, αν ο τελευταίος επικεντρώσει την προσοχή του στις επόμενες ποιητικές τεχνικές με τις οποίες αποτυπώνεται παραστατικά και ευφυώς η έκπληξη των μαθητών μπροστά στο απροσδόκητο συμβάν. Ποιες είναι αυτές; Από τη μια μεριά, η χρήση διαδοχικών λέξεων κάποιες συλλαβές των οποίων είναι κοινές («ἐφίστασαι τοῖς φίλοις, Χριστέ, καὶ θαύματι θαῦμα βεβαιοῖς»), με αποτέλεσμα να προκύπτει η εντύπωση ή/και το άκουσμα ενός είδους τραυλισμού του ποιητή, οφειλόμενου στην επιθυμία του να συμμετάσχει στην προσπάθεια των σαστισμένων μαθητών να ψελίσουν και την αδυναμία τους να εκστομίσουν κάποια λέξη. Από την άλλη, το σχήμα της υπαλλαγής που συναντούμε στη φράση «τῆ κεκλεισμένη εἰσόδῳ τῶν θυρῶν»¹⁶⁶ και τονίζει επίσης γλαφυρά τον παραπάνω αποσυντονισμό τους.

Ένα ακόμη ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του παρόντος *έωθινοῦ* είναι η αισιοδοξία που εκλύεται από δύο σημεία του. Το πρώτο βρίσκεται στην πρόταση «ἀλλ' ἔπλησας χαρᾶς τοὺς μαθητὰς», όπου η χρήση του ρήματος "πίμπλημι" μεγεθύνει τη μαθητική χαρά της βιβλικής αφήγησης («Ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν κύριον»). Το δεύτερο, λιγότερο εμφανές, εντοπίζεται στην πρόταση «καὶ ἐξουσίαν ἔνειμας ἀφέσεως ἁμαρτιῶν» και σχετίζεται με την επιλογή του ποιητή να προβάλλει μεν τη λυτρωτική συγχώρηση των αμαρτιῶν που οι μαθητές (και οι, διάδοχοί τους, ιερεῖς διὰ του μυστηρίου της Εξομολόγησης) δύνανται στο εξής να παρέχουν, αλλά να αποσιωπήσει την, παρούσα στο ευαγγελικό ανάγνωσμα, απαισιόδοξη εκ μέρους τους δυνατότητα παρακράτησης των ανθρώπινων παραπτωμάτων («ἂν τινῶν ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας ἀφέωνται αὐτοῖς, ἂν τινῶν κρατῆτε κεκράτηνται»).

¹⁶⁶ Αντί για «τῆ εἰσόδῳ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων». βλ. και ό.π. σ. 47 (σημ. 33) για το τελευταίο.

Γ' έωθινόν

Μετὰ τὴν εἰς ἄδου κάθοδον || καὶ τὴν **ἐκ νεκρῶν** ἀνάστασιν || ἄθυμοῦντες, ὡς εἰκὸς, || ἐπὶ τῷ χωρισμῷ σου, Χριστέ, **οἱ μαθηταὶ**¹⁶⁷ || πρὸς ἐργασίαν ἐτράπησαν· || καὶ **πάλιν** **πλοῖα** καὶ **δίκτυα**, || καὶ ἄγρα οὐδαμοῦ.¹⁶⁸ || ἀλλὰ σὺ, σῶτερ, **ἐμφανισθεῖς**, || ὡς δεσπότης πάντων, || **δεξιοῖς τὰ δίκτυα** | κελεύεις **βαλεῖν**· || καὶ ἦν ὁ **λόγος** ἔργον **εὐθύς**, || **καὶ πλῆθος τῶν ἰχθύων** πολὺ¹⁶⁹ || καὶ δεῖπνον ξένον¹⁷⁰ | ἔτοιμον ἐν **γῆ**· || οὗ μετασχόντων τότε σου **τῶν μαθητῶν** || καὶ ἡμᾶς νῦν νοητῶς καταξίωσον ἐντροφεῖσαι, || φιλάνθρωπε **κύριε**.

¹⁶⁷ Η πανηγυρική επιστροφή του Χριστού από τον Κάτω Κόσμο ή η θλίψη για τον αποχωρισμό κάποιου αγαπημένου προσώπου δεν είναι, φυσικά, καταστάσεις και ιδέες πρωτοφανείς, όσο κι αν απουσιάζουν από τη βασική, βιβλική, πηγή του Λέοντος στη συγκεκριμένη περίπτωση. Εν τούτοις, η κάθε λέξη σε συνδυασμό με τον γραμματικό τύπο, τη σειρά και το περιβάλλον όπου ο Σοφός αυτοκράτορας την τοποθετεί τόσο στο παρόν *έωθινόν* όσο και στα υπόλοιπα, αποδεικνύουν την εκ μέρους του δημιουργική αφομοίωση των ποικίλων του αναγνωσμάτων. Χωρίς γλωσσικές και ποιητικές ακρότητες κατορθώνει να μην επαναλαμβάνει, παρά μόνο να επαναλαμβάνεται. Εδώ, έρχεται ο Αντώνιος, αρχιεπίσκοπος Λαρίσης, να συνεχίσει τις λεξιλογικές του επιλογές, υποστηρίζοντας στον 7ο Δεσποτικό λόγο του (*εἰς τὴν θεῖαν Ανάληψιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*) πως οι μαθητές μπροστά στο θαύμα της Ανάληψης, ενθυμούμενοι την υπόσχεση του Ιησού ότι δεν θα τους αφήσει στην ορφάνια, *τῆς μὲν ἐπὶ τῷ χωρισμῷ ἀθυμίας ἀπηλλάττοντο* [Ψευτογκᾶς (2002) 244.6].

¹⁶⁸ Το ουσιαστικό "ἄγρα" χρησιμοποιεί και ο Κωνσταντῖνος Ζ' στο αντίστοιχο (*Γ'*) *έξαποστειλάριό* του («Τιβεριάδος θάλασσα») [Christ & Paranikas (1871) 111.66 και Follieri (1963) 141], ενώ ολόκληρο το «ἄγρα οὐδαμοῦ» ανεστραμμένο («*οὐδαμοῦ ἄγρα*») [Wirth (2000) 153.33] μαρτυρεῖται από τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης στον, κατηγορητικό, 9ο λόγο του.

¹⁶⁹ Δεν είναι τυχαίο το ότι ο Λέων επιλέγει προηγουμένως τη φράση «**καὶ πάλιν** πλοῖα καὶ δίκτυα, καὶ ἄγρα οὐδαμοῦ» και τώρα την «**καὶ πλῆθος τῶν ἰχθύων πολὺ**». Αντιλαμβάνεται και υπαινίσσεται την ομοιότητα της εδώ εμφάνισης του αναστημένου Ιησού με εκείνη των *απαρχῶν* της διαδακτικής του δράσης κατά την οποία συνάντησε τους μέλλοντες πρώτους μαθητές του στο ίδιο σκηνικό (της λίμνης της Γαλιλαίας) και πραγματοποίησε το ίδιο θαύμα (της αλίευσης υπερφυσικής ποσότητας ψαριών). Σε εκείνο, μάλιστα, το βιβλικό χωρίο παρατηρούμε ότι το λεξιλόγιο του ευαγγελιστή Λουκά σε κάποια σημεία («*εἰς ἄγραν*», «*πλῆθος ἰχθύων πολὺ*», «*ἐπὶ τῇ ἄγρα*») [Nestle *et al.* (2012) 196.4, 197.6, 9] είναι ίδιο με αυτό που ο αυτοκράτορας επρόκειτο να χρησιμοποιήσει στο *έωθινόν* του.

¹⁷⁰ «*Ἴδου Θεοῦ τράπεζα καὶ δεῖπνον ξένον· ψυχῆ, λαβέ, τράφηθι τὴν σωτηρίαν*» [Martini (1900) 146] αναφέρει στο 116ο ποίημά του (*Εἰς τὸ "λάβετε, φάγετε"*) ο Μανουήλ Φιλής.

Απόδοση

Μετά την κάθοδο στον Άδη και την Άνοδο από εκεί, απελπισμένοι – φυσικά – οι μαθητές λόγω, Χριστέ, της απουσίας σου στράφηκαν στη δουλειά. Κι άντε πάλι πλοία και δίχτυα και πουθενά ψαριά. Αλλ’ όταν, Σωτήρα, εμφανίστηκες εσύ, διατάξεις, ως Παντοκράτορας, να ρίξουν τα δίχτυα δεξιά. Κι έγινε ο λόγος πράξη πάραυτα, κι ήταν πολυπληθής ψαριά κι έτοιμο στη στεριά παράξενο πρωινό.¹⁷¹ Αυτό, στο οποίο οι μαθητές σου πήραν τότε μέρος, αξίωσε τώρα κι εμάς ν’ απολαύσουμε πλατωνικά, Κυβερνήτη και Φίλε μας.

Κατὰ Ἰωάννην 21.1-14

Μετὰ ταῦτα ἐφάνερωσεν ἑαυτὸν **πάλιν** ὁ Ἰησοῦς **τοῖς μαθηταῖς** ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος· ἐφάνερωσεν δὲ οὕτως. Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανὰ τῆς Γαλιλαίας καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο. Λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος· ὑπάγω ἀλιεύειν. Λέγουσιν αὐτῷ· ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. Ἐξῆλθον καὶ ἐνέβησαν εἰς τὸ **πλοῖον εὐθύς**,¹⁷² **καὶ** ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν **οὐδέν**. Πρωῖας δὲ ἤδη γενομένης ἔστη Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν, οὐ μέντοι ἤδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστίν. Λέγει οὖν

¹⁷¹ Όλοι οι μέχρι σήμερα μεταφραστές του *Ι' έωθινού* εκλαμβάνουν, εσφαλμένα, το «δεῖπνον» ως βραδινό γεύμα αντί για πρωινό. Η ορθότητα της δικής μου απόδοσης επιβεβαιώνεται από τα εντός του ευαγγελικού αναγνώσματος ευρισκόμενα λόγια του Χριστού προς τους μαθητές του («δεῦτε ἀριστήσατε»· βλ. και LSJ⁹ (1940) για το λήμμα "δεῖπνον". Σημειωτέον, επίσης, ότι ο υμνογράφος χαρακτηρίζει «ξένον» το περί ου ο λόγος γεύμα, που ο Ιησούς – χωρίς να διαθέτει εκ των προτέρων τα προσφερόμενα εδώδιμα («ὄψάριον καὶ ἄρτον») – ετοίμασε στην ακτή για τους μαθητές του, λόγω ακριβώς της θαυμαστής και υπέρλογης αυτής προετοιμασίας του.

¹⁷² Το γεγονός ότι ο Λέων επανειλημμένως – βλ. π.χ. τις σσ. 45-6, 53 της παρούσης εργασίας – χρησιμοποιεί άκλιτα και κλιτά μέρη του λόγου της εκάστοτε ευαγγελικής περικοπής σε διαφορετική θέση στα *έωθινά* του – βλ. και στο παρόν *έωθινόν* αφενός την πρόθεση «Μετὰ» που συνοδεύει το «τὴν εἰς ἄδου κάθοδον καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν» αντί για το ευαγγελικό «ταῦτα» (που αφορά στις προηγούμενες, «τῶν θυρῶν κεκλεισμένων», εμφάνισεις του Κυρίου), αφετέρου το επίρρημα «πάλιν» που προσδιορίζει το «πλοῖα καὶ δίχτυα, καὶ ἄγρα οὐδαμοῦ» αντί για το «ἐφάνερωσεν ἑαυτὸν...ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς» – αυξάνει τις πιθανότητες να διάβαζε στο χειρόγραφο του και το επίρρημα «εὐθύς» [Nestle *et al.* (2012) 374.3 cum apparato critico] στο συγκεκριμένο σημείο του ευαγγελίου, ασχέτως με το εάν αυτός το αξιοποιεί για τη δημιουργία της άσχετης πρότασης «καὶ ἦν ὁ λόγος ἔργον εὐθύς».

αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· παιδιά, μή τι προσφάγιον ἔχετε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ· οὐ. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· **βάλετε** εἰς τὰ **δεξιὰ** μέρη τοῦ πλοίου **τὸ δίκτυον**, καὶ εὐρήσετε. Ἔβαλον οὖν, **καὶ** οὐκέτι αὐτὸ ἐλκύσαι ἴσχυον ἀπὸ τοῦ **πλήθους τῶν ἰχθύων**. Λέγει οὖν ὁ μαθητῆς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ· ὁ κύριός ἐστιν. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ κύριός ἐστιν τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, ἦν γὰρ γυμνός, καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον, οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς ἄλλ' ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων, σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων. Ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν **γῆν** βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον καὶ ἄρτον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν. Ἀνέβη οὖν Σίμων Πέτρος καὶ εἴλκυσε τὸ δίκτυον εἰς τὴν γῆν μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πενήκοντα τριῶν· καὶ τοσοῦτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· δεῦτε ἀριστήσατε. Οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα **τῶν μαθητῶν** ἐξετάσαι αὐτόν· σὺ τίς εἶ; Εἰδότες ὅτι ὁ **κύριός** ἐστιν. Ἔρχεται Ἰησοῦς καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως. Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐγερθεὶς **ἐκ νεκρῶν**.

Σχολιασμός

Σε ἀκόμη ἓνα, ἐγνωσμένης ἀξίας,¹⁷³ *ἔωθινὸν* τοῦ ο ποιητῆς προβάλλει τὸν εὐθραυστο συναισθηματικὸ κόσμον τοῦ μαθητικοῦ κύκλου τοῦ Μεσσία. Εἶναι, πραγματικά, ἀξιοθαύμαστη ἡ οξυδέρκειά του, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἰκανότητά του νὰ ἐρμηνεύει τις ἀνθρώπινες ἀντιδράσεις ὄχι τυπικά καὶ ἐξωτερικά ἀλλὰ ἀνάγοντάς τις στὴν ψυχικὴ διάσταση ποὺ τις περιτυλίγει. Τὸ εὐαγγέλιον παρουσιάζει ἀπλῶς τοὺς μαθητῆς νὰ ἐπιστρέφουν στὴν ἀλιεΐα («Ἦσαν ὁμοῦ-σὺν σοί»), προφανῶς γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν. Αὐτός, ὅμως, ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ στροφὴ τοὺς στὴν ἐργασία ἦταν ἓνας τρόπος ψυχικῆς ἐκτόνωσής τους, ἓνα, με ἄλλα λόγια, μέσο διοχέτευσης τῆς ἀφόρητης λύπης ποὺ τοὺς προξένησε ἡ φαινομενικὴ ἀπομάκρυνση τοῦ Δασκάλου ἀπὸ τὸ πλευρὸ τοὺς («ἀθυμοῦντες-ἐτράπησαν»).

Πρὶν προβῶ στὴν παράθεση τοῦ (πολύ) πλήθους τῶν σχημάτων λόγου ποὺ ἐντόπισα στους στίχους τοῦ ποιήματος, δὲν θὰ μπορούσα νὰ παραβλέψω τὸν ὁμορφὸ καὶ ἀρμονικὸ δεσμό με τὸν ὁποῖο ὁ ὑμνογράφος συνδέει τὴ βιβλικὴ ἀφήγησιν με τὴ

¹⁷³ Βλ. σ. 52 τῆς παρούσης ἐργασίας.

λειτουργική πραγματικότητα, το παρελθόν («τότε») με το παρόν («νῦν»). Ολοκληρώνοντας το τροπάριό του, και με αφορμή ένα από τα βασικά θέματα του τελευταίου («δειπνον ξένον»), παρακαλεί εξ ονόματος όλων των πιστών τον Κύριο να χαρίσει και σε αυτούς, έστω και νοερά, την απολαυστική τροφή που πρόσφερε στους μαθητές στην όχθη της λίμνης της Γαλιλαίας («οὔ μετασχόντων-κύριε»).¹⁷⁴

Να σταθεί κάποιος στα ομοιοτέλευτα των «ἐμφανισθεῖς» και «εὐθύς» απ' τη μια μεριά, και των «πολὺ» και «γῆ» από την άλλη; Στο ετυμολογικό σχήμα των «ἐργασίαν» και «ἔργον»; Στη συνεκδοχή «πλοῖα καὶ δίκτυα», που παραστατικά αναδεικνύει τα στην αλιεία συχνότατα χρησιμοποιούμενα – και, ως εκ τούτου, μαζί με το προηγούμεν «πάλιν» επιτονίζοντα την επαγγελματική επαναδραστηριοποίηση των μαθητῶν – ὄργανα αντί για την ενέργεια του ψαρέματος αυτήν καθ' εαυτήν; Στο "από κοινού" σχήμα των προτάσεων «καὶ πλῆθος τῶν ἰχθύων πολὺ καὶ δεῖπνον ξένον ἕτοιμον ἐν γῆ», το οποίο οικοδομεῖται από την ανώδυνη για το νόημά τους και ευεργετική για την ποιητικότητά τους απουσία του ρήματος της ακριβῶς προηγούμενης πρότασης («καὶ ἦν ὁ λόγος ἔργον εὐθύς»), και του οποίου η ελλειπτικότητα διακοσμεί μινιμαλιστικά τον ὕμνο, απορρίπτοντας κάθε τι περιττό και διατηρώντας την ουσία των γεγονότων; Ἡ, τέλος, στην εμφατική αναστροφή της γενικής κτητικής «σου»¹⁷⁵ και την τοποθέτησή της προ αντί για μετά τη λέξη «τῶν μαθητῶν»;¹⁷⁶

¹⁷⁴ Βλ. και σ. 29 της παρούσης εργασίας.

¹⁷⁵ Η συγκεκριμένη πτώση του συγκεκριμένου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας – και με την ίδια συντακτική λειτουργία – χρησιμοποιείται προς σχηματισμό αναστροφῶν και στα *ἑωθινὰ Γ', Δ', Ε'* (εις τριπλῶν), *Η'* και *Θ'* (στα *Β'* και *ΣΤ'* τον ίδιο ρόλο παίζει ο τύπος «αὐτῶν»).

¹⁷⁶ Βλ. και σ. 28 της παρούσης εργασίας.

ΙΑ' έωθινόν

Φανερών έαυτόν | τοίς μαθηταίς ό σωτήρ || μετά την άνάστασιν¹⁷⁷ || Σίμωνι δέδωκε | την τών προβάτων νομήν, || εις άγάπης άντέκτισιν || την τοῦ ποιμαίνειν φροντίδα αιτών.¹⁷⁸ || διό και έλεγεν· | ει φιλείς με, Πέτρε, || ποιμαίνε τὰ άρνία μου, | ποιμαίνε τὰ πρόβατά μου.¹⁷⁹ || ό δέ ευθέως ένδεικνύμενος τó φιλόστοργον || περι τοῦ άλλου μαθητοῦ έπυνθάνετο.¹⁸⁰ || ὦν ταίς πρεσβείαις, Χριστέ, την ποιμνην σου διαφύλαττε || έκ λύκων λυμαινομένων αυτήν.

¹⁷⁷ Το χρονικό υπόβαθρο του συγκεκριμένου βιβλικού περιστατικού τονίζει με παρόμοιο τρόπο και ο Κωνσταντίνος Ζ' στο αντίστοιχο (ΙΑ') έξαποστειλάριό του («Μετά την θείαν έγερσιν») [Christ & Paraniakas (1871) 111.71 και Follieri (1961) 410].

¹⁷⁸ Με αφορμή την ερμηνεία που ο Λέων δίνει για τα ευαγγελικά γεγονότα (το ότι ο Χριστός ζητά από τον Πέτρο να γίνει ποιμενάρχης αποτελεί την επιβράβευση της αγάπης του μαθητή προς τον Δάσκαλο) ο Αθανάσιος Α', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, στην 61η και με αποδέκτη τόν *αυτοκράτορα* επιστολή του προβληματίζεται λέγοντας με ταπεινώση «ει δέ γε μη έδεδούκειν έπιμνησθῆναι καθαπτομένης κάμου άποφάσεως, έξέρρηξα άν και ά η άυτοαλήθεια άπεφῆνατο, σὺν οίς έννοῶν και τó ει φιλείς με, ποιμαίνέ μου τὰ πρόβατα, Πέτρω και ταῦτα λεχθέν· περαιτέρω βαίνειν ίλιγγιῶ, και τίς ό ισχύσων εις άντέκτισιν την ποιμαντικήν έπιδείξασθαι τοῦ φίλτρου τοῦ πρὸς Χριστόν» [Talbot (1975) 140.28-32].

¹⁷⁹ Το σχήμα της επαναφοράς, το οποίο προκύπτει από την αντικατάσταση του ευαγγελικού «βόσκει τὰ άρνία μου» με το «ποιμαίνε τὰ άρνία μου» [Holl (1915) 17.18], πρώτος χρησιμοποιεί ο Επιφάνιος, επίσκοπος Κωνσταντίας Κύπρου, στο *Πανάριον* («ποιμαίνε τὰ άρνία μου και ποιμαίνε τὰ πρόβατά μου») [Holl (1922) 373.14-5].

¹⁸⁰ Η ερμηνεία που ο Λέων δίνει – και με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνει την αρμονική σύνδεση δύο φαινομενικά άσχετων [θύμα αυτής της φαινομενικότητας πέφτει και ο Ζήσης (2018) 72] πτυχών του εωθινού ευαγγελίου – για τη σχετική με τον Ιωάννη, ευρισκόμενη στο ευαγγέλιο, ερώτηση του Πέτρου «κύριε, οὔτος δέ τί» (το ότι ο δεύτερος ενδιαφέρεται για τον πρώτο αποδεικνύει τη φιλοστοργία του) δεν θεωρώ ότι προβάλλει την αγάπη του Πρωτοκορυφαίου για τον Θεολόγο συμμαθητή του – πβ. Τσερεβελάκη (2018) 51 (σημ. 41) – αλλά την αμεσότητα της ανάδειξής του σε άξιο ποιμένα. Γιατί η φιλοστοργία συγκαταλέγεται στα βασικά χαρακτηριστικά του τελευταίου από τον ίδιο τον οδοδείκτη (και) της παραπάνω λεόντειας άποψης, που δεν είναι άλλος από τον (ίσως ψευδο-) Ιωάννη Χρυσόστομο στην Ομιλία του *Είς τó άποστολικόν ρήτόν τó λέγον· Τοῦτο δέ γινώσκετε, ὅτι έν έσχάταις ήμέραις έσσονται καιροί χαλεποί*: «Ο οὔν Πέτρος ό κορυφαίος τοῦ χοροῦ, τó στόμα τών άποστόλων άπάντων, ή κεφαλή τῆς φατρίας εκείνης, ό τῆς οίκουμένης άπάσης προστάτης, ό θεμέλιος τῆς Έκκλησίας, ό θερμός έραστής τοῦ Χριστοῦ· Πέτρε, γάρ, φησί, φιλείς με πλεῖον τούτων; Διά τοῦτο λέγω τὰ εγκώμια, ίνα μάθητε ότι ὄντως φιλεῖ τόν Χριστόν· τοῦ γάρ εις τόν Δεσπότην φίλτρου ή κηδεμονία τών δούλων τεκμήριόν έστι μέγιστον. Και οὐκ έγώ ταῦτα λέγω, άλλ' αυτός ό φιλούμενος Δεσπότης· Ει φιλείς με, φησί, ποιμαίνε τὰ πρόβατά μου. Ίδωμεν οὔν ὄντως ει ποιμένος έχει

Απόδοση

Αυτοπροσώπως εμφανίζεται ο Σωτήρας στους μαθητές μετά την Ανάσταση, κι έχει κληροδοτήσει στον Σίμωνα το βοσκοτόπι των προβάτων,¹⁸¹ ζητώντας – σε ανταμοιβή της αγάπης – της διαποίμανσης τη μέριμνα. Γι' αυτό και έλεγε ‘‘αν μ' αγαπάς, Πέτρε, πρόσεχε τα αρνάκια μου, πρόσεχε τα πρόβατά μου’’. Αποδεικνύοντας εκείνος παρευθύς τη στοργικότητα, για τον άλλο μαθητή ρωτούσε. Με τη μεσολάβησή τους προστάτευε, Χριστέ, το κοπάδι σου απ' τους λύκους που το αποδεκατίζουν.

Κατὰ Ἰωάννην 21.15-25

Ἵτε οὖν ἠρίστησαν λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς.¹⁸² Σίμων Ἰωάννου, ἀγαπᾶς με πλέον τούτων; Λέγει αὐτῷ· ναὶ κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ· βόσκει τὰ ἀρνία μου. Λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον· Σίμων Ἰωάννου, ἀγαπᾶς με; Λέγει αὐτῷ· ναὶ κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ· ποιμαίνε τὰ πρόβατά μου. Λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον· Σίμων Ἰωάννου, φιλεῖς με; Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον· φιλεῖς με; Καὶ λέγει αὐτῷ· κύριε, πάντα σὺ οἶδας, σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· βόσκει τὰ πρόβατά μου. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννουες σεαυτὸν καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσης, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει καὶ οἶσει ὅπου οὐ θέλεις. Τοῦτο δὲ εἶπεν σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν θεόν. Καὶ τοῦτο εἰπὼν λέγει αὐτῷ· ἀκολούθει μοι. Ἐπιστραφεὶς δὲ¹⁸³ ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ

προστασίαν, εἰ ὄντως κηδεμονίαν, εἰ ὄντως φιλεῖ τὰ πρόβατα, εἰ ὄντως φιλόστοργός ἐστι περὶ τὴν ποιμνὴν, ἵνα καταμάθωμεν ὅτι καὶ τὸν ποιμένα φιλεῖ· τοῦτο γὰρ ἐκείνου σημεῖον ἔφησεν εἶναι» (PG τ. 56 275.5-19).

¹⁸¹ Εἴαν ἡ "νομή" εἶχε τὴν ἐννοία τῆς βόσκησης – ὅπως θεώρησαν ὅλοι οἱ μέχρι σήμερα μεταφραστὲς τοῦ ποιήματος – θα ἦταν περιττὴ ἡ φράση «τὴν τοῦ ποιμαίνειν φροντίδα αἰτῶν» που ἐπεται.

¹⁸² Ἐχοντας ὡς βάση τὴν ἐναρκτήρια πρόταση τοῦ παρόντος (21ου) κεφαλαίου τοῦ *Κατὰ Ἰωάννην* εὐαγγελίου («**Μετὰ** ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος») [Nestle *et al.* (2012) 374.1] ὁ Λέων ξεκινᾷ τὸν ὕμνο του με τὴν φράση «Φανερῶν ἑαυτὸν τοῖς μαθηταῖς ὁ σωτὴρ μετὰ τὴν ἀνάστασιν». Για τὸν διαφορετικὸ ρόλο που ἡ πρόθεση «μετὰ» παίζει σε εὐαγγελικὸ κείμενο καὶ ἐωθινὸν ἀντίστοιχα βλ. σημ. 172 τῆς παρουσίας ἐργασίας.

¹⁸³ Βλ. Nestle *et al.* (2012) 377.20 cum apparato critico· "κατ' ἀναλογία" με τὴν ἐπιλογή του Λέοντος νὰ ἀλλάξει γι' ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ σειρά καὶ τὸν ρόλο τῶν εὐαγγελικῶν λέξεων καὶ νὰ γράψει στὸ ποίημά του «ὁ δὲ...».

ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στήθος αὐτοῦ καὶ εἶπεν· κύριε, τίς ἐστὶν ὁ παραδιδούς σε; Τοῦτον οὖν ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ· κύριε, οὗτος δὲ τί; Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; Σύ μοι ἀκολούθει. Ἐξῆλθεν οὖν οὗτος ὁ λόγος εἰς τοὺς ἀδελφούς ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· οὐκ εἶπεν δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει ἀλλ'· ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων καὶ ὁ γράψας ταῦτα, καὶ οἶδαμεν ὅτι ἀληθὴς αὐτοῦ ἡ μαρτυρία ἐστίν. Ἔστιν δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕνα, οὐδ' αὐτὸν οἴμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία.

Σχολιασμός

Στο πρώτο μισό του ποιήματος παρατηρούμε για μια ακόμη φορά στο σώμα των *ἑωθινῶν*¹⁸⁴ την ἐξή του υμνογράφου να προσδίδει ρυθμικότητα στα πονήματά του (και) μέσω της επιλογῆς ὄχι μόνο, ενδοκειμενικά κοντινῶν συνήθως, παρόμοιων ακουστικά λέξεων,¹⁸⁵ ἀλλὰ και οξύτων τύπων με ηχητικά ολόδια κατάληξη, που δεν πληροῦν, ωστόσο, πάντα τις προϋποθέσεις του ομοιοτέλετου σχήματος λόγου («Φανερῶν ἑαυτὸν...αἰτῶν»). Θαυμάζουμε, ἐπίσης, τον τρόπο με τον οποίο στο κέντρο δύο δομικά ὁμοίων υπερβατῶν («τὴν τῶν προβάτων νομὴν» - «τὴν τοῦ ποιμαίνειν φροντίδα») κρύβεται ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολὴ «ποιμαίνετε τὰ πρόβατά μου», προοικονομώντας τη, λίγο παρακάτω, μεγαλειώδη ἐμφάνισή της («ποιμαίνετε τὰ ἄρνια μου, ποιμαίνετε τὰ πρόβατά μου»).

Στο δεύτερο μισό ἐλκύουν τὴν προσοχή μας οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι τοῦ ὕμνου («ᾧ ταῖς πρεσβείαις-αὐτήν»). Ὑπὸ το ἀκουσμα τῆς παρήχησης τοῦ γράμματος "λ" («διαφύλαττε...λύκων λυμαينوμένων») ὁ ποιητὴς ἐπεκτείνει τη, βγαλμένη ἀπὸ τὴν κτηνοτροφικὴ ζώή, βιβλικὴ ἀλληγορία («βόσκει τὰ ἄρνια μου», «ποιμαίνετε τὰ πρόβατά

¹⁸⁴ Αναφέρω ἐνδεικτικὰ παραδείγματα ἀπὸ κάθε *ἑωθινόν*: «αὐτὸν...οὐρανὸν...νεκρῶν (...ψυχῶν ἡμῶν)» στο *A'*, «(αὐτῶν...) αὐτὸν...νεκρῶν» στο *B'*, «νεκρῶν...σκληρόν» καὶ «αὐτῶν...νεκρῶν» στο *Γ'*, «(νεκρῶν...) ἰδὼν...ἑαυτὸν» στο *Δ'*, «(σοφῶν...) ὁμῶν...ἑαυτὸν (...παροικῶν...οἰκονομῶν)» στο *E'*, «διδούς...αὐτοὺς (...αὐτοὺς)» στο *ΣΤ'*, «μεθ' ὧν...δι' ὧν...Χριστόν» στο *Z'*, «φρονεῖ...γυνή» στο *H'*, «χαρᾶς...μαθητᾶς» στο *Θ'*, «σὺ» καὶ «δεξιῶς» με τὰ ομοιοτέλευτα «πολὸν...γῆ» καὶ «ἐμφανισθεῖς...εὐθὺς» ἀντίστοιχα στο *I'*.

¹⁸⁵ Βλ. π.χ. τὴ σημ. 146 καὶ τὴ σ. 52 τῆς παρουσίας ἐργασίας.

μου», «βόσκει τὰ πρόβατά μου») με τον, παγιωμένο στην εκκλησιαστική ορολογία, χαρακτηρισμό των αιρετικών σαν *λύκων* που καταστρέφουν την ορθόδοξη *ποίμνην*,¹⁸⁶ η διαφύλαξη της οποίας αφήνεται στα χέρια του Καλού Ποιμένα, Χριστού.

¹⁸⁶ Βλ. σσ. 20-2 της παρούσης εργασίας.

Επίλογος

Πρωτοποριακά εγκεφαλικός, επομένως, ο Λέων ως προς την αντιμετώπιση και διαχείριση του βιβλικού κειμένου, όπως επιβεβαιώνουν οι εκ μέρους του πολύπτυχη αξιοποίηση του λεξιλογίου και νοήματός του και αέναη διάθεση διακριτικής ερμηνείας του. Ευχάριστα ιδιαίτερος και εντυπωσιακά πολυποίκιλος, επίσης, ως προς τη χρήση εκφραστικών μέσων. Απλά απολαυστικός ως προς τις γλωσσικές του επιλογές. Με μια, χωρίς αμφιβολία, συνολικά ισορροπημένη ποιητική τεχνοτροπία, κάθε ψηφίδα της οποίας μοιάζει συνετά τοποθετημένη και συμβάλλει στη συγκρότηση μιας ποιητικής συλλογής με συνοχή και συνεκτικότητα.

Επιπλέον, το γεγονός ότι ο Λέων ενοφθαλμίζει επιτυχημένα και υποδειγματικά τα *έωθινά* με ιχνοστοιχεία της προγενέστερης αυτού εξηγητικής, ομιλητικής και υμνογραφικής παράδοσης, αποτελεί ατράνταχτο τεκμήριο τόσο της ευρύτατης παιδείας του όσο και της οξύτητας της συνθετικής σκέψης του.

Πηγές Λέοντος (πλην βιβλικών)	Έωθινά
Γρηγόριος Θεολόγος	<i>A'</i>
(ψευδο-) Γρηγόριος Νύσσης	<i>Γ'</i>
Επιφάνιος Κωνσταντίας	<i>IA'</i>
Θεοδώρητος Κύρου	<i>Γ'</i>
Ιωάννης Δαμασκηνός	<i>Θ'</i>
(ίσως ψευδο-) Ιωάννης Χρυσόστομος	<i>B', ΣΤ', IA'</i>
Ιωσήφ Στουδίτης	<i>Γ'</i>
Ρωμανός Μελωδός	<i>B', Γ', Δ'</i>

Από την πληθώρα, τώρα, αλλά και την ποικιλομορφία των μαρτυριών φράσεων των ένδεκα αναστάσιμων δοξαστικών από τους μεταγενέστερους, διαπιστώνουμε αφενός την ευρύτητα αφετέρου την ταχύτητα της διάδοσής τους. Οι τελευταίες συνεπικουρήθηκαν, αναντίλεκτα, όχι μονάχα από τη διαφήμιση που επέφερε η καθιέρωση των περί ων η παρούσα εργασία τροπαρίων στην ορθόδοξη ορθρινή λατρεία, αλλά και από την εκτίμηση της οποίας αυτά έχαιραν από την πρώτη στιγμή και συνεχίζουν να χαίρουν μέχρι και την έσχατη.

Μαρτυρίες Λέοντος	Έωθινά
Αθανάσιος Α΄	ΙΑ΄
Αντώνιος Λαρίσσης	Ι΄
(ψευδο-) Γεώργιος (Σ)Φραντζής	Ε΄
Γρηγόριος Παλαμάς	Α΄
Δημήτριος Χωματηνός	Η΄
Ευστάθιος Θεσσαλονίκης	Ι΄
Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός	Γ΄, Ε΄
Ιωάννης Κίναμος	Β΄
Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος	Γ΄, Δ΄, Θ΄, Ι΄, ΙΑ΄
Μακάριος Χρυσοκέφαλος	Α΄
Μανουήλ Φιλής	Ι΄
Μελέτιος Γαλησιώτης	Η΄
Νεόφυτος Έγκλειστος	Γ΄, Η΄

Όντως Σοφός, συνεπώς, ο πολυδιαβασμένος – και με τις δύο έννοιες – αυτοκράτορας. Και η σοφία του αυτή εξυψώνεται ακόμη περισσότερο αν αναλογιστούμε ότι κατόρθωσε να παραγάγει ένα τόσο αξιοπρεπές ποιητικό αποτέλεσμα παρά τις αυξημένες μέριμνες και ευθύνες του αυτοκρατορικού θρόνου, τις τρικυμίες και απογοητεύσεις της προσωπικής του ζωής, την εκπόνηση της ογκωδέστατης ως προς την ποσότητα μα και τη θεματική εργογραφίας του και, σε τελική ανάλυση, τον ούτε μισό αιώνα που διήρκεσε η επίγεια παρουσία του.

Βιβλιογραφία

Βραχυγραφίες

CFHB = *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*.

LBG = Trapp, E. (2001), *Lexikon zur byzantinischen Gräzität* (v. 1.4), Wien.

*LSJ*⁹ = Liddell, H.G. & Scott, R. (1940), *Greek-English Lexicon* (rev. Jones, H.S.), Oxford⁹.

PG = *Patrologiae cursus completus (series Graeca)*.

Πηγές

- Αθανάσιος Α΄ *Athanasii I patriarchae Constantinopolitani epistulae CXV ad imperatorem Andronicum II eiusque propinquos necnon officiales missae*, έκδ. Talbot, A.-M.M. (1975), *CFHB* 7, Washingtoniae, D.C.
- Ανθολογία Christ, W. & Paranikas, M. (1871), *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*, Lipsiae.
- Αντώνιος Λαρίσσης Ψευτογκᾶς, Β.Σ. (2002), *Ἀντωνίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσσης Λόγοι: Θεομητορικοί-Δεσποτικοί-Ἄγιολογικοί*, Θεσσαλονίκη.
- Γεώργιος (Σ)Φραντζής *Georgios Sphrantzes. Tà kath' éautòn kaì tina γεγονότα ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ (1401-1477) cum Pseudo-Phrantzes in appendice sive Macarii Melisseni Chronicon (1258-1481)*, έκδ. Grecu, V. (1966), *Scriptores Byzantini* V, București.
- Γρηγόριος Θεολόγος *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τὰ εὑρισκόμενα πάντα (t. secundus)*, έκδ. Migne, J.-P. (1858), *PG* 36, Paris.
- Γρηγόριος Νύσσης *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης τὰ εὑρισκόμενα πάντα (t. tertius)*, έκδ. Migne, J.-P. (1863), *PG* 46, Paris.
- Γρηγόριος Παλαμάς *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἅπαντα τὰ ἔργα (τ. 9 & 10)*, έκδ. Χρήστου, Π.Κ. (1985a & 1985b), *Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 72 & 76*, Θεσσαλονίκη.

- Δημήτριος Χωματηνός *Demetrii Chomateni Ponemata diaphora*, έκδ. Prinzing, G. (2002), *CFHB* 38, Berolini et Novi Eboraci.
- Επιφάνιος Κωνσταντίας *Eriphanius* (v. 1 & 2), έκδ. Holl, K. (1915 & 1922), *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte* 25 & 31, Leipzig.
- Ευστάθιος Θεσσαλονίκης *Eustathii Thessalonicensis Opera minora: magnam partem inedita*, έκδ. Wirth, P. (2000), *CFHB* 32, Berolini et Novi Eboraci.
- Θεοδώρητος Κύρου *Θεοδώρητου ἐπισκόπου Κύρου ἅπαντα* (t. quartus), έκδ. Schulze, J.L. (1864), *PG* 83, Paris.
- Θεοφάνης Κεραμεύς *Τοῦ σοφωτάτου καὶ ρητορικωτάτου [sic] Θεοφάνους ἀρχιεπισκόπου Ταυρομενίου τῆς Σικελίας τοῦ ἐπίκλην Κεραμέως Ὁμιλίας εἰς Εὐαγγέλια Κυριακὰ καὶ ἑορτὰς τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ* (t. unicus), έκδ. Migne, J.-P. (1864), *PG* 132, Paris.
- Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός Σωτηρόπουλος, Χ.Γ. (1985), *Ἰωάννου ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ Κατὰ ἰουδαίων, λόγοι ἐννέα*, Ἀθῆναι².
Johannes Kantakuzenos. Christentum und Islam. Apologetische und polemische Schriften, έκδ. Förstel, K. (2005), *Corpus Islamo-Christianum (Series Graeca)* 6, Altenberge.
- Ιωάννης Κίνναμος *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, έκδ. Meineke, A. (1836), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* 13, Bonnae.
- Ιωάννης Χρυσόστομος *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Χρυσοστόμου, τὰ εὕρισκόμενα πάντα* [t. primus (pars posterior) & sextus & decimus], έκδ. Migne, J.-P. (1862), *PG* 48 & 56 & 61, Paris.
- Ιωσήφ Γενέσιος *Iosephi Genesis libri quattuor*, έκδ. Lesmueller-Werner, A. & Thurn, I. (1978), *CFHB* 14, Berlin-New York.
- Καινή Διαθήκη Nestle, E. & E. & Aland, B. & K. & Karavidopoulos, J. & Martini, C.M. & Metzger, B.M. & Strutwolf, H. (edd.) (2012), *Novum Testamentum Graece*, Stuttgart²⁸.
- Λέων ΣΤ΄ Σοφός *Leonis VI Sapientis imperatoris Byzantini Homiliae*, έκδ. Antonopoulou, T. (2008), *Corpus Christianorum (Series Graeca)* 63, Turnhout.

- Μακάριος Χρυσοκέφαλος *Macario Crisocefalo (1300-1382): l' omelia sulla festa dell' Ortodossia e la basilica di S. Giovanni di Filadelfia*, έκδ. Passarelli, G. (1980), *Orientalia Christiana Analecta* 210, Roma.
- Μανουήλ Φιλής *Manuelis Philae Carmina inedita*, έκδ. Martini, Ae. (1900), *Atti dell' Accademia di Archeologia, Lettere e Belle Arti* 20, Neapoli.
- Μελέτιος Γαλησιώτης Σιμόπουλος, Θ.Ν. (1978), *Μελέτιος ὁ Γαλησιώτης (1230-1307): ὁ ἄγνωστος Θεολόγος, Ὅσιος, Ὁμολογητῆς, Λόγιος, Συγγραφεύς. Βιογραφία, Ἀνέκδοτα αὐτοῦ συγγράμματα, Ἀσματικὴ Ἀκολουθία, Ἀθῆναι.*
- Μηναῖα *Μηναῖα τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ. Τόμος ζ', περιέχων τὴν ἀνήκουσαν ἀκολουθίαν τῶν Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου μηνῶν* (1902), Ἐν Ῥώμῃ.
- Νεόφυτος Ἐγκλειστος Στεφανῆς, Ἰ.Ε. (1996), "Δέκα λόγοι περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐντολῶν", στο Ζαχαρόπουλος, Ν.Γρ. & Καραβιδόπουλος, Ἰ.Δ. & Οἰκονόμου, Χ.Κ. & Τσάμης, Δ.Γ. (εκδ.), *Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλειστοῦ συγγράμματα* (τ. Α'), Πάφος, σσ. 1-212.
- Γιάγκου, Θ.Ξ. (1999), "Πανηγυρικὴ Α' (Λόγοι 16-30)", στο Ζαχαρόπουλος, Ν.Γρ. & Καραβιδόπουλος, Ἰ.Δ. & Οἰκονόμου, Χ.Κ. & Τσάμης, Δ.Γ. (εκδ.), *Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλειστοῦ συγγράμματα* (τ. Γ'), Πάφος, σσ. 327-542.
- Παλαιὰ Διαθήκη Rahlfs, A. (ed.) (1979), *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes* (duo volumina in uno), Stuttgart.
- Πεντηκοστάριον *Πεντηκοστάριον χαρμόσυνον, τὴν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς τῶν Ἁγίων Πάντων Κυριακῆς ἀνήκουσαν αὐτῶ ἀκολουθίαν περιέχον* (1884), Ἐν Ῥώμῃ.
- Ρωμανός Μελωδός *Romanos le Mélode. Hymnes* (t. IV), έκδ. Grosdidier de Matons, J. (1967), *Sources Chrétiennes* 128, Paris.
- Τριώδιον *Τριώδιον κατανοκτικόν, περιέχον ἅπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῶ ἀκολουθίαν τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς* (1879), Ἐν Ῥώμῃ.
- Φιλόθεος (Κλητορολόγιον) Oikonomidès, N. (1972), *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris.

Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

Αλυγιζάκης, Α.Ε. (1991), "Η βασιλική Ύμνογραφία (ζ'-ι' αι.)", στο *Χριστιανική Θεσσαλονίκη: από της Ιουστινιανείου εποχής έως και της Μακεδονικής δυναστείας, ΚΔ' Δημήτρια, Γ' Επιστημονικό Συμπόσιο* [Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης. Αυτότελεϊς εκδόσεις 6], Θεσσαλονίκη, σσ. 185-261.

Αναστασίου, Ί.Εὐ. (1959), *Οἱ Παυλικιανοί. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ διδασκαλία των ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων* (διδακτορική διατριβή), Ἀθήναι.

Antonopoulou, T. (1997), *The Homilies of the Emperor Leo IV*, Leiden-New York-Köln.

Antonopoulou, T. (2015), "A Theological *Opusculum* allegedly by Emperor Leo VI the Wise", στο Antonopoulou, T. & Kotzabassi, S. & Loukaki, M. (edd.), *Myriobiblos: Essays on Byzantine Literature and Culture*, Berlin, σσ. 39-54.

Αντωνοπούλου, Θ. (2015), *Βυζαντινή Ομιλητική: Συγγραφείς και Κείμενα*, Αθήνα².

Antonopoulou, T. (2017), "Emperor Leo VI the Wise and the «First Byzantine humanism». On the quest for renovation and cultural synthesis", *Travaux et mémoires* 21/2: 187-233.

Βιολάκης, Γ. (1888), *Τυπικὸν κατὰ τὴν τάξιν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*, Κωνσταντινούπολη.

Γιαννόπουλος, Έ.Σ. (2011), "Ο κεντρικός ρόλος τῆς Θεσσαλονίκης στὴν ἐξέλιξη καὶ διάδοση τῆς ψαλτικῆς", στο *Χριστιανική Θεσσαλονίκη: Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Χερσόνησος τοῦ Αἴμου, Μ' Δημήτρια, Πρακτικά ΙΘ' Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου*, Θεσσαλονίκη, σσ. 275-92.

Γιαννουλάτος, Α. (2006), *Ἰσλάμ: Θρησκευολογικὴ ἐπισκόπηση*, Ἀθήνα.

Δεληδημος, Εἰ. (2004), "Περὶ τῆς τελετῆς τῆς Ἀναστάσεως καὶ τοῦ Ζ' Ἐωθινοῦ δοξαστικοῦ: «Ἴδου σκοτία καὶ πρωΐ»", στο Ρηγόπουλος, Β. (εκδ.), *Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Ἐβδομάς*, Θεσσαλονίκη⁴, σσ. 391-402.

Δετοράκης, Θ.Ε. (1992), *Βυζαντινὴ Θρησκευτικὴ Ποίηση καὶ Ὑμνογραφία*, Ρέθυμνο.

Detorakis, T. (2015), "Ἄγνωστοι Ὑμνοι Λέοντος ζ' τοῦ Σοφοῦ", στο Antonopoulou, T. & Kotzabassi, S. & Loukaki, M. (edd.), *Myriobiblos: Essays on Byzantine Literature and Culture*, Berlin, σσ. 131-41.

Emereau, C. (1924), "Hymnographi byzantini - Quorum nomina in litteras digessit notulisque adornavit (Continuatur.)", *Échos d'Orient* 23, 135: 275-85.

Εὐστρατιάδης, Σ. (1932), "Λέων ὁ Σοφὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα", *Ρωμανὸς ὁ Μελωδός* 1: 69-81.

Εὐστρατιάδης, Σ. (1939), "Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα", *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 15: 182-255.

Zarras, N. (2016), "Narrating the Sacred Story. New Testament Cycles in Middle and Late Byzantine Church Decoration", στο Krueger, D. & Nelson, R.S. (edd.), *The New Testament in Byzantium* [Dumbarton Oaks Byzantine symposia and colloquia], Washington, D.C., σσ. 239-75.

Ζήσης, Θ.Ν. (2018), *Τὰ Ἐνδεκα Ἐωθινά*, Ἀθήνα.

Garsoïan, N.G. (1991), "Paulicians", στο Kazhdan, A.P. (ed. in chief), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (v. 3), New York-Oxford, σ. 1606.

Hadjisolomos, S.J. (1986), *The Modal Structure of the 11 Eothina Anastassima ascribed to the Emperor Leo (†912). A Musicological Study*, Nicosia-Cyprus.

Hunger, H. (2000), "Πολεμικὴ Τέχνη" (μτφρ. Κόλιας, Τ.), στο Hunger, H., *Βυζαντινὴ λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν* (τ. Γ'), Ἀθήνα², σσ. 155-82.

Kazhdan, A. & Cutler, A. (1991), "Leo VI", στο Kazhdan, A.P. (ed. in chief), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (v. 2), New York-Oxford, σσ. 1210-1.

Kazhdan, A. (2006), *A History of Byzantine Literature (850-1000)* (ed. Angelidi, C.), Athens.

Κορακίδης, Ἀ.Σ. (2006), *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία* (τ. Α'), Ἀθήνα.

Κυριακού, Αι. (1988), *Οἱ ιστορημένοι χρῆσιμοι τοῦ Λέοντα τοῦ Σοφοῦ. Ἱστορικὴ τοποθέτηση καὶ εἰκονογραφικὴ εξέταση: 15ος-17ος αἰ.* (διδασκαλικὴ διατριβή), Θεσσαλονίκη.

Κωνσταντινίδης, Ἰ.Χ. (1966), "[Λέων] Ὁ ΣΤ'. Ὁ Σοφός (886-912)", στο Μαρτῖνος, Ἀ. (εκδ.), *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία* (τ. 8), Ἀθήναι, σσ. 267-9.

Lemerle, P. (2007), *Ὁ πρῶτος βυζαντινὸς οὐμανισμὸς. Σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν παιδεία στὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ὡς τὸν 10ο αἰῶνα* (μτφρ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ.), Ἀθήνα [γ' ανατύπ. του 1981].

Markopoulos, A. (2004a), "Ἀποσημειώσεις στὸν Λέοντα ΣΤ' τὸν Σοφό", στο Markopoulos, A., *History and Literature of Byzantium in the 9th-10th centuries*, Aldershot, κεφ. XVI.

Markopoulos, A. (2004b), "Ἐπίγραμμα πρὸς τιμὴν τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ", στο Markopoulos, A., *History and Literature of Byzantium in the 9th-10th centuries*, Aldershot, κεφ. XVIII.

Μπαμπινιώτης, Γ.Δ. (2002), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα².

Μπεκατώρος, Γ.Γ. (1967), "Παρακλητική", στο Μαρτῖνος, Ἀ. (εκδ.), *Θρησκευτική καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία* (τ. 10), Ἀθῆναι, σσ. 28-38.

Ξύδης, Θ. (1952), *Δοξαστικά*, Ἀθῆναι.

Ξύδης, Θ. (1978), *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία*, Ἀθῆναι.

Pétridès, S. (1909), "Les «καρκίνου» dans la littérature grecque", *Échos d'Orient* 12, 75: 86-94.

Pieler, P.E. (2000), "Νομικὴ Φιλολογία" (μτφρ. Παπαγιάννη, Ἐ. & Τρωιανός, Σ.), στο Hunger, H., *Βυζαντινὴ λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν* (τ. Γ'), Ἀθήνα², σσ. 183-379.

Riedel, M.L.D. (2018), *Leo VI and the transformation of Byzantine Christian identity: writings of an unexpected emperor*, New York.

Rosenqvist, J.O. (2008), *Ἡ Βυζαντινὴ Λογοτεχνία ἀπὸ τὸν 6ο αἰὼνα ὡς τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης* (μτφρ. Βάσσης, Ἰ.), Ἀθήνα.

Ρούσσας, Ἀ.Δ. (1973), *Ἀναστάσιμα: 50 ὕμνοι*, Ἀθῆναι.

Ševčenko, I. (1969/1970), "Poems on the Deaths of Leo VI and Constantine VII in the Madrid Manuscript of Skylitzes", *Dumbarton Oaks Papers* 23/24: 185+187-228.

Σκαλτσῆς, Π.Ἰ. (2011), "Τὰ Ἐωθινὰ Εὐαγγέλια", στο Σκαλτσῆς, Π.Ἰ., *Λειτουργικὲς Μελέτες II*, Θεσσαλονίκη [β' ανατύπ. του 2006], σσ. 273-93.

Στάθης, Γ.Θ. (1975-2015), *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς. Ἅγιον Ὄρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους* (τ. Α'-Δ'), Ἀθῆναι.

Στάθης, Γ.Θ. (1977), *Ἡ Δεκαπεντασύλλαβος Ὑμνογραφία ἐν τῇ Βυζαντινῇ Μελοποιίᾳ* (καὶ ἔκδοσις τῶν κειμένων εἰς ἓν *Corpus*), Ἀθῆναι.

Tillyard, H.J.W. (1928/1929 - 1929/1930 & 1930/1931), "Ἐωθινὰ Ἀναστάσιμα: The Morning Hymns of the Emperor Leo", *The Annual of the British School at Athens* 30 & 31: 86-108 & 115-47.

Tougher, S. (1997), *The Reign of Leo IV (886-912): Politics and People*, Leiden-New York-Köln.

Τσερεβελάκης, Ι.Γ. (2018), *Τα Ἐνδεκα Ἐωθινὰ Δοξαστικά*, Ηράκλειο.

Τωμαδάκης, Ν.Β. (1961), *Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων* (τ. 1), Ἀθήνα.

Τωμαδάκης, Ν.Β. (1993), *Ἡ βυζαντινὴ ὕμνογραφία καὶ ποίησις. Ἦτοι εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογοῖαν* (τ. 2), Θεσσαλονίκη [ανατύπ. του 1965³].

Follieri, H. (1960 & 1961 & 1962 & 1963), *Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae* (v. I-IV) [Studi e Testi 211-4], Città del Vaticano.

Φουντούλης, Ἰ.Μ. (1984), *Λογικὴ Λατρεία* [Λογικὴ Λατρεία 5], Ἀθήνα².

Φουντούλης, Ἰ.Μ. (1994 & 2003), *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας* (τ. Β' & Ε'), Ἀθήνα⁽⁴⁾.

Χρήστου, Π.Κ. (1992), *Ἑλληνικὴ Πατρολογία* (τ. Ε'), Θεσσαλονίκη.

Διαδικτυακὸς τόπος

<https://pinakes.irht.cnrs.fr>